BIULETYN SZADKOWSKI

TOM 22 (2022)

BIULETYN SZADKOWSKI

TOM 22 (2022)

pod redakcją

Tadeusza Marszała

C O P E
Member since 2021
JM15099

Tadeusz Marszał, Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENCI
Informacja na https://czasopisma.uni.lodz.pl/biuletynszadkowski

REDAKTOR INICJUJĄCY
Sylwia Mosińska

REDAKCJA JĘZYKOWA I KOREKTA
Anna Mateusiak

SKŁAD I ŁAMANIE
Anna Mateusiak, Andrzej Nowak

KOREKTA TECHNICZNA
Anna Jakubczyk

PROJEKT OKŁADKI
Dobrosława Snowarska

© Copyright by Authors, Łódź 2022
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

ISSN 1643-0700
e-ISSN 2449-8351

Czasopismo dostępne online https://czasopisma.uni.lodz.pl/biuletynszadkowski

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.10866.22.0.C

Ark. druk. 15,25

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

Spis treści

ARTYKUŁY

Tadeusz Marszał
Powstanie styczniowe w regionie szadkowskim na kanwie wspomnień Alfonsa Parczewskiego 7
The january uprising in Szadek region on the basis of memoirs by Alfons Parczewski

Bartłomiej Czyżewski
Cmentarz wojenny w Szadkowicach – próba identyfikacji poległych żołnierzy na podstawie zachowanych nagrobków 25
War cemetery in Szadkowice – An attempt to identify fallen soldiers through survived tombstones

Tomasz Figlus
Zmiany zagospodarowania Wilamowa w okresie staropolskim 73
Changes in the spatial development of Wilamów in the pre-partition period

Dorota Stefańska
Rodzina Dziamarskich z Szadku i jej droga do niepodległości 89
The Dziamarski family of Szadek and their road to national independence

Dorota Stefańska, Anna Majewska
Piotrkowscy legioniści w Szadku – czyn zbrojny i działalność społeczno-polityczna 119
Members of the Polish Legions in Szadek – armed fighting and socio-political activity

ARTYKUŁY PRZEGLĄDOWE, NOTATKI

Jarosław Stulczewski
Działalność Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Górnej Woli (1954–1957) 157
Activity of the Presidium of the District People's Council in Górna Wola (1954–1957)

Elżbieta Nejman
Rodziny ziemiańskie i ich majątki w okolicach Szadku 171
Landowning families and their manors in the Szadek region

Jarosław Stulczewski
Juliusz Daniel Jedliński (1811–1882) – powstaniec listopadowy, działacz polonijny we Francji i kawaler Orderu Virtuti Militari 199
Juliusz Daniel Jedliński (1811–1882) – member of the november uprising, activist of polish immigrant community in France, knight of the Order of Virtuti Militari

Zdzisław Włodarczyk
Mieszkańcy powiatu szadkowskiego w końcu 1796 r. (zestawienie landrata Ernsta von Pannwitza) 213
Population of the Szadek district at the end of 1796 (report by the district head Ernst von Pannwitz)

SZADEK NA STAREJ FOTOGRAFII

Wybory do Sejmu PRL (18 października 1985) 231

ARTYKUŁY

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.01

COPE
Member since 2021
JM15099

TADEUSZ MARSZAŁ*

Powstanie styczniowe w regionie szadkowskim na kanwie wspomnień Alfonsa Parczewskiego

STRESZCZENIE | Pod koniec lat 20. XX w. blisko 80-letni Alfons Parczewski opublikował wspomnienia z powstania styczniowego 1863 r. Wraca w nich do wydarzeń, które rozgrywały się w jego rodzinnym majątku w Wodzieradach i otaczającym regionie. Przywołuje wspomnienia poznanych dowódców powstańczych i rodziców wspierających powstanie. Wybrane fragmenty wspomnień A. Parczewskiego, odnoszące się do działań powstańczych w okolicach Szadku, zostały uzupełnione o informacje pochodzące z innych źródeł. Dopełniają one obraz wydarzeń w kontekście powstańczych doświadczeń mieszkańców Szadku i otaczających go miejscowości w pierwszej połowie lat 60. XIX w.

SŁOWA KLUCZOWE | powstanie styczniowe 1863, Szadek, Alfons Parczewski

The january uprising in Szadek region on the basis of memoirs by Alfons Parczewski

SUMMARY | At the end of the 1920s, Alfons Parczewski, nearly eighty at that time, published his recollections of the January Uprising in 1863. He describes the events that took place in his family's estate in Wodzierady and in the surrounding region. He also recalls the reminiscences of the insurgent commandersthat he knew and his parents, who supported the insurrection. The selected fragments of A. Parczewski's memoirs relating to insurgent actions in Szadek region were supplemented with information from other sources. All this provides a picture of the life of the inhabitants of Szadek and the surrounding localities during the insurrection in the first half of the 1860s.

KEYWORDS | the January uprising of 1863, Szadek, Alfons Parczewski

* Tadeusz Marszał, prof. dr hab., Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej, e-mail: tadeusz.marszal@geo.uni.lodz.pl, https://orcid.org/0000-0002-6388-1867

Received: 14.01.2022; Accepted: 10.06.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Pod koniec lat 20. XX w. blisko 80-letni Alfons Józef Ignacy Parczewski opublikował wspomnienia z okresu powstania styczniowego (1863–1864). Zatytułował je *Powstanie styczniowe w okolicach* Łodzi. *Wspomnienia z lat chłopięcych* i zamieścił w drugim tomie rocznika wydawanego przez Łódzki Odział Polskiego Towarzystwa Historycznego w latach 1928–1939[1].

Alfons Parczewski, urodzony w 1849 r., syn ziemianina Hipolita Parczewskiego[2] i Aleksandry z domu Bajer[3], był związany z ziemią szadkowską nie tylko poprzez fakt urodzenia w pobliskich Wodzieradach (położonych na terenie dawnego powiatu szadkowskiego), ale także jako autor opublikowanej w 1870 r. monografii Szadku[4]. Ten wybitny prawnik, historyk i działacz społeczno-polityczny był posłem do Dumy Państwowej (1906–1912), działaczem Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego, organizatorem, profesorem i pierwszym dziekanem Wydziału Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, a w latach 1922–1924 rektorem Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie[5].

Alfons Parczewski – pod zaborami przez wiele lat aktywnie zaangażowany w obronę polskości, a po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. w działalność na rzecz odbudowy polskiej państwowości – pochodził z patriotycznej rodziny. Jego dziadek Józef, porucznik armii Księstwa Warszawskiego, brał udział w powstaniu listopadowym. Rodzice i najbliżsi krewni zaangażowali się w 1863 r. w powstanie styczniowe (matka kontaktowała się z oddziałem Edmunda Taczanowskiego i dostarczała powstańcom odzież i żywność). Dwaj stryjeczni bracia dowodzili oddziałami powstańczymi. Dwór Parczewskich w Wodzieradach pełnił funkcję szpitala, w którym opiekę znajdowali ranni powstańcy. Po upadku powstania styczniowego ojciec Alfonsa,

1 A. Parczewski, *Powstanie styczniowe w okolicach Łodzi. Wspomnienia z lat chłopięcych*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego 1929–1930", Łódź 1930, s. 193–213. W „Roczniku Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego" publikowano artykuły odnoszące się do Łodzi i woj. łódzkiego o treści historycznej, a także podejmujące problematykę archeologiczną oraz z zakresu historii sztuki i językoznawstwa. Do czasu II wojny światowej ukazały się trzy tomy „Rocznika" opublikowane w 1929 r. (t. 1: 1928), w 1930 r. (t. 2: 1929–1930) i w 1939 r. (t. 3: 1939).

2 Hipolit Izydor Parczewski (1819–1912), radca dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Kaliszu.

3 Aleksandra Nepomucen Parczewska z d. Bajer (1822–1895), działaczka społeczna i tłumaczka.

4 A. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, 100 s.

5 Więcej na temat Alfonsa Parczewskiego zob. E. Andrysiak, *Alfons Józef Ignacy Parczewski (1849–1933)*, „Biuletyn Szadkowski" 2016, t. 6, s. 7–42.

Hipolit (który już w 1861 r. w swoim majątku uwolnił chłopów od pańszczyzny, a wkrótce ich uwłaszczył) został uwięziony i groziło mu zesłanie na Syberię (od którego ostatecznie udało mu się wykupić).

Młody Alfons naukę pobierał w rodzinnym domu od byłego oficera Wojsk Polskich i uczestnika powstania listopadowego Juliusza Teplickiego. Jako 14-latek wychowany w duchu patriotycznym chłopiec kilkukrotnie próbował wstąpić do oddziału powstańczego – pierwsza próba nie powiodła się z powodu rozbicia oddziału, do którego chciał dołączyć, a następne z powodu odmowy dowódców i sprzeciwu matki. Jak wspominał później: „Aż rwała się dusza do szeregów – siąść na koń i marsz na Moskala! Że dobrze konno jeździłem i strzelać też umiałem, prosiłem dowódców o przyjęcie do oddziału”[6].

W opublikowanych ponad pół wieku po powstaniu styczniowym wspomnieniach z lat chłopięcych A. Parczewski powraca do zapamiętanych z tego okresu wydarzeń. Warto zwrócić uwagę na doskonale zachowane w pamięci autora liczne szczegóły z tak odległego okresu. Niektóre fragmenty wspomnień odnoszących się do działań powstańczych w regionie łódzkim nawiązują do wydarzeń, które miały miejsce w okolicach Szadku. Dokumentują patriotyzm i zaangażowanie szadkowskich ziemian w działalność na rzecz odzyskania niepodległości. A przecież A. Parczewski wspomina tylko te osoby, z którymi on i jego najbliższe otoczenie mieli kontakt w czasie postania styczniowego. Osób ze sfer ziemiańskich tego regionu − zaangażowanych w powstanie i wartych przypomnienia, a niepojawiających się w jego wspomnieniach, jest więcej, jak choćby Michał August Kozarski (ur. 1822)[7] i jego zięć Józef Wiktor Czarnowski (ur. 1838), którzy w dworze w Prusinowicach zorganizowali punkt zaopatrzeniowy i szpital powstańczy, czy Marceli i Adam Nenccy, synowie właściciela Boczek[8], Sikucina i Kobyli Miejskiej, którzy wstąpili do oddziału powstańczego Józefa Oxińskiego. To przede wszystkim właśnie te wspomnienia, które przybliżają zdarzenia

6 A. Parczewski, *Moje wspomnienia szkolne z Kalisza (1864–1865)* [w:] *Pamiętnik Zjazdu Wychowańców Szkół Kaliskich*, 8–9 wrzesień 1923, Kalisz [1924], s. 75, cyt. za: E. Andrysiak, *Alfons Józef Ignacy…*, s. 10. Tekst przytoczonych fragmentów wspomnień poddano modernizacji, ograniczając się do niezbędnego minimum.

7 Dziedzic wsi Michał Kozarski był drugim z kolei (po Antonim Olszowskim z Niechmirowa, zesłanym na Sybir) cywilnym naczelnikiem powstania w powiecie sieradzkim w 1863 r.

8 A. Szwejcerowa, *Marceli Nencki*, Warszawa 1977, s. 12.

związane z powstaniem na ziemi szadkowskiej, zostały poniżej przywołane. Niektóre z fragmentów tekstu mają charakter bardziej osobisty i wiele mówią o ich autorze jako człowieku, który patrzy na przeżyte lata drugiej połowy XIX w. przez pryzmat bogatych doświadczeń życiowych.

Do cytowanych wspomnień A. Parczewskiego zostały dołączone w formie przypisów informacje pochodzące z innych źródeł. Dopełniają one obraz wydarzeń pierwszej połowy lat 60. XIX w. w regionie szadkowskim, przy czym wzmiankowane zostały tylko te, które miały miejsce w najbliższej okolicy Szadku lub były związane z powstańczymi doświadczeniami mieszkańców miasta i otaczających je miejscowości.

Pierwszy fragment tekstu A. Parczewskiego ma charakter osobisty i osadza dalsze, już powstańcze wspomnienia w realiach rodzinnego domu w Wodzieradach.

> Wspomnienia z lat dziecinnych bywają zwykle bardzo silne i trwałe. Zwłaszcza w późniejszym wieku występują żywo z mgły przeszłości, zasłaniają sobą i usuwają w cień zapomnienia wypadki i zdarzenia, nieraz nawet bardzo świeże i niedawne. Szczególniej wtedy, gdy te ostatnie bywają przykre, często bolesne. Wtedy człowiek nierad pamiętać o minionej przeszłości, przeciwnie, chciałby jak najprędzej, jak najzupełniej o niej zapomnieć. Różowa jutrzenka dni dzieciństwa przeciwstawia się szarzyźnie późnego wieku. Szarzyznę tę, najeżoną zwykle kolcami, człowiek stara się odpychać, natomiast wskrzesza jasny i ciepły koloryt wczesnych lat życia. Zwykle, przynajmniej często bardzo radzi byśmy zapomnieć o tym, co jest dzisiaj, co było wczoraj, a zwracamy się myślami ku temu, co było onegdaj, na progu młodości. Jest to zjawisko psychologiczne bardzo częste. Tym sobie mogę wytłumaczyć, że i w mojej duszy wspomnienia z lat dziecinnych, z lat wczesnej młodości, tych najlepszych dni życia, pozostały i pozostają wciąż w pamięci. Wypadki z tamtych czasów pamiętam nieraz lepiej aniżeli bardzo niedawne zdarzenia. Tamte wola duszy chce zatrzymać jak najdłużej, wskrzesza ich obrazy – te mimo woli zapomina, nieraz odrzuca od siebie, bo często bardzo bywają połączone z przykrością.
>
> Wspomnienia z moich lat dziecinnych wiążą się z powstaniem 1863 roku, mianowicie z tym, co w okolicach od Łodzi niedalekich zachodziło, bo właśnie w tych stronach przyszedłem na świat i spędziłem lała dziecinne. Urodziłem się w Wodzieradach, majątku moich rodziców, leżącym w parafii Mikołajewice, w odległości około 18 kilometrów na zachód od Łodzi, dzisiaj w powiecie łaskim, naówczas w sieradzkim, pomiędzy Lutomierskiem a Łaskiem.

Majątek ten pozostawał w posiadaniu naszej rodziny od pierwszych lat XIX, a może nawet końca XVIII wieku, zawsze tylko po kądzieli. Dom, w którym się urodziłem, to w starym stylu dwór ziemiański z bardzo dawnych pochodzący czasów, z dachem o dwóch kondygnacjach, z czterema kolumnami na froncie i trójkątnym nad nimi giblem[9]. W chwili, gdy zaczynały się wypadki, które powstanie poprzedziły, miałem dopiero jedenaście lat, ale pamiętam je doskonale, ile że nie chodziłem do szkół w mieście, ale uczyłem się w domu i całą tę gorącą epokę spędziłem na wsi razem z młodszą ode mnie siostrą Melanią[10]. Nauczycielem moim domowym był Juliusz Teplicki, emerytowany nauczyciel i inspektor szkół rządowych w Warszawie, niegdyś oficer artylerii wojsk polskich z 1831 roku. Opowiadania jego o listopadowej rewolucji, o grochowskiej bitwie, którymi urozmaicał długie zimowe wieczory, były jednym przyczynkiem więcej do całego licznego cyklu tradycyj i gawęd napoleończyków, oficerów rewolucyjnych 1830 r., powstańców poznańskich 1848 r., od których roiło się wśród bliższej i dalszej rodziny mojej i w kołach znajomych. Słowem, nie brakło czynników, które sentyment patriotyczny krzewiły i podniecały […].

Nadeszła epoka narodowych manifestacyj. Przede wszystkim więc śpiewy patriotyczne w niedziele w kościołach. W Mikołajewicach[11] próbowano ich także; ja z moim rówieśnikiem Stanisławem Lazarewem z Żytowic chcieliśmy swoje głosy przyłączyć do chóru, ale proboszcz X. Żak[12] zabronił śpiewów patriotycznych. Nie był on i przedtem wśród ziemian lubiony. Należał do generacji duchownych, którzy wraz z X. Biskupem Marszewskim[13] z Prus Zachodnich do diecezji kujawsko-kaliskiej się przenieśli […].

9 Gibel – inaczej lukarna, element architektoniczny, niewielka nadbudówka na spadzistym dachu doświetlająca poddasze.

10 Melania Parczewska (1850–1920) – pisarka, tłumaczka, publicystka i działaczka społeczna.

11 Mikołajewice – wieś w gminie Lutomiersk. Kościół parafialny w Mikołajewicach był oddalony ok. trzech kilometrów od dworu Parczewskich w Wodzieradach.

12 Ks. Franciszek Żak ustanowiony proboszczem w Mikołajewicach w diecezji kaliskiej w 1856 r.

13 Biskup Michał Jan Marszewski (1800–1867) – od 1856 r. ordynariusz diecezji włocławskiej, niechętny angażowaniu się Kościoła w wydarzenia polityczne. W maju 1861 r. wydał zakaz odprawiania nabożeństw patriotycznych na terenie diecezji i polecił odczytywanie z ambon oraz ścisłe przestrzeganie wszelkich rozporządzeń rosyjskich, co spotkało się z protestem części duchowieństwa grożącego biskupowi wypowiedzeniem posłuszeństwa. Postawa bp. M.J. Marszewskiego i wrogi stosunek

Po wydaniu zakazu śpiewów patriotycznych przez X. Żaka rodzice przestali jeździć do kościoła w Mikołajewicach, jeździli natomiast do pobliskich Kwiatkowic, gdzie proboszcz X. Górecki na śpiewy narodowe pozwalał. Rozlegały się wówczas co niedziela pieśni: Boże, coś Polskę i Z dymem pożarów, tak długo, dopóki w ogóle nie nastąpiły pod tym względem represje.

Jedno bardzo uroczyste nabożeństwo o charakterze patriotycznym[14] pamiętam w Szadku[15], wyszło mi jednak z pamięci, czy to było za Ko-

---

do powstania styczniowego spotkały się z potępieniem ze strony innych polskich diecezji. Po upadku powstania, w czerwcu 1864 r., bp M.J. Marszewski odprawił galowe nabożeństwo z okazji ogłoszenia dekretu uwłaszczeniowego i podpisał tzw. adres wiernopoddańczy do cara Aleksandra II.

14 Osobą szczególnie zaangażowaną w organizowanie kościelnych wydarzeń wspierających powstanie był wikariusz parafii szadkowskiej (do czerwca 1863 r.) ks. Antoni Rudnicki (ur. 1833 r.), który „odprawiał nabożeństwa żałobne za poległych w Warszawie i tych, którzy z nakazu rządu opuścili kraj i umarli za granicą. W Szadku za jego czasów zebrani w kościele wierni śpiewali „zakazane" hymny, a na cmentarzu stanął krzyż na pamiątkę poległych w Warszawie". Kiedy ks. A. Rudnicki objął probostwo w Górce Pabianickej, władze rosyjskie w sierpniu 1866 r. zażądały usunięcia go z posady. Zob. Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915. Materiały z rządowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych, P. Kubicki (oprac.), cz. 1, „Dawne Królestwo Polskie", t. 1, Okólniki rządu rosyjskiego, krępujące wolność Kościoła. Diecezje: kielecka i kujawsko-kaliska, Sandomierz 1933, s. 539. Także duchowni okolicznych parafii wspierali powstanie, m.in. ks. Wincenty Kochanowicz (1835–1895) jako wikary w Uniejowie (w latach 1861–1863) za kazania patriotyczne był karany aresztem (siedem tygodni w areszcie w Kaliszu), a później jako proboszcz parafii Małyń za podburzające kazania pozostawał pod dozorem policyjnym i spędził kolejne kilka miesięcy w areszcie, z którego został zwolniony 8 lutego 1865 r. Zob. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861 –1915. Materiały z rządowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych*, P. Kubicki (oprac.), cz. 3 uzupełniająca pierwsze dwie, t. 2, *Diecezje: kujawsko-kaliska, lubelska z podlaską i płocka*, Sandomierz 1939. Ks. Andrzej Piasecki (1792–1873), proboszcz parafii Wierzchy, za podburzające kazania został oddany pod dozór policyjny. Proboszcz z Rossoszycy, ks. Serafin Pruss (1816–1890), za wspieranie powstańców zapłacił 100 rubli kary. Bardzo aktywnie wspierał powstanie późniejszy proboszcz parafii szadkowskiej (od 1877 r., a wcześniej proboszcz parafii Modzerowo i Lubstówek) ks. Józef Sypniewski (1833–1910), który udzielał pomocy powstańcom i ukrywał ich oraz broń na plebanii, za co był więziony w Koninie i w Cytadeli Warszawskiej. Po zwolnieniu objął probostwo w Szadku, gdzie wybudował plebanię. Zob. J. Szymański (ks.), *Represje carskie wobec duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej po powstaniu styczniowym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2016, t. 105, s. 323.

15 Szadek był w regionie sieradzkim jednym z bardziej znaczących ośrodków oporu przeciw rusyfikacji w okresie zaborów. W 1861 r. w Szadku, podobnie jak w wielu innych miastach, miały miejsce wystąpienia antyrządowe. Sieć konspiracyjną

ściuszkę, Czartoryskiego, czy może najprawdopodobniej na pamiątkę Unii Lubelskiej. W pobliżu kościoła parafialnego, przy drodze prowadzącej do Zadzimia, został wzniesiony i tego dnia poświęcony wielki krzyż drewniany. Zjazd był ogromny, ziemianie zjechali się i z dalszych okolic – spod Lutomierska, Poddębic i Łasku. Ojciec zabrał mnie z sobą; pamiętam doskonale, że wielu było w narodowych ubiorach, kontuszach i czamarach[16], w konfederatkach na głowie. Na bryczkach lśniły różne kolory, głównie niebieski, który, rzecz dziwna, pozostał mi w pamięci jak najdokładniej. Obok manifestacyj narodowych był, lubo pewnie nie we wszystkich dworach i dworkach ziemiańskich, ruch w kierunku szerzenia oświaty i narodowego uświadomienia włościan. Rodzice moi założyli własnym kosztem szkołę elementarną dla dzieci wiejskich w Wodzieradach. Sprowadzili w tym celu nauczyciela[17] […].

W lutym 1861 r. zapowiedziane zebranie Towarzystwa Rolniczego w Warszawie budziło powszechny interes, ciągnęło ziemian do stolicy Królestwa. W powietrzu czuć było coś niezwykłego. Ojciec mój wybierał się także, ale w ostatniej chwili skutkiem cierpienia w ręku musiał zaniechać

---

w Sieradzkiem rozwinęli głównie ziemianie zgrupowani wokół działającego w latach 1858–1861 Towarzystwa Rolniczego (rozwiązanego w 1861 r.), gromadzącego bogatą szlachtę. Jego członkami w okręgu szadkowskim, liczącym w 1861 r. 59 członków, byli m.in.: ks. Hieronim Aranowski z Drużbina, Wincenty Bem z Belenia, Maksymilian Cielecki z Zygier, Władysław Cielecki z Rossoszycy, Józef Głodziński-Cielecki z Charchowa Pańskiego, Piotr Droszewski z Suchoczasów, Cezar Gądkiewicz z Przyrownicy, Teodor Jabłkowski z Ralewic, Karol Jarociński z Zadzimia, ks. Józef Jasiński z Zadzimia, Józef Kawiecki z Dzierżąznej Rządowej, Bolesław Kobierzycki z Kalinowej, Jarosław Kobierzycki z Podola, Władysław Kokieli z Boczek, Paweł Kostanecki z Woli Przatowskiej, Michał Kozarski z Prusinowic, Antoni Leopold z Szadkowic, Józef Leopold z Kwiatkowic, Feliks Łaszczyński z Woli Krokockiej, Mieczysław Mokrzycki z Woli Łobudzkiej, Emanuel Myszkowski z Zapolic, Hipolit Parczewski z Wodzieradów, Józef Szaniawski z Chodaków, ks. Antoni Ślepowroński ze Strońska, ks. Józef Trocki ze Zduńskiej Woli, Ludwik Walewski z Pstrokonia, Antoni Wituski z Jeżewa. Zob. http://www.sejm-wielki.pl/s/towarzystwo_rolnicze1861.php?powiat=10 [dostęp: 1.03.2022]. To prawdopodobnie o uroczystości patriotycznej, zorganizowanej w Szadku z inicjatywy członków Towarzystwa Rolniczego okręgu szadkowskiego, wspomina A. Parczewski.

16 Czamara – męskie okrycie wierzchnie podobne do kontusza, w okresie zaborów uważane za strój narodowy.

17 Matka A. Parczewskiego, Aleksandra, prowadziła systematyczną naukę dzieci wiejskich w Wodzieradach. W 1861 r. otrzymała zezwolenie na otwarcie szkoły elementarnej, którą utrzymywała własnym kosztem. W 1864 r. szkoła została zamknięta przez władze carskie. Zob. P. Szkutnik, *Rodzina i związki genealogiczne Alfonsa Parczewskiego*, „Biuletyn Szadkowski" 2006, t. 6, s. 53.

podróży. Jakoś bardzo niedługo potem wchodzi ojciec do pokoju matki, w którym i ja się znajdowałem, i w stanie pewnego wstrząsu duchowego odzywa się: „Siedem tysięcy zostało zabitych". Nie objaśnia bliżej, gdzie i kto zabity. Matka także nie pyta, milczy skutkiem silnego wrażenia. Nie było potrzeby bliższych objaśnień. Z góry wiedziano, że to było w Warszawie, że ofiarami byli nasi, a mordercami Moskale. Owa rozmowa stoi mi dzisiaj żywo w pamięci. Jakbym ją słyszał i widział wczoraj. Wiadomość o lutowych wypadkach na Krakowskim Przedmieściu i olbrzymich ofiarach przywiózł kotlarz Brzóska z Lutomierska. Wkrótce potem wyjaśniła się prawdziwa i dokładna wiadomość o pięciu poległych, wśród których był i znajomy nam Marceli Karczewski[18], ziemianin z sieradzkiego, spod Zduńskiej Woli. Byli jednak wśród tej grupy inni, powszechnie szanowani kapłani, jak X. Szulc, prałat kolegiaty kaliskiej, i bratanek jego również prałat, obaj proboszczowie w Pabianicach[19] […].

Tymczasem w powietrzu unosiło się przeczucie walki zbrojnej. Późną jesienią 1862 r. matka w długie wieczory jesienne skubała szarpie[20] dla przyszłych rannych. My z siostrą[21] pomagaliśmy jej w tej robocie. Przeczucie nie omyliło. Zaraz w początkach powstania przywieziono do Wodzierad pierwszych rannych z bitwy pod Nowosolną[22] […].

Ranni spod Nowosolnej leczyli się zupełnie swobodnie i przemieszkiwali w dworskim domu na wsi, w którym mieszkał ekonom. W tym

18 Marceli Paweł Karczewski (1805/1806–1861) – właściciel dóbr Wola Krokocka, Krokocice i Przecznia, członek Towarzystwa Rolniczego, zginął w czasie tłumienia manifestacji patriotycznej w Warszawie 27 lutego 1861 r. Jego pogrzeb na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie był wielką manifestacją patriotyczną.

19 Wspomnienie A. Parczewskiego w tym fragmencie nie odzwierciedla dokładnie wydarzeń, które rozegrały się w Warszawie na przełomie zimy i wiosny 1861 r. O ile wzmiankowany wcześniej Marceli Karczewski był jedną z pięciu ofiar poległych w dniu 27 lutego, to wspomniani księża, jak i kilkadziesiąt (a może i kilkaset) innych osób zostało zabitych 8 kwietnia w czasie manifestacji na placu Zamkowym w Warszawie.

20 Szarpie – kawałki płótna rwanego w pasy, używane do opatrywania ran (zanim zaczęto stosować gazę).

21 Siostra A. Parczewskiego, Melania Józefa Ewa (1850–1920), pisarka, tłumaczka, publicystka i działaczka społeczna.

22 W większości źródeł bitwa ta jest określana jako bitwa pod Dobrą (9 km za Nowosolną), gdzie 24 lutego 1863 r. doszło do krwawego starcia między powstańcami (60 strzelców, 210 kosynierów i 30 jazdy konnej) dowodzonymi przez nieposiadającego doświadczenia wojskowego lekarza Józefa Dworzaczka a oddziałami rosyjskimi pod dowództwem kapitana Opoczinskiego. W bitwie poległo 63 powstańców, w tym 4 kobiety, a 85 zostało wziętych do niewoli. Ranny J. Dworzaczek został schwytany i skazany na karę śmierci, później zamienioną na 12 lat zesłania na Syberię.

domu przebywali także inni przyszli powstańcy w oczekiwaniu formacji zbrojnych oddziałów. Swoboda ruchów była zupełna; rosyjskie oddziały nie kręciły się wcale w naszych stronach, jakby w ziemię zapadły. Łódź przysyłała ciągle w gościnę do Wodzierad tych, którzy do boju się szykowali […]. Na wiosnę szykowała się organizacja powstańcza na większą skalę, na podstawie terytorialnej oparta, a nie w formie luźnych, przypadkowo gromadzonych oddziałów […].

W Kwiatkowicach stał oddział Taczanowskiego[23]. Konie przy płotach wzdłuż drogi i w podwórzu karmiły się ziarnem lub sianem, ludzie budzili się już ze snu. Oddział był o wiele większy od oddziałów Miśkiewicza[24] i Parczewskiego[25]. Rekrutował się on na terenie całego województwa kaliskiego w granicach Kongresówki. Szwadron Miśkiewicza już był tutaj wcielony. Cały oddział był jakby pułkiem. Składał się z czterech szwadronów[26], z których każde dwa stanowiły jeden dywizjon […]. Oddział Taczanowskiego był już cały należycie umundurowany i uzbrojony. W każdym szwadronie trzy plutony były ułańskie, a więc z lancami[27], ozdobionymi w chorągiewki. Czwarty szwadron był strzelecki, uzbrojony w sztucery. W Kwiatkowicach

23 Edmund Taczanowski (1822–1879) – generał, dowódca oddziału powstańczego, mianowany przez Rząd Narodowy pod koniec maja 1863 r. naczelnikiem powstania na terenie woj. kaliskiego. Dnia 29 kwietnia 1863 r. dowodzony przez niego oddział stoczył zwycięską potyczkę z Rosjanami pod Pyzdrami i zajął Koło; 8 maja oddział został rozbity przez Rosjan w bitwie pod Ignacewem. Kolejne walki toczył pod Łaskiem, Goszczanowem, Czepowem, Pęcherzewkiem i Sędziejowicami. W dniu 26 sierpnia dowodzony przez E. Taczanowskiego oddział pod Sędziejowicami stoczył bitwę ze szwadronem grodzieńskich huzarów rotmistrza von Grabbego, wspomaganym przez kozaków dońskich (w starciu zginęli prawie wszyscy Rosjanie, kilku, w tym von Grabbego, powstańcy wzięli do niewoli); 29 sierpnia pod Kruszyną oddziały zgrupowania gen. E. Taczanowskiego zostały rozbite przez Rosjan.

24 Władysław Miśkiewicz – rotmistrz, uczestniczył w potyczkach pod Biniszewem (1 marca 1863 r.), Pątnowem (22 marca 1863 r.), Pyzdrami (17 kwietnia 1863 r.), Sieradzem (18 września 1863 r.).

25 Franciszek Parczewski (1819–1886) – stryj Alfonsa Parczewskiego, w czasie powstania styczniowego naczelnik okręgu Warty (od lutego 1863 r.), a później powiatu kaliskiego (od kwietnia 1863 r.), dowódca oddziału uczestniczącego w potyczkach pod Kuźnicą Grabowską (15 kwietnia 1863 r.) i Ochędzynem (20 kwietnia 1863 r.), rozbitego 22 kwietnia 1863 r. pod Rudnikami (Kluski-Pustowo). W lipcu 1863 r. wraz z oddziałami Skowrońskiego i Skrzyńskiego brał udział w przegranej potyczce z przeważającymi siłami nieprzyjaciela pod Kołacinem. W bitwie tej poległ kpt. Skrzyński.

26 Szwadron – pododdział kawalerii, którego dowódcą zazwyczaj był rotmistrz.

27 Lanca – lekka broń drzewcowa (długi drzewiec zakończony grotem), używana przez kawalerzystów.

oddział stał cały dzień; przybył także z Puczniewa[28], jakby w gościnę, widocznie na skutek porozumienia się, oddział Parczewskiego […].

Taczanowskiego widziałem po raz wtóry w jakieś kilka tygodni później w Krokockiej Woli[29]. Oddział jego był już znacznie liczniejszy niż w Kwiatkowicach. Byli także inni dowódcy, bez swych oddziałów, niby asystujący czasowo. Był Oksiński[30], tego pamiętam doskonale; zdaje się, był także Littich[31]. Do Krokockiej Woli pojechałem już nie sam, ale z ofi-

28 Właścicielem majątku (z cegielnią, cukrownią, gospodarstwem rybackim i młynem) był Karol Jan Werner (ur. 1820 r.), syn przybyłych do Ozorkowa farbiarzy, osadników niemieckich.

29 Wola Krokocka, własność Marcelego Pawła Karczewskiego (zob. przypis 18), po jego śmierci w 1861 r. przeszła w ręce Witolda Kurnatowskiego (1827–1907), męża Bronisławy z Karczewskich (1832–1871), córki Marcelego Pawła.

30 Józef Oxiński (1840–1908) – 14 stycznia 1863 r. mianowany porucznikiem i wyznaczony na dowódcę oddziału powstańczego w woj. kaliskim; pod koniec stycznia w lasach rossoszyckich, koło Miedźna, sformował się pierwszy oddział. Na początku lutego do oddziału J. Oxińskiego dołączyło 36 powstańców z dowodzonego przez Teodora Rybickiego oddziału rozbitego pod Wronowicami. W pierwszych dniach lutego dowództwu J. Oxińskiego podporządkował się kolejny oddział, który po rozbrojeniu posterunku policji w Zduńskiej Woli w nocy z 29 na 30 stycznia schronił się w lasach wojsławickich. Wkrótce oddział J. Oxińskiego liczył już 250 powstańców. W Szadku i jego najbliższej okolicy J. Oxiński przebywał kilkukrotnie, m.in. 4 lutego („marsz z Uniejowa przez Boczki, Grocholice, Truskawiec, Bałdrzychów, kolonię Feliksów, Małyń, Przyrownicę, Rzepiszew do Szadku; następnie po parogodzinnym odpoczynku marsz przez Szadkowice, Wolę Wojsławską, Suchoczasy, Janiszewice do Zduńskiej Woli…"), 13 lutego (po noclegu w wiosce „będącej własnością niejakiego Wieruskiego pod Szadkiem"), 3–8 marca („3 marca wyruszyłem do szadkowickich lasów, gdzie przebywałem przez pięć dni, zajmując się ściąganiem ludzi, broni i musztrą nowo przybyłych") i w dniach 21–25 sierpnia (zob. J. Oxiński, *Wspomnienia z powstania polskiego 1863–1864*, opracował i przypisami opatrzył E. Halicz, Warszawa 1965, s. 327–332). Z dniem 26 lutego oddział poniósł porażkę w walce z Rosjanami pod Kuźnicą Grabowską k. Wielunia; 8 maja w Rychłocicach oddział został rozbity, ale wkrótce odrodził się; 28 czerwca silne zgrupowanie J. Oxińskiego zostało zaatakowane przez Rosjan pod Przedborzem. Po kilku dniach walk odział został rozbity (z 1700 powstańców pod bronią pozostało jedynie 400). Po przegranej bitwie koło Przedborza J. Oxiński rozpuścił oddział, by przejść pod bezpośrednią komendę gen. Edmunda Taczanowskiego. Od września 1863 r. znowu organizował siły powstańcze na terenie powiatów kolskiego i konińskiego (m.in. przejął część powstańców z rozbitych 10 września pod Dalikowem oddziałów dowodzonych przez majora Roberta Skowrońskiego). Na wiosnę 1864 r. J. Oxiński działał jako organizator wojskowy w zaborze pruskim. Aresztowany przez Prusaków w listopadzie 1864 r. został odstawiony do granicy belgijskiej i zwolniony.

31 Aleksander Littich (Lűttich, 1842–1893), razem z Józefem Oxińskim w lutym 1863 r. organizował oddział powstańczy w okolicach Warty. W marcu 1863 r. został mianowany

cerem powstańczym Adolfem Koberem[32], który służył przedtem w wojsku rosyjskim […].

W pamięci pozostał mi najlepiej oddział, a raczej tylko jego dowódca Birtus[33]. Ojciec, a z nim także i ja, zostaliśmy późno w nocy, gdy jeszcze było ciemno, przebudzeni w oficynie, w której sypialiśmy. Zbudzony zobaczyłem, że Birtus, dziwnie sympatyczny mężczyzna w okularach, siedząc przy łóżku ojca, wypytywał go o różne szczegóły, o miejscowości sąsiednie, o drogi, o to, czy są w pobliżu Rosjanie […]. Zatrzymać się dłużej z swym oddziałem, który stał przed dworem lub na podwórzu, mimo gotowości ojca, aby oddział ugościć, nie chciał. Ruszył w drogę i wkrótce dowiedzieliśmy się, że w odległości jakich 15 kilometrów od Wodzierad, w kierunku północno-zachodnim, między Małyniem a Jeżewem, został rozbity. Birtus, wzięty do niewoli, został prawie natychmiast w Łodzi rozstrzelany. Był Ślązakiem z Księstwa Cieszyńskiego, prawdopodobnie pochodził z Jabłonkowa […]. Ostatni raz uzbrojonych powstańców w r. 1863 widziałem już w późnej jesieni […].

W noc ostatniej bytności zbrojnych powstańców w Wodzieradach ojca w domu już nie było. Siedział aresztowany w więzieniu w Łodzi. W ogóle ku końcowi lata zaczęły się w naszych stronach duże represje. Kierował nimi baron Bremsen[34], mianowany naczelnikiem wojennym Łodzi wraz z okręgiem […].

Aresztowania zarządzał na szeroką skalę i to mianowicie w sferze ziemiańskiej. Ojca mego zaaresztował oddział łódzkiego garnizonu i powiózł w stronę Szadku do Wólki Przatowskiej. Właścicielem jej był Ignacy Leopold[35], bardzo czynny w organizacji powstańczej. Prawdopodobnie zatem,

---

naczelnikiem powstania w powiecie wieluńskim, gdzie dowodził ponad 300-osobowym oddziałem. Na początku maja opuścił rejon wieluński i w okolicach Przyrowa dołączył do oddziału J. Oxińskiego. Pod jego dowództwem walczył pod Rychłocicami (8 maja), Koniecpolem (25 maja), Kruszyną (27 maja), Przedborzem (27 czerwca) i Trzepnicą (28 czerwca). Po rozwiązaniu oddziału J. Oxińskiego dowodził oddziałem kawalerii (60-osobowym), z którym walczył pod Kaszewicami i Chorzenicami (4 lipca), gdzie jego oddział został rozbity przez kozaków. We wrześniu mianowany naczelnikiem powstania w powiecie łęczyckim, w grudniu 1863 r. wyjechał do Wielkopolski.

32 Adolf Kober (1828–1903) – absolwent Polskiej Szkoły Wojskowej w Genui, oficer w powstaniu styczniowym.

33 Jan Birtus – dowódca oddziału jazdy powstańczej (62 ludzi), 4 grudnia 1963 r. między Kłoniszewem a Jeżewem stoczył walkę z rosyjskim oddziałem, w której poległo pięciu powstańców i 15 Rosjan; ranny, został wzięty do niewoli i z rozkazu pułkownika A. Brömsena 20 grudnia 1863 r. stracony (najprawdopodobniej rozstrzelany) w Łodzi.

34 Alexander G.R. von Brömsen (1824–1881) – generał, major armii carskiej, dowodził w bitwach przeciw powstańcom styczniowym, od lipca 1863 r. naczelnik łódzkiego okręgu wojennego odpowiedzialny za brutalne represje wobec uczestników powstania.

35 Ignacy Leopold (1828–1907) – w 1856 r. ożenił się z Hipolitą Pieczyńską, obejmując majątek Wola Przatowska. W czasie powstania naczelnik i sędzia dyscyplinarny

a nawet na pewno można twierdzić, że ów oddział rosyjski zamierzał go aresztować. Gdy już zbliżał się do wsi, a było to w nocy, od strony Wólki odezwał się donośny głos rosyjski: „Kto idiot – kto idzie?". Rosyjscy jeźdźcy przekonani, że natrafili na swój oddział, odpowiedzieli po rosyjsku, że swoi – czy też „kozacy". Tymczasem nastąpił zawód. Z owego patrolu, mówiącego po rosyjsku, huknął wystrzał z strzelby. Kula przedziurawiła ojcu memu czapkę. Prawdziwy tragizm zrządził, że ojciec o mało co nie zginął od kuli, wystrzelonej przez Rosjanina, służącego w polskim obozie. Gdyż w Wólce Przatowskiej stał mały oddział polski, a ów na warcie patrolujący jeździec był Rosjaninem, który jeszcze w czerwcu był wzięty do niewoli przez oddział Miśkiewicza w małej utarczce rekonesansowej pod Wartą. Odtąd pozostał on w szeregach powstańczych i służył w nich zupełnie lojalnie. Pochodził z guberni kazańskiej czy permskiej, wygląd miał tatarski. Pamiętam go dobrze, bo jakiś czas przebywał także w Wodzieradach. Jak się nazywał, nie wiem. Znany był pod nadanym mu nazwiskiem Przybylskiego, niby ten, który przybył. Wiele później został uwięziony gdzieś niedaleko Łęczycy i w mieście tym rozstrzelany. Wówczas po owym alarmującym wystrzale w Wólce Przatowskiej na alarmie się tylko skończyło. Oddział polski, nieliczny niewątpliwie, wszedł do lasu i ruszył w dalszą drogę. Oddział rosyjski, nie widząc, z jakim przeciwnikiem ma do czynienia, cofnął się do Łodzi, skąd wkrótce ojciec mój wypuszczony powrócił do domu. Ale nie na długo. Został bowiem uwięziony powtórnie i na ten raz na czas dłuższy […].

W ogóle represje były wtedy liczne. Z naszej okolicy aresztowani byli ziemianie: Bolesław Kozarski[36] z Wilamowa, Kazimierz Leopold[37] z Tarnówki, Eugeniusz Dobek[38] z Leśnicy, z rawskiej części okręgu łódzkiego Turobojski[39] i Bom, spod Piotrkowa Hilary Maleszewski[40] […].

---

okręgu szadkowskiego, służył w oddziale powstańczym E. Taczanowskiego, później także organizator oddziałów powstańczych. Ścigany przez władze rosyjskie uniknął aresztowania, uciekając w listopadzie 1863 r. za granicę. W 1880 r., po ogłoszonej amnestii i śmierci żony, wrócił do kraju i osiadł w majątku brata Józefa w Kwiatkowicach (wcześniej żona Ignacego zmuszona nałożonymi kontrybucjami sprzedała majątek i razem z dziećmi wyjechała za granicę, dołączając do męża).

36 Bolesław P.E. Kozarski (1820–1896) – dziedzic dóbr Wilamów.

37 Kazimierz Leopold (ok. 1818–1886) – dziedzic dóbr Tarnówka, prawnik z wykształcenia z uprawnieniami sędziego (zob. A.A. Leopold, *Rzepiszew – zarys dziejów*, „Biuletyn Sadkowski" 2002, t. 2, s. 50).

38 Eugeniusz R.J. Jaxa-Dobek (1797–1873) – dziedzic dóbr Leśnica.

39 Roch J.J.H. Turobojski (1808–1895) – dziedzic dóbr Bieliny.

40 Hilary Maliszewski – dziedzic dóbr Czarnocin.

> Dla wielu, zwłaszcza ziemian, kary pieniężne stawały się drogą do uwolnienia […]. Wysokość kar była stosowana nie tyle do stopnia winy ukaranego, ile do jego zamożności. Kozarski z Wilamowa, znany z zamożności, zapłacił, jak to było wiadomym, sześć tysięcy rubli[41], lubo czynnego udziału w organizowaniu powstania nie przyjmował. Siedział zresztą bardzo krótko. Dobek z Leśnicy nie chciał nic zapłacić, toteż był zesłany, zdaje się, na dwa lata, w każdym razie na niezbyt długo do guberni wewnętrznych Rosji, gdzieś nad Wołgę. Ojciec mój musiał zapłacić tysiąc pięćset rubli. Poza tym poniósł materialną stratę, bo kolonistów, którzy nabyli na prawie wieczysto-czynszowym parę włók z folwarcznych pól (późniejsza kolonia Alfonsów[42]) i dali tylko bardzo małe zaliczki, musiał zwolnić z zapłaty całego umówionego szacunku […].

Wspomnienia A. Parczewskiego, mające osobisty charakter, nawiązują tylko do wybranych wydarzeń powstańczych, w których swój udział miał region szadkowski i jego mieszkańcy. W okolicach Szadku i na ziemi sieradzkiej przez kilkanaście miesięcy operowały oddziały powstańcze, przede wszystkim te dowodzone przez Józefa Oxińskiego, a także Edmunda Taczanowskiego[43]. Naczelnikiem cywilnym w Szadku, z ramienia władz powstańczych, został Feliks Czekalski. W promieniu kilkunastu kilometrów od miasta powstańcy stoczyli szereg mniejszych i większych potyczek (oprócz powyżej już wspomnianych, m.in. 17 marca[44], 15 kwietnia i 1 lipca w okolicach Warty, 13 sierpnia w Krobanowie[45] czy 11 września pod Lutomierskiem[46]).

---

41 Za kwotę 6 tys. rubli można było nabyć ok. 100 mórg ziemi (ok. 5,6 ha).

42 W 1861 r. Hipolit Parczewski rozparcelował wchodzące w skład majątku tereny obecnych wsi Alfonsów i Apolonia.

43 W drugiej połowie kwietnia 1863 r. w szadkowskich lasach sformowano także oddział pod dowództwem Napoleona Urbanowskiego, który jednak już po kilku dniach został rozbity pod Konopnicą (zob. J. Oxiński, *Wspomnienia*…, s. 148).

44 Po tej potyczce 27 marca 1863 r. został aresztowany burmistrz Warty Kowalewski (na którego miał donieść mieszkaniec miasta o nazwisku Ludwik Polewinski, wyrokiem powstańców stracony 29 marca). W maju i w czerwcu na warckim rynku Rosjanie wykonali kilka wyroków śmierci na ujętych powstańcach, został powieszony m.in. Cielecki, brat dziedzica Rossoszycy. Zob. https://sieradz.naszemiasto.pl/trwa-remont-mogily-powstancow-styczniowych-w-warcie/ar/c1-7942743 [dostęp: 1.03.2022].

45 W Krobanowie oddział gen. E. Taczanowskiego zorganizował zasadzkę na kozaków, jednak w wyniku zdrady nie udało się zaskoczyć wroga i powstańcy stracili kilku zabitych (zginął jeden kozak).

46 Pod Lutomierskiem zwycięską potyczkę stoczył oddział pod dowództwem pułkownika Aleksandra Matuszkiewicza, który przejął część powstańców z rozbitych dzień wcześniej pod Dalikowem oddziałów dowodzonych przez mjr. Roberta Skowrońskiego.

Oddziałem prowadzącym od stycznia 1863 r. najbardziej intensywne działania w regionie był oddział J. Oxińskiego, początkowo składający się przeważnie z robotników, czeladników i rzemieślników, do którego stawili się głównie mieszkańcy Szadku, a także Sieradza i Warty (w dużej części zagrożeni poborem do rosyjskiego wojska). Pierwszy jego skład stanowiło 53 ludzi, z czego 17 to szadkowianie. Jak wspomina ich dowódca:

> Była to sama młodzież […], wszystkie cechy naszego drobnego przemysłu były reprezentowane więc: najliczniej szewcy…, kilku krawców…, 3 kowali, 2 murarzy, 3 cieśli i 3 rzeźników…, 2 kucharzy, strzelec dworski[47] […]. Była to w owych czasach, a może i dzisiaj, najlepsza brać małomieszczańska, rzemieślnicza, umiejąca nie kulturą, lecz sercem najlepiej odczuć miłość dla tej ziemi[48].

W kontekście udzielanego powstańcom wsparcia J. Oxiński wyraża się także: „z całym uznaniem dla Polaków wyznania mojżeszowego…, że wiele razy w potrzebie i niebezpieczeństwie ofiarowali mi swą pomoc użyteczną"[49].

Znacząca, choć niestety przegrana potyczka rozegrała się 6 października 1863 r. tuż pod Szadkiem, gdy stacjonujący tu pluton strzelców pod dowództwem por. Powidzkiego został zaatakowany przez rosyjską piechotę i huzarów. W trakcie wycofywania się z rejonu kościoła św. Idziego w Szadku do lasów pod Szadkowicami oddział poniósł dotkliwe straty (kilkunastu powstańców poległo lub zostało ciężko rannych).

W aktach szadkowskiej parafii można znaleźć liczne informacje o zgonie powstańców, którzy stracili życie w walkach z oddziałami rosyjskimi, a także o tych, którzy zostali straceni za udział w powstaniu. Wśród zapisanych w aktach osób, które poniosły ofiarę życia w walce o niepodległość Polski, są zarówno pochowani na ziemi szadkowskiej powstańcy pochodzący z innych regionów, jak i mieszkańcy Szadku i okolicznych wsi, żeby tylko wspomnieć: Błażeja Piastowskiego (lat 23) i Mateusza Wojtysiaka (lat 60)[50], Józefa Stysińskiego (lat 41) i Szymona Kaszubę (lat 42)[51], Jana Mikulskiego

47 J. Oxiński, *Wspomnienia*…, s. 47–48.

48 Tamże, s. 54.

49 Tamże, s. 68.

50 Obydwaj pochodzili z Poznańskiego i zostali straceni w Prusinowicach 15 lipca 1863 r. Tego samego dnia na miejscowych chłopach, którzy ich wydali (Błażeju Piaseckim i Wawrzyńcu Kowalskim) z rozkazu gen. E. Taczanowskiego został wykonany wyrok śmierci.

51 Ranni powstańcy zmarli w szpitalu w Szadku (11 czerwca i 7 lipca 1863 r.).

i Macieja Sowalskiego[52], Franciszka Palkowskiego i Józefa Kozłowskiego[53]. Pamięć należy się też 13 powstańcom, którzy po bitwie pod Szadkiem spoczęli na miejscowym cmentarzu – są to Jan Sztorch (stolarz, lat 27), Wincenty Żelisławski (garncarz z Szadku, lat 21), Franciszek Łukaszewicz (lokaj, lat 21), Kacper Pawlikowski, bednarz, lat 21), Władysław Kolasiński (urzędnik, lat 20)[54], Ferdynand Wicens, Józef Mikulski, Stanisław Zeżnicki, Julian Gierlitz (aplikant pocztowy z Łasku, lat 18)[55], Nepomucen Suliński (lat 25)[56] oraz troje powstańców nieznanych z nazwiska[57].

***

Powstanie w Królestwie Polskim rozpoczęło się w nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r. i trwało do jesieni 1864 r. Ale już wiosną 1864 r., po ogłoszeniu 4 marca 1864 r. ukazu carskiego o uwłaszczeniu chłopów, którego efektem było całkowite odciągnięcie tej warstwy społecznej od powstania, walki stopniowo wygasały. Łącznie w oddziałach powstańczych służyło blisko 200 tys. osób, w dużej części przedstawiciele sfer ziemiańskich i mieszczaństwa, w mniejszym stopniu chłopstwa. Kilkadziesiąt tysięcy powstańców straciło życie w licznych potyczkach, blisko tysiąc zostało straconych, wiele tysięcy uwięziono, zesłano na Syberię[58] lub skazano na emigrację. Ziemianom konfiskowano majątki, liczne represje stosowano wobec Kościoła. Miasta

52 Ranni 6 października w bitwie pod Szadkowicami zmarli wskutek odniesionych ran (14 i 15 października).

53 Schwytani przez Rosjan dowódcy oddziałów powstańczych powieszeni na rynku szadkowskim w styczniu 1864 r. Obydwaj pochowani w zbiorowej mogile powstańczej na cmentarzu rzymsko-katolickim w Sieradzu.

54 Aplikant biura naczelnika powiatu z Sieradza, 23 stycznia 1863 r. wstąpił do oddziału J. Oxińskiego, brał udział w bitwach w Opatówku, pod Kuźnicą Grabowską, Brodnią, Rychłocicami i Koniecpolem. Po rozwiązaniu oddziału służył pod dowództwem gen. E. Taczanowskiego, brał udział w bitwach pod Złoczewem, Sędziejowicami i Kruszyną; później przeniósł się do oddziału Antoniego Powidzkiego.

55 Na pomniku błędnie Geblic oraz błędna data śmierci 6 października 1863 – ranny zmarł 8 października 1863 r.

56 Ranny zmarł 20 października 1863 r.

57 Więcej na temat mogiły powstańczej i pochowanych w niej osób zob. D. Stefańska, *Tradycja powstańczych mogił w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski" 2009, t. 9, s. 177–185.

58 Jednym z powstańców zesłanych na Syberię był Antoni Nowacki (1842–1915), którego grób znajduje się na cmentarzu św. Idziego w Szadku. Więcej na temat tej związanej z Szadkiem postaci zob. D. Stefańska, *Antoni Nowacki – romantyk czy pozytywista (w 145 rocznicę powstania styczniowego)*, „Biuletyn Szadkowski" 2008, t. 8, s. 161–178.

traciły prawa miejskie, na ziemiach polskich, które całkowicie utraciły autonomię, nasiliła się polityka rusyfikacji.

Wydarzenia, do których nawiązuje w swoich wspomnieniach A. Parczewski (i dołączony do nich komentarz w tym artykule), nie mogą przesłonić faktu, że zaangażowanie ludności regionu sieradzkiego (przynależącego administracyjnie do ówczesnego woj. kaliskiego) w powstanie styczniowe było ograniczone, a wystąpienia przeciw władzom rosyjskim na tym terenie nie miały masowego charakteru[59].

Pozytywny obraz zaangażowania ziemiaństwa regionu sieradzkiego, wyłaniający się ze wspomnień A. Parczewskiego, nie do końca koresponduje z oceną wyrażoną we wspomnieniach J. Oxińskiego, który rozgoryczony pisał: „nikt bowiem z kochanej braci szlachty, z tego podniosłego i tradycyjnie szlachetnego obywatelstwa wiejskiego nie dał dla oddziału dobrowolnie kawałka suchego chleba i płatka na obwinięcie palca, musiałem więc doraźnie rekwirować"[60]. Ten dowódca oddziału powstańczego mówiąc o „ujemnych stronach początków powstania", zwraca uwagę nie tylko na słabe, jego zdaniem, wsparcie zrywu narodowego ze strony „stanu szlacheckiego i zamożnego mieszczaństwa", ale także wspomina „kilka tysięcy młodzieży stanu miejskiego i szlacheckiego, może ożywionej najświętszym i najgorętszym zapałem, ale niebacznej i niedoświadczonej, bez jednego karabina i grosza, bez obuwia i ubrania, bez przewodników z rutyną wojny obeznanych" oraz postawę chłopstwa „ludu w początkach powstania przeważnie wrogo przeciw niemu stojącego", którego jednak „początkowe wrogie usposobienie przemieniło się" i z czasem „zapełniali szeregi naszego wojska obficie, lejąc krew swą chłopską"[61].

Ta odmienna perspektywa postrzegania wydarzeń powstańczych przez A. Parczewskiego i J. Oxińskiego, niezależnie od niekwestionowanego patriotyzmu obydwu, jest zrozumiała o tyle, o ile różne były ich drogi i doświadczenia życiowe, a także pozycja w strukturach społecznych tamtego czasu. Nie mniej

59 O ile J. Oxińskiemu wyznaczonemu na dowódcę oddziału w woj. kaliskim udało się w lutym utworzyć oddział liczący 250 ludzi, to w tym samym czasie w innych regionach powstawały zdecydowanie liczniejsze oddziały, np. w Węgrowie Jan Matliński i Władysław Jabłkowski zebrali 3,5 tys. powstańców, Władysław Cichorski w Siemiatyczach – 3 tys., Apolinary Kurowski w Ojcowie – 2,5 tys. osób.

60 W dalszej części wspomnień J. Oxiński nieco łagodzi ten niezwykle krytyczny przekaz (zob. J. Oxiński, *Wspomnienia*…, s. 61 i nast.).

61 Tamże, s. 262–264.

istotne znaczenie miały różnice poglądów i podziały w społeczeństwie polskim pod zaborami. O ile wspomnienia A. Parczewskiego stanowią w dużym stopniu emanację podejścia do konspiracyjnej działalności stronnictwa „białych", grupującego ziemiaństwo, arystokrację i bogatsze warstwy mieszczaństwa, zwolenników pracy organicznej, krzewienia oświaty i rozbudzania świadomości narodowej; to J. Oxiński, którego szereg ocen ma niewątpliwie charakter skrajny i zbyt jednostronny (co wynikało m.in. z jego lewicowych poglądów), reprezentował stronnictwo „czerwonych", angażujące niższe warstwy społeczne i zwolenników bardziej radykalnych rozwiązań.

Bibliografia

Andrysiak E., *Alfons Józef Ignacy Parczewski (1849–1933)*, „Biuletyn Szadkowski" 2016, t. 6, s. 7–42. https://doi.org/10.18778/1643-0700.06.01

Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861 –1915. Materiały z rządowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych, cz. 1, *Dawne Królestwo Polskie*, t. 1, *Okólniki rządu rosyjskiego krępujące wolność Kościoła. Diecezje: kielecka i kujawsko-kaliska*, Sandomierz 1933.

Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861 –1915. Materiały z rządowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych, P. Kubicki (oprac.), cz. 3 uzupełniająca pierwsze dwie, t. 2, *Diecezje: kujawsko-kaliska, lubelska z podlaską i płocka*, Sandomierz 1939.

Leopold A.A., *Rzepiszew – zarys dziejów*, „Biuletyn Szadkowski" 2002, t. 2, s. 41–59. https://doi.org/10.18778/1643-0700.02.03

Oxiński J., *Wspomnienia z powstania polskiego 1863–1864*, opracował i przypisami opatrzył E. Halicz, Warszawa 1965.

Parczewski A., *Moje wspomnienia szkolne z Kalisza (1864–1865)* [w:] *Pamiętnik Zjazdu Wychowańców Szkół Kaliskich*, 8–9 wrzesień 1923, Kalisz [1924].

Parczewski A., *Monografia Szadku*, Warszawa 1870.

Parczewski A., *Powstanie styczniowe w okolicach Łodzi. Wspomnienia z lat chłopięcych*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego 1929–1930", Łódź 1930, s. 193–213.

Stefańska D., *Antoni Nowacki – romantyk czy pozytywista (w 145 rocznicę powstania styczniowego)*, „Biuletyn Szadkowski" 2008, t. 8, s. 161–178. https://doi.org/10.18778/1643-0700.08.11

Stefańska D., *Tradycja powstańczych mogił w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski" 2009, t. 9, s. 177–185. https://doi.org/10.18778/1643-0700.09.10

Szkutnik P. *Rodzina i związki genealogiczne Alfonsa Parczewskiego*, „Biuletyn Szadkowski" 2006, t. 6, s. 53–68. https://doi.org/10.18778/1643-0700.06.02

Szwejcerowa A., *Marceli Nencki*, Warszawa 1977.

Szymański J. (ks.), *Represje carskie wobec duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej po powstaniu styczniowym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2016, t. 105, s. 304–328. https://doi.org/10.31743/abmk.12070

Źródła internetowe

http://www.sejm-wielki.pl/s/towarzystwo_rolnicze1861.php?powiat=10 [dostęp: 1.03.2022].

https://sieradz.naszemiasto.pl/trwa-remont-mogily-powstancow-styczniowych-w-warcie/ar/c1-7942743 [dostęp: 1.03.2022].

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.02

COPE
Member since 2021
JM15099

BARTŁOMIEJ CZYŻEWSKI*

Cmentarz wojenny w Szadkowicach – próba identyfikacji poległych żołnierzy na podstawie zachowanych nagrobków

STRESZCZENIE | W okresie listopada–grudnia 1914 r. na ziemi szadkowskiej doszło do zaciekłych walk między armiami Niemiec, Austro-Węgier oraz Rosji. W ich efekcie powstało w okolicach Szadku kilkanaście cmentarzy i kwater wojennych, na których pochowano poległych żołnierzy. Jednym z takich miejsc jest istniejący do dzisiaj cmentarz wojenny w Szadkowicach. Początkowo na jego terenie spoczęło 21 żołnierzy, jednak wskutek ekshumacji i likwidacji innych cmentarzy wojennych ostatecznie pogrzebano tam ok. 200 poległych. Wraz ze szczątkami żołnierzy na cmentarz w Szadkowicach trafiły także pomniki nagrobne ze zlikwidowanych nekropolii. Do czasów współczesnych zachowało się na szadkowickim cmentarzu jedynie 60 takich obiektów, przy czym na zaledwie 33 z nich znajdują się jakiekolwiek inskrypcje. Opierając się na napisach z nagrobków autor artykułu podjął próbę zidentyfikowania poległych żołnierzy i ustalenia na podstawie zachowanych dokumentów, w jakich jednostkach służyli, gdzie się urodzili i mieszkali, czy mieli rodzinę.

SŁOWA KLUCZOWE | cmentarz wojenny, Szadkowice, I wojna światowa, identyfikacja, polegli żołnierze

War cemetery in Szadkowice – An attempt to identify fallen soldiers through survived tombstones

SUMMARY | After heavy fights between German, Austro-Hungarian and Russian armies in November-December 1914, a dozen or so war cemeteries were created in the vicinity of Szadek. One of such places is the war cemetery

* Bartłomiej Czyżewski, radca prawny; e-mail: bzczyzewski@op.pl, https://orcid.org/0000-0001-8371-1964

Received: 4.01.2022; Accepted: 3.08.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

in Szadkowice, which still exists today. Initially 21 soldiers were buried there, but after exhumations and closing down of several other war cemeteries, about 200 more bodies were moved to Szadkowice. Along with the remains of the soldiers, tombstones from other necropolises were moved to the Szadkowice war cemetery. Until now, only 60 tombstones have survived in the Szadkowice cemetery, and only 33 of them have inscriptions. Based on these inscriptions the author of the article made an attempt to identify the killed soldiers and to find out in which units they served and where they lived or were born.

KEYWORDS | war cemetery, Szadkowice, First World War, identification, killed soldiers

Krótki rys historyczny

Zabójstwo arcyksięcia Franciszka Ferdynanda Habsburga w dniu 28 czerwca 1914 r. w Sarajewie stało się iskrą, która doprowadziła do wybuchu pierwszego konfliktu zbrojnego o skali ogólnoświatowej. Działania wojenne szybko objęły również tereny dzisiejszej Polski, w tym także ziemię szadkowską. Już w drugiej połowie sierpnia 1914 r. pod Szadkiem oraz w okolicach Zduńskiej Woli i Widawy doszło do pierwszych potyczek między armią niemiecką i rosyjską[1]. Ziemie te miały stać się prawdziwym teatrem działań wojennych jednak dopiero późną jesienią 1914 r. podczas tzw. operacji łódzkiej – największej bitwy manewrowej na froncie wschodnim I wojny światowej.

Za początek bitwy pod Łodzią przyjmuje się datę 11 listopada 1914 r., kiedy to armia niemiecka uderzyła na siły rosyjskie pod Włocławkiem, a następnie po ich rozgromieniu ruszyła na Kutno. Dnia 14 listopada wojska niemieckie rozpoczęły natarcie w okolicach Uniejowa i Chełmna, zmuszając Rosjan do wycofania się. 16 listopada Niemcy przekroczyli Wartę, a osią działań stały się drogi Warta–Szadek i Sieradz–Zduńska Wola[2]. Niedługo potem, bo 20–21 listopada, Sieradz i Zduńska Wola trafiły w niemieckie ręce[3]. W tym też czasie rozpoczęły się w bezpośredniej okolicy Szadku krwawe boje między armiami niemieckimi i austro-węgierskimi przeciwko siłom rosyjskim[4]. Front ukształtował się wówczas na linii Zduńska Wola – Gajewniki – Szadek – Czarnysz – Lutomiersk[5].

1 W. Pogorzelski, *Sieradz*, Włocławek 1927, s. 114.
2 W. Bortowski, *Ziemia łódzka w ogniu 1914*, Łódź 1969, s. 132, 13–136.
3 L. Wicher (red.), *Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925*, Łódź 1925, s. 16.
4 W. Bortowski, *Ziemia łódzka…*, s. 150, 155.
5 *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*, t. VI, Berlin 1929, mapy nr 12–13, 15, 18.

W nocy z 30 listopada na 1 grudnia wojska rosyjskie rozpoczęły manewr wycofywania się, dając siłom niemieckim możliwość powolnego zajmowania kolejnych terenów w toku nadal trwających ciężkich walk. Dopiero 6 grudnia 1914 r. udało się wojskom państw centralnych przełamać rosyjską obronę[6]. Tego samego dnia Niemcy weszli do Łodzi, przesuwając jednocześnie swoje siły w kierunku Piotrkowa oraz Łowicza i Sochaczewa. Ostatecznie, w połowie grudnia, Rosjanie wycofali się na linię rzek Bzury, Rawki, Pilicy i Nidy, a działania wojenne przerodziły się na tych terenach w walkę pozycyjną, którą zakończyła dopiero niemiecka ofensywa w głąb Rosji na wiosnę 1915 r.[7]

Cmentarz wojenny w Szadkowicach

Po wyżej opisanych walkach powstało ok. 100 cmentarzy wojennych, mogił i miejsc pamięci rozsianych po całej ziemi sieradzkiej[8], przy czym w okolicach Szadku znajdowało się najprawdopodobniej 13 z nich[9]. Jedną z takich nekropolii jest cmentarz wojenny w Szadkowicach, usytuowany przy drodze prowadzącej z Szadku do Zduńskiej Woli.

Nie jest znana dokładna data założenia ww. nekropolii, można jednak przyjąć, że miało to miejsce najprawdopodobniej dopiero wiosną–latem 1915 r., kiedy sprzyjały temu warunki pogodowe. Porządkowanie pobojowisk oraz organizację tworzenia miejsc pochówków nałożono wówczas na lokalną społeczność oraz specjalne oddziały wojskowe[10]. Nie jest również wiadome, czy cmentarz wojenny w Szadkowicach znajduje się w miejscu prowizorycznych pochówków dokonanych po walkach z listopada–grudnia 1914 r., czy też jest to nekropolia wytyczona od podstaw, po wcześniejszym przeprowadzeniu ekshumacji. Pierwsze dokumenty i opisy nekropolii w Szadkowicach pochodzą bowiem dopiero z drugiej połowy lat 20. XX w.[11] i przedstawiają ówczesną sytuację cmentarza bez podania jakichkolwiek informacji o okolicznościach i przebiegu jego powstania.

6 M. Pisarkiewicz, *Groby żołnierskie z 1914 roku w Ziemi Łęczyckiej i Sieradzkiej*, Kraków 2018, s. 53.

7 W. Bortowski, *Ziemia łódzka…*, s. 191–197.

8 D. Dąbrowski, J. Kowalski, *Żołnierska pamięć. Cmentarze wojenne, groby i miejsca pamięci narodowej na ziemi sieradzkiej*, Sieradz 2011, s. 72–73, 219.

9 D. Dąbrowski, *Śladami operacji łódzkiej 1914 r. po okolicy Szadku*, „Na Sieradzkich Szlakach" 1995, nr 3, s. 18.

10 B. Gosik, *Cmentarze z I wojny światowej jako walor antropogeniczny województwa łódzkiego*, „Turyzm" 2004, nr 14, s. 94.

11 Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu (dalej: APŁOS), Akta cmentarzy

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości opieka nad cmentarzami wojennymi, znajdującymi się na terenie utworzonego woj. łódzkiego, przypadła powstałemu w październiku 1919 r. Urzędowi Opieki nad Grobami Wojennymi, działającemu w ramach Dowództwa Okręgu Generalnego (od 1921 r. Dowództwo Okręgu Korpusu) w Łodzi. Jak wynika z zachowanej dokumentacji już w marcu 1920 r. ww. instytucja zwróciła się do starostw i powiatów znajdujących się na terenie ówczesnego woj. łódzkiego o przesłanie wykazów grobów i poległych żołnierzy oraz szkiców cmentarzy wojennych[12]. Wskutek stwierdzonych zniszczeń, aktów wandalizmu i generalnego braku dbałości o wojenne nekropolie Dowództwo Okręgu Generalnego w Łodzi poinformowało w maju 1920 r. władze woj. łódzkiego o zaistniałych okolicznościach. Pismem z dnia 2 czerwca 1920 r. Departament Administracyjny Województwa Łódzkiego wydał „władzom gminnym i wioskowym oraz policji państwowej najnowszy nakaz zorganizowania ścisłego nadzoru nad zabezpieczeniem całości cmentarzy wojskowych. Niezależnie od tego należy p.p. Starostom i Magistratom tych miejscowości, na terenie których znajdują się groby wojenne, zorganizować powiatowe i gminne komitety, zadaniem których byłoby roztoczenie stałej opieki i utrzymania w należytym porządku cmentarzy i grobów wojennych"[13]. W odpowiedzi z dnia 30 października 1920 r. starostwo sieradzkie – na terenie którego znajdował się cmentarz w Szadkowicach – poinformowało, że zostały wydane stosowne polecenia i instrukcje, a ze sporządzonych raportów wójtów i burmistrzów wynika, że wszystkie cmentarze wojenne „są w należytym porządku i opiekę nad takowymi przejęła miejscowa ludność"[14].

W latach 20. XX w. cmentarz w Szadkowicach był dwukrotnie wizytowany przez przedstawicieli niemieckiego Zentralnachweiseamt für Kriegerverluste und Kriegergräber[15]. Podczas pierwszej wizyty w 1926 r. odnotowano, że cmentarz został zaprojektowany na planie czworokąta o wymiarach

---

wojennych z powiatu sieradzkiego, Groby i spisy imienne poległych żołnierzy niemieckich w Szadkowicach, sygn. 15.

12 Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Łódzki Urząd Wojewódzki w Łodzi, Akta dotyczące ewidencji cmentarzy wojennych, sygn. 79a, k. 2.

13 Tamże, k. 40–42. Cytaty poddano modernizacji, ograniczając się do niezbędnego minimum.

14 Tamże, k. 46.

15 Tłum. Centralny Urząd Ewidencji Strat Wojennych i Grobów Wojennych – instytucja niemiecka założona w 1919 r., mająca na celu zbieranie informacji o żołnierzach niemieckich poległych w czasie I wojny światowej oraz o miejscu ich pochówku, kombatantach wojennych oraz o jeńcach wojennych i ofiarach cywilnych państw walczących z Niemcami.

ok. 25 × 14 m, otoczonego wałem i fosą oraz dodatkowo ogrodzeniem (ryc. 1). Na terenie cmentarza znajdowały się wówczas trzy kwatery, w których pochowano 20 żołnierzy niemieckich oraz jednego austro-węgierskiego[16], poległych 21 oraz 30 listopada, a także 1 grudnia 1914 r. Do kwater prowadziła aleja główna od bramy wejściowej[17]. Zapisano, że stan utrzymania cmentarza oraz nagrobków jest dobry. Zwrócono jednakże uwagę na to, że teren nekropolii jest całkowicie zarośnięty jeżynami, do tego stopnia, że chodzenie po nim jest niemalże niemożliwe[18]. Podczas drugiej kontroli, przeprowadzonej w 1929 r., ponownie stwierdzono ogólny dobry stan cmentarza, odnotowano przy tym, że oczyszczono go z krzaków i jeżyn, które obrastały mogiły[19].

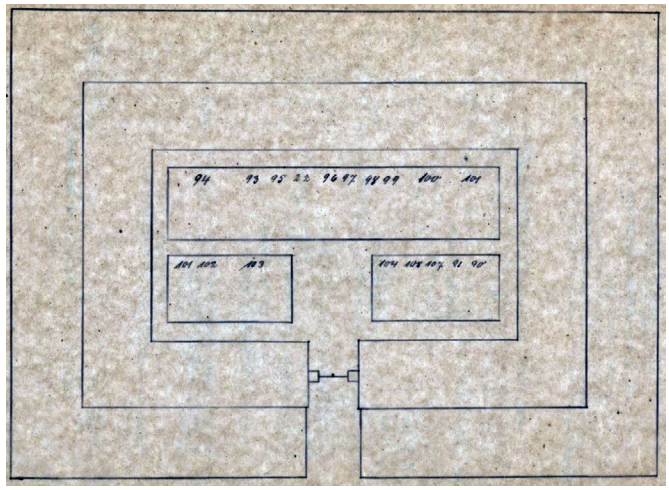

Ryc. 1. Pierwotny układ cmentarza w Szadkowicach wg planu z 1926 r.
Źródło: APŁOS, *Akta cmentarzy wojennych…*, k. 3

W latach 1921–1938 na terenie ziemi sieradzkiej prowadzono akcję ekshumacji ciał poległych żołnierzy pochowanych na prywatnych terenach (np. w Czechach), blisko gospodarstw rolnych (np. w Remiszewie) oraz w pojedynczych mogiłach. Zlikwidowano też część mniejszych cmentarzy i kwater wojennych. Szczątki przenoszono następnie na nekropolie znajdujące się na gruntach państwowych, m.in. na cmentarz w Szadkowicach.

16 Byli to: Fornalkiewicz Michael, Naglak Kasimir, Götza Emil, Nabor Johann, Pufe Hermann, Strebel Rudolf, Becker Theodor, Werner Paul, Reinert Gustav, Steinbüchel Friedrich, Lickfeld Willi, Rurainski Willi oraz ośmiu nieznanych żołnierzy.

17 APŁOS, Akta cmentarzy wojennych..., sygn. 15, s. 3–5.

18 Tamże, s. 5.

19 Tamże, s. 4.

Wskutek opisanych wyżej działań na szadkowickim cmentarzu złożono ciała żołnierzy pochowanych na cmentarzach wojennych w Czechach, Górnej Woli, Kęszycach, Krobanowie, Maciejowie, Rzepiszewie, Suchoczasach, Wilamowie oraz prawdopodobnie z nekropolii w Boczkach, Piaskach[20], Łobudzicach, Woli Przatowskiej i Wólce Wojsławskiej[21]. Brak dokumentacji nie pozwala na dokładne określenie liczby pochowanych, jednak można szacować, że w Szadkowicach ostatecznie miejsce wiecznego spoczynku odnalazło ok. 200 żołnierzy z armii niemieckiej, rosyjskiej oraz austro-węgierskiej. Wraz ze szczątkami żołnierzy na teren szadkowickiej nekropolii trafiły także pomniki nagrobne z innych cmentarzy, nie wiadomo jednak, czy przeniesiono tylko część z nich, czy też wszystkie.

Wydaje się, że cmentarz wojenny w Szadkowicach przetrwał zawieruchę wojenną 1939–1945 bez poważniejszych uszkodzeń i zniszczeń. W trakcie kontroli, która miała miejsce w pierwszej połowie lat 50. XX w. stwierdzono, że na cmentarzu znajduje się pięć mogił zbiorowych, obłożonych darniną i pokrytych trawą, na których zachowało się 48 betonowych imiennych nagrobków, 14 betonowych bezimiennych nagrobków oraz jedna imienna betonowa płyta (ryc. 2). Na liście pochowanych wynotowano 72 osoby z podaniem stopnia wojskowego i daty śmierci[22]. Wypisane dane wskazują, że sporządzono je na podstawie zachowanych i znajdujących się na cmentarzu płyt nagrobnych. Odnotowano jednak, że ogrodzenie okalające cmentarz zostało zniszczone w 1945 r.[23]

---

20 A. Młyńska, *„Setkom tysięcy, co imion nie mają na grobie…". Szadkowicki cmentarz wojenny z okresu bitwy łódzkiej (1914)*, „Biuletyn Szadkowski" 2013, t. 13, s. 152–153.

21 D. Dąbrowski, J. Kowalski, *Żołnierska pamięć…*, s. 87, 109.

22 Ernst Pawlowski, C. Andersch, Ribbe, Butzke, Badura, Bösader Franz, Blecha Jozef, Beyer Paul, Bauman Arthur, Becker Theodor, Blohe Gregor, Bitner Emil, Chaitkin Sigfr., Dölling Paul, Elsner Karl, Forster Karl, Fornalkiewicz Mich., Gul Ludwig, Götza Emil, Goldman Oskar, Grundman Heinrich, Heuschemer, Huth Johan, Himpel Richard, Kleinert Heinrich, Kaden Johannes, Kril Ernst, Lichfeld Willi, Michalek Johan, Maniat Karl, Miethe August, Maschalek Johan, Matysiak Adalbert, Mamet Karl, Machal Anton, Mamet Franz, Minnine Emil, Nabor Johan, Nowak Andreas, Naglak Kazimir, Oschubski Apolinary, Petersen Peter, Plonka Johan, Puchalka Josef, Placzek Ignatz, Polmer Hugo, Pufe Herman, Reinh Emil, Rosinski Bronislaw, Reismger Michael, Rurainski Willi, Rosch Paul, Reinert Gustaw, Schmidt Herman, Schwacher Johan, Schulz Adolf, Stenger Reinhard, Schulz Alexander, Seifert Herman, Strebel Rudolf, Smiegel Michael, Steinbüchel Friedr., Tetzner Paul, Uhde Karl, Umbach Enard, Uoyza Martin, Uckermark Emil, Velkel Kurt, Werner Paul, Zeugsträger Paul, Lange Arthur, Zolnowski Walentin.

23 APŁOS, Akta gminy Szadek, Kultura i sztuka (grobownictwo wojenne), sygn. 202a, s. 9–10, 36–37.

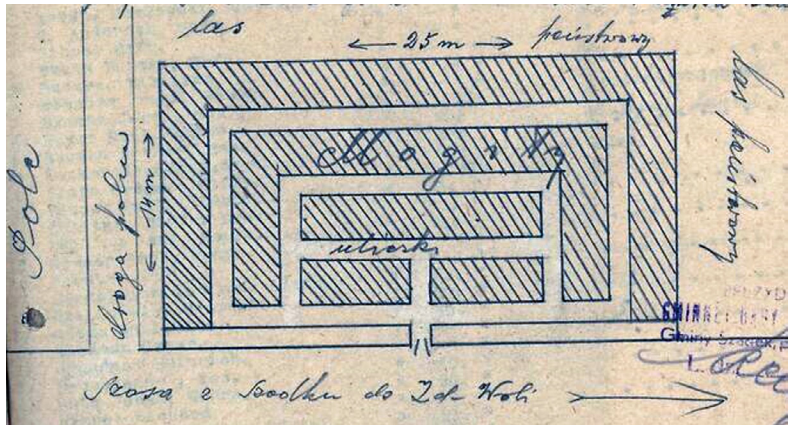

Ryc. 2. Układ cmentarza w Szadkowicach wg planu z lat 50. XX w.
Źródło: APŁOS, Akta gminy Szadek, sygn. 202a, s. 35

Przez następne dziesięciolecia cmentarz wojenny w Szadkowicach popadał w coraz większe zapomnienie i zaniedbanie. Prace porządkowe na jego terenie zostały przeprowadzone dopiero w 1991 r., kiedy to teren nekropolii został oczyszczony z roślinności, a odnalezione pomniki nagrobne odnowione. Dodatkowo w centralnej części cmentarza został umieszczony granitowy pomnik z wizerunkiem krzyża żelaznego, datą „1914" oraz napisem „RENOWACJA 1991"[24]. W efekcie wykonanych prac całkowitemu zatarciu uległ wcześniejszy układ cmentarza – teren nekropolii i ułożenie na nim poszczególnych płyt nagrobnych zaaranżowano w nowy sposób.

W 1995 r. w sieradzkim urzędzie ochrony zabytków została założona karta ewidencyjna cmentarza w Szadkowicach, w której wskazano, że na jego terenie znajduje się 29 tablic nagrobnych z czytelnymi nazwiskami. Jednocześnie stwierdzono dobry stan obiektu, zalecono jednakże koszenie trawy i sukcesywne usuwanie podrostów drzew, jak również właściwe oznakowanie nekropolii, wykonanie ogrodzenia na bazie słupków oraz oczyszczenie i odrestaurowanie płyty nagrobnej[25]. Niestety, w następnych latach cmentarz nie był porządkowany ani poddawany renowacji, a jego obszar coraz bardziej pochłaniała roślinność.

24 K. Milewska, *Cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej na terenie gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski" 2005, t. 5, s. 155.

25 Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi, Cmentarz wojenny w Szadkowicach, karta cmentarza nr 8069.

Ryc. 3. Widok cmentarza w Szadkowicach w sierpniu 2021 r.
Źródło: fot. autora

Kolejne prace porządkowe i renowacyjne w Szadkowicach miały miejsce najprawdopodobniej dopiero w 2013 r.[26] i 2014 r.[27], po tym jak nekropolię pod swoją opiekę wzięło Towarzystwo Przyjaciół Zduńskiej Woli. Wydaje się, że od tego czasu cmentarz jest regularnie sprzątany. W lipcu–sierpniu 2021 r. podczas wizyt autora na jego terenie widać było świeżo wyciętą trawę oraz usunięte samosiejki drzew i krzewów (ryc. 3).

Nagrobki żołnierskie na cmentarzu w Szadkowicach

Jak już wcześniej wspomniano, w momencie utworzenia cmentarza w Szadkowicach spoczęło na nim 21 poległych żołnierzy. W dokumentacji z 1926 r. odnotowano, że na cmentarzu znajdują się pojedyncze nagrobki wykonane z cementu oraz drewniany nagrobek na mogile zbiorowej. W toku kolejnej wizyty w 1929 r. stwierdzono obecność cementowych nagrobków oraz zniknięcie drewnianej tablicy zbiorowej[28].

26 *PTTK-owcy porządkowali cmentarz wojenny w Szadkowicach*, https://zdunskawola.naszemiasto.pl/pttk-owcy-porzadkowali-cmentarz-wojenny-w-szadkowicach/ar/c1-2037684 [dostęp: 1.09.2021].

27 *Cmentarz w Szadkowicach odnowiony*, https://zdunskawola.naszemiasto.pl/cmentarz-w-szadkowicach-odnowiony-zdjecia/ar/c4-2467927 [dostęp: 1.09.2021].

28 APŁOS, Akta cmentarzy wojennych…, s. 4–5.

Ryc. 4 a), b) i c) Widok cmentarza w Szadkowicach w 1940 r.
Źródło: autor Victor Becker, zbiory Muzeum Miasta i Rzeki Warty w Warcie (za: Dariusz Piekarczyk, *Sieradz i okolice podczas II wojny światowej* (kilkaset unikalnych zdjęć), https://sieradz.naszemiasto.pl/sieradz-i-okolice-podczas-ii-wojny-swiatowej-kilkaset/ar/c1-4763091 [dostęp: 5.10.2021]

Na zachowanych zdjęciach z 1940 r., wykonanych przez Victora Beckera (ryc. 4), obecnie znajdujących się w zbiorach Muzeum Miasta i Rzeki Warty w Warcie, widać, że teren cmentarza po ekshumacjach z lat 1921–1938 całkowicie zmienił swój układ i wygląd. Przede wszystkim przy ogrodzeniu od strony południowej i częściowo wschodniej (mniej więcej do połowy, podobnie jak jest teraz) ustawiono stele nagrobne pochodzące z innych cmentarzy. Na pozostałej części strony wschodniej oraz od strony północnej, blisko ogrodzenia, znalazł się z kolei rząd nagrobków pulpitowych. W centralnej części natomiast w miejscu trzech odrębnych mogił mieściły się rzędy nagrobków

pulpitowych, krzyż z inskrypcją[29], płyta z mogiły zbiorowej z cmentarza w Rzepiszewie, rzędy drewnianych krzyży oraz dwie tabliczki zawieszone na wysokich słupach. Patrząc na różniące się od siebie drewniane krzyże, można wysnuć wniosek, że po stronie północnej upamiętniono nimi poległych Rosjan, w części centralnej (wschodniej) Niemców, a w południowej Austriaków. Widoczny na zdjęciach układ mogił istniał jeszcze na pewno w pierwszej połowie lat 50. XX w., o czym świadczy sporządzony wówczas plan cmentarza.

Dzisiaj po tamtym widoku nie został już praktycznie żaden ślad. Z dużym prawdopodobieństwem już w ostatnich latach II wojny światowej rozpoczęło się celowe niszczenie i rozkradanie pomników nagrobnych. Świadczy o tym chociażby spis z pierwszej połowy lat 50. XX w., w którym odnotowano jedynie 71 nazwisk poległych żołnierzy. W 2005 r. Katarzyna Milewska – autorka opracowania dotyczącego cmentarzy wojennych na terenie gminy Szadek, naliczyła na cmentarzu w Szadkowicach łącznie 28 obiektów pochodzących z czasów I wojny światowej, na których zachowały się jakieś inskrypcje[30]. W 2014 r. w trakcie prac porządkowych odnaleziono kolejne dwa pomniki nagrobne[31].

Obecnie na cmentarzu wojennym w Szadkowicach jest łącznie 59 obiektów z czasów Wielkiej Wojny (ryc. 5). W centralnej części cmentarza znajduje się granitowy pomnik postawiony w 1991 r. oraz 25 nagrobków pulpitowych – 24 z inskrypcjami oraz jeden z przedstawieniem krzyża żelaznego, jeden krzyż zbiorowy oraz trzyczęściowa płyta z mogiły zbiorowej. Na wschodniej granicy nekropolii ustawiono 17 stel, przy czym tylko jedna posiada inskrypcję, z kolei na południowej granicy nekropolii jest ustawionych 13 indywidualnych stel (4 z inskrypcjami), jedna stela zbiorowa oraz krzyż zbiorowy. Na zachodnim i północnym obrzeżu cmentarza brak jest jakichkolwiek pomników. Pomniki z zachowanymi napisami pochodzą głównie z cmentarza w Szadkowicach (20 obiektów), ale także Czech[32] (4 obiekty), Kęszyc[33]

29 Najprawdopodobniej jest to krzyż z cmentarza w Maciejowie, opisany w niniejszym artykule pod nr 32.

30 K. Milewska, *Cmentarze wojskowe…*, s. 152, 154–155.

31 Cmentarz w Szadkowicach odnowiony, dz. cyt.; niestety w artykule nie podano, o jakie nagrobki chodzi, z porównania spisu z 2005 r. i stanu obecnego wynika, że odnaleziono nagrobki należące do dwóch z wymienionych trzech poległych: Reissinger Richard, Werner Paul, Götza Emil.

32 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim, gm. Zduńska Wola; ok. 11 km od Szadkowic.

33 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim, gm. Zduńska Wola; ok. 5 km od Szadkowic.

(4 obiekty), Maciejowa[34] (1 obiekt), Krobanowa[35] (1 obiekt) i Rzepiszewa[36] (1 obiekt). Dwa pomniki pochodzą z nieustalonego cmentarza wojennego[37].

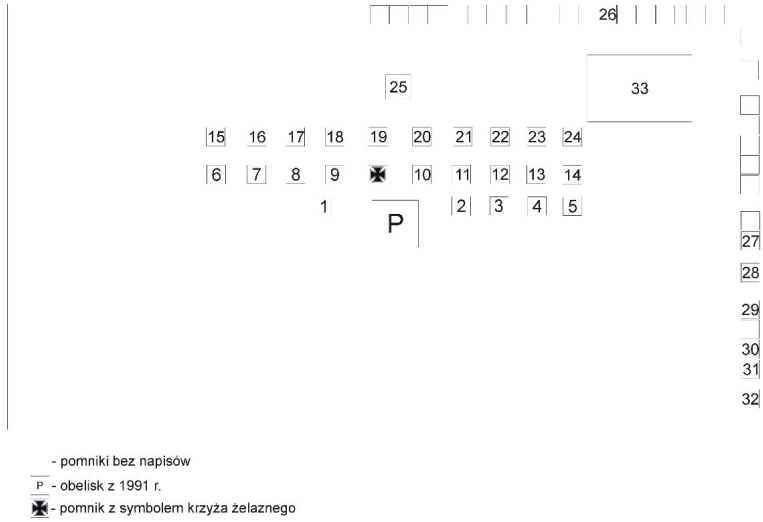

Ryc. 5. Układ cmentarza w Szadkowicach w 2021 r.
Źródło: opracowanie własne autora

Napisy na poszczególnych pomnikach nagrobnych składają się zasadniczo z następujących informacji, często zapisanych skrótowo[38]: stopień, podstawowe dane osobowe (imię, nazwisko, data zgonu) oraz jednostka wojskowa poległego – z pewnymi odstępstwami. Obecnie dokładna identyfikacja

34 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim, gm. Zduńska Wola; ok. 6 km od Szadkowic.
35 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim, gm. Zduńska Wola; ok. 11 km od Szadkowic.
36 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim, gm. Szadek; ok. 19 km od Szadkowic.
37 W tekście oznaczone numerami 23 i 30.
38 Na pomnikach na cmentarzu w Szadkowicach występują następujące niemieckie skróty: Btl., Batl. – Bataillon – batalion, Brig. – Brigade – brygada, Ers. – Ersatz – zapasowy, Friedr. – Friedrich – Fryderyk, Gefr. – Gefreiter – starszy szeregowy, Herm. – Hermann – Herman, Inf. – Infanterie – piechota, Komp. – Kompanie – kompania, K.u.K. – Kaiserlich und Königlich – cesarski i królewski, Ldst., Ldstm. – Landsturmmann – Landszturmista, Ldw. – Landwehrmann – szeregowiec Landwehry, Mich. – Michael – Michał, mob. – mobilen – mobilny, Musk. – Musketier – muszkieter, Nov. – November – listopad, Offiz. Stellv. – Offizierstellvertreter – brak polskiego odpowiednika (dosłownie: zastępca oficera), österr. – österreichisch – austriacki, Res. – Reservist – rezerwista, Rgt. – Regiment – regiment, Rgts. – Regiments – regimenty, Utffz./Unteroffz. – Unteroffizer – kapral, Wehrm. – Wehrmann – żołnierz, Vizefeldw. – Vizefeldwebel – brak polskiego odpowiednika (dosłownie: zastępca sierżanta).

niemieckich żołnierzy z okresu I wojny światowej jest niezmiernie trudna, gdyż archiwum w Poczdamie, w którym znajdowały się dokumenty wojskowe z ww. okresu, spłonęło niemalże w całości w 1945 r. podczas brytyjskich nalotów. Dlatego też podstawą do ustalenia jakichkolwiek bardziej szczegółowych danych, poza tymi, które wyryto na nagrobkach, jest wydawana przez armię niemiecką w czasie trwania Wielkiej Wojny lista strat (niem. *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten*[39]). Następnie na podstawie zawartych tam informacji możliwe są dalsze poszukiwania w zachowanych i dostępnych księgach dla właściwych miejscowo urzędów stanu cywilnego bądź parafii.

Przedstawione w poniższym zestawieniu informacje pochodzą w głównej mierze z zachowanych inskrypcji na pomnikach nagrobnych, uzupełnione na podstawie zapisów z ww. list strat[40]. Wszelkie dalsze dane dotyczące poszczególnych żołnierzy zostały opracowane na bazie innych materiałów źródłowych. Jednakże, mając na względzie jak największą minimalizację ewentualnej pomyłki przy identyfikacji, miało to miejsce jedynie w sytuacji, gdy było zupełnie albo niemalże pewne, że odnalezione zapisy odnoszą się do konkretnego poległego.

Niniejszy artykuł ma na celu przede wszystkim upamiętnienie poległych, pochowanych w Szadkowicach, a także przybliżenie ich postaci współczesnemu Czytelnikowi poprzez próbę odkrycia i ukazania historii poszczególnych żołnierzy. Dodatkowo, z uwagi na postępujące uszkodzenia pomników nagrobnych, istotne jest utrwalenie ich wizerunków oraz znajdujących się na nich inskrypcji. Dlatego też w niniejszym opracowaniu nie zamieszczono zdjęć pomników uszkodzonych bez żadnych napisów, jak również obelisku ustawionego na nekropolii w 1991 r.

W tekście zachowano oryginalne zapisy imion, nazwisk oraz miejscowości, w formie, w jakiej zostały one wskazane w przywołanych dokumentach.

Wszystkie zdjęcia pomników nagrobnych zostały wykonane przez autora tekstu w lipcu–sierpniu 2021 r.

39 Codziennie wydawana przez armię Cesarstwa Niemieckiego lista strat, odnotowująca poległych, rannych oraz zaginionych żołnierzy.

40 W tekście zachowano przedstawione tam zapisy imion, nazwisk oraz miejsc pochodzenia poległych żołnierzy.

Zachowane nagrobki na cmentarzu wojennym w Szadkowicach

1

Wehrm.
Paul Beÿer
2.Komp.Ldw.Brig.
Ers.Batl.48
†20.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko[41]**:** Paul Beyer[42]

Jednostka: Landwehr-Ersatz-Infanterie-Regiment Nr. 5, Landwehr-Brigade--Ersatz-Bataillon 48, 2. Kompanie

Stopień: żołnierz

Data i miejsce śmierci: 20 listopada 1914 r., Czechy

Miejsce pochówku: Czechy

Miejsce urodzenia (zamieszkania)[43]**:** Reichenbach i. V.[44]

Dodatkowe informacje:

Uwagi: na nagrobku zapisany jako Paul Beÿe

2

Unteroffz.
Hermann Seifert
2.Komp.Ldw.Brig.
Ers.Batl.48
†20.Nov.1914

41 Imiona i nazwiska poległych podane są w wersji wskazanej w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten*.

42 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 22 Januar 1915*, Ausgabe 336, Sachsen 97, s. 4448.

43 Wskazana w Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten miejscowość to najczęściej miejsce urodzenia danego żołnierza, jednak w nielicznych przypadkach podawano w tym miejscu jego ostatnie miejsce zamieszkania.

44 Reichenbach im Vogtland, miasto położone w Niemczech, w Saksonii, pow. Vogtland.

Imię (imiona) i nazwisko: Hermann Seifert[45]
Jednostka: Landwehr-Ersatz-Infanterie-Regiment Nr. 5, Landwehr-Brigade-Ersatz-Bataillon 48, 2. Kompanie
Stopień: kapral
Data i miejsce śmierci: 20 listopada 1914 r., Czechy
Miejsce pochówku: Czechy
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Eibenstock, Schwarzenberg[46]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

3

Wehrm.
Hugo Pollmer
1.Komp.Ldw.Brig.
Ers.Batl.48
†20.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Karl Pollmer[47]
Jednostka: Landwehr-Ersatz-Infanterie-Regiment Nr. 5, Landwehr-Brigade--Ersatz-Bataillon 48, 1. Kompanie
Stopień: żołnierz
Data i miejsce śmierci: 20 listopada 1914 r., Czechy
Miejsce pochówku: Czechy
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Kirchberg, Zwickau[48]
Dodatkowe informacje:
Uwagi: na nagrobku zapisany jako Hugo Pollmer

45 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 22 Januar 1915*, Ausgabe 336, Sachsen 97, s. 4448.
46 Miasto położone w Niemczech, w Saksonii, pow. Erzgebirgskreis.
47 Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 22 Januar 1915, Ausgabe 336, Sachsen 97, s. 4448.
48 Miasto położone w Niemczech, w Saksonii, pow. Zwickau.

4

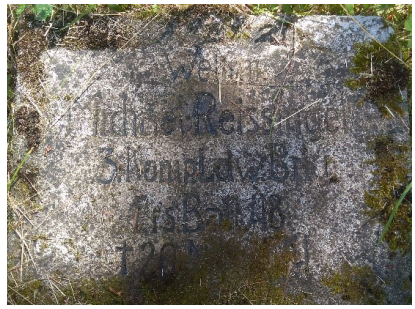

Wehrm.
Michael Reissinger
3.Komp.Ldw.Brig.
Ers.Batl.48
†20.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Richard Reisinger[49]
Jednostka: Landwehr-Ersatz-Infanterie-Regiment Nr. 5, Landwehr-Brigade--Ersatz-Bataillon 48, 3. Kompanie
Stopień: żołnierz
Data i miejsce śmierci: 20 listopada 1914 r., Czechy
Miejsce pochówku: Czechy
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Plauen i. V.[50]
Dodatkowe informacje:
Uwagi: na nagrobku zapisany jako Michael Reissinger

5

Ldstm.
Paul Werner
1.Komp.Ldstm.Inf.
Batl.Neusalz
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Hermann Paul Werner[51]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Neusalz a. O.[52] I, 1. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadek
Miejsce pochówku: Szadkowice

49 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 22 Januar 1915*, Ausgabe 336, Sachsen 97, s. 4448.
50 Plauen im Vogtland, miasto położone w Niemczech, w Saksonii, pow. Vogtland.
51 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 15 Januar 1915*, Ausgabe 323, Preußen 126, s. 4302.
52 W jęz. niem. Neusalz an der Oder – Nowa Sól nad Odrą.

Miejsce urodzenia (zamieszkania): Alt Tschau[53]
Dodatkowe informacje: ur. 19 maja 1874 r. w Alt Tschau, syn Wilhelma i Johanny z d. Beiker[54]; w dniu 28 grudnia 1899 r. ożenił się z Marthą z d. Giesert[55]; przed wojną był formierzem[56]
Uwagi:

6

Ein Kamerad vom
3.mob.Ldstm.Inf.
Batl.Coblenz
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka: III. mobilen Landsturm-Infanterie-Bataillon Coblenz
Stopień:
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadek
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

7

Ldstm.
Hermann Pufe
4.Komp.Ldstm.Inf.
Batl.PosenIII
†21.Nov.1914

53 Obecnie Stare Żabne, część miasta Nowa Sól, położonego w woj. lubuskim, pow. nowosolskim.
54 Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (dalej: APZ), Akta metrykalne Nowa Sól (Neusalz) – parafia ewangelicka, Księga chrztów 1869–75, sygn. 19, aktu urodzenia nr 109/1874, k. 209–290v.
55 APZ, Akta metrykalne Nowa Sól (Neusalz) – parafia ewangelicka, Verzeichniss der Getrauten 1890–1907, sygn. 24, akt małżeństwa nr 90/1899, s. 379–380.
56 Osoba przygotowująca formy odlewnicze.

Imię (imiona) i nazwisko: Hermann Pufe[57]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Posen III, 4. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadkowice
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Görlitz[58]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

8

Ldstm.
Mich.Fornalkiewicz
3.Komp.Ldst.Inf.
Batl.Posen III
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Michael Fornalkiewicz[59]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Posen III, 3. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadkowice
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Pierschin, Meseritz[60]
Dodatkowe informacje: ur. 13 września 1873 r. w Siedlcu[61], syn Johanna i Barbary z d. Janik[62]; w dniu 15 października 1896 r. ożenił się z Caroliną Kozioł z d. Krumska[63]
Uwagi:

57 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 11 Dezember 1914*, Ausgabe 268, Preußen 99, s. 3579.
58 Miasto położone w Niemczech, w Saksonii, pow. Görlitz, ale także obecny Zgorzelec w woj. dolnośląskim, pow. zgorzelecki (przed 1945 r. Zgorzelec stanowił prawobrzeżną część miasta Görlitz).
59 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 11 Dezember 1914*, Ausgabe 268, Preußen 99, s. 3579.
60 Obecnie Perzyny w woj. wielkopolskim, pow. nowotymskim.
61 Wieś w woj. wielkopolskim, pow. wolsztyńskim.
62 Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej (dalej: Par. Rzymskokat.) w Siedlcu, Liber Baptisatorum 1844–1874, sygn. PM 265/12, akt urodzenia nr 48/1873, s. 300–301.
63 AAP, Księgi metrykalne Par. Rzymskokat. w Zbąszyniu, Liber Copulatorum 1893–1911, sygn. PM 336/28, akt małżeństwa nr 42/1896, s. 22–23.

9

Ein Kamerad vom
3.mob.Ldstm.Inf.
Batl.Coblenz
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka: III. mobilen Landsturm-Infanterie-Bataillon Coblenz
Stopień:
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadek
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

10

Ldstm.
Willi Ruraiński
1.Komp.Ldstm.Inf.
Batl.Kattowitz
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Wilhelm Paul Ruraiński (Rurański[64])[65]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Kattowitz, 1. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Mostki[66]
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Chorzow, Kattowitz[67]

64 W akcie urodzenia wskazany jako „Rurański", w aktach urodzeń sześciorga z jego dzieci „Ruraiński".
65 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 6 Januar 1915*, Ausgabe 304, Preußen 118, s. 4045.
66 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim; ok. 3 km od Szadkowic.
67 Obecnie Chorzów w woj. śląskim.

Dodatkowe informacje: ur. 9 stycznia 1872 r. w Chorzowie, syn Theodora i Marii z d. Kira[68]; w dniu 12 października 1895 r. ożenił się z Bronisławą Rozalią z d. Cichoń[69]; ojciec Gertrudy[70], Antoniego[71], Viktora[72], Ludwika[73], Marii[74], Josepha[75], Anny[76] i Marthy[77]; przed wojną był murarzem hutniczym

Uwagi: na nagrobku zapisany jako Willi Rurainski

11

Ein österr.Kamerad
vom K.u.K.Jäg [napis
uszkodzony] 5
†1914

Imię (imiona) i nazwisko:

Jednostka: Feldjäger Bataillon Nr. 5[78]

Stopień:

Data i miejsce śmierci: najprawdopodobniej listopad 1914 r., nieznane

Miejsce pochówku: Szadkowice

Miejsce urodzenia (zamieszkania):

Dodatkowe informacje:

Uwagi:

---

68 Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat), Sąd Obwodowy w Bytomiu, Duplikat księgi chrztów Par. Rzymskokat. w Chorzowie 1872 r., sygn. 628, akt urodzenia nr 8, s. 1.

69 APKat, USC w Chorzowie, Księga małżeństw 1895 r., sygn. 57, akt małżeństwa nr 49, s. 97–98.

70 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1896 r., sygn. 25, akt urodzenia nr 331, s. 332.

71 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1898 r., sygn. 27, akt urodzenia nr 26, s. 26.

72 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1899 r., sygn. 28, akt urodzenia nr 448, s. 448.

73 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1903 r., sygn. 32, akt urodzenia nr 297, s. 297.

74 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1905 r., sygn. 34, akt urodzenia nr 54, s. 54.

75 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1906 r., sygn. 141, akt urodzenia nr 315, s. 317.

76 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1909 r., sygn. 144, akt urodzenia nr 119, s. 120.

77 APKat, USC w Chorzowie, Księga urodzeń 1911 r., sygn. 170, akt urodzenia nr 47, s. 47.

78 Jednostka ustalona w oparciu o spis poległych (APŁOS, Akta cmentarzy wojennych…, s. 2).

12

Res.Emil Götza
6.Komp.Inf.Rgt.49

†30.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Emil Götza[79]
Jednostka: 6. Pommersches Infanterie-Regiment Nr.49, II. Bataillon, 6. Kompanie
Stopień: rezerwista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Szadkowice
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Napierken, Neidenburg[80]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

13

Ldstm.
Kasimir Naglak
1.Komp.Ldstm.Inf.
Batl.Rawitsch
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Kasimir Naglak[81]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Rawitsch I, 1. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadek
Miejsce pochówku: Szadkowice

79 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 16 Januar 1915*, Ausgabe 325, Preußen 127, s. 4320.
80 Obecnie Napierki, wieś położona w woj. warmińsko-mazurskim, pow. nidzickim.
81 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 28 Dezember 1914*, Ausgabe 289, Preußen 111, s. 3848.

Miejsce urodzenia (zamieszkania):

Dodatkowe informacje: ur. 17 lutego 1873 r. w Siedlcu[82], syn Wawrzyńca i Jadwigi z d. Matyla[83]; w dniu 9 listopada 1900 r. ożenił się z Stanisławą z d. Grzywaczyk[84]; ojciec Franciszka[85], Stanisława[86], Katarzyny[87] i Heleny[88]; przed wojną był strażnikiem leśnym

Uwagi:

14

Willi Lickfeld
Inf.Rgt.149

†1914

Imię (imiona) i nazwisko: Willy Liekfeld[89]

Jednostka: 6. Westpreußisches Infanterie-Regiment Nr. 149, III. Bataillon, 12. Kompanie

Stopień: muszkieter

Data i miejsce śmierci: 1 grudnia 1914 r., Markówka[90]

Miejsce pochówku: Szadkowice

Miejsce urodzenia (zamieszkania): Swinemünde[91]

Dodatkowe informacje:

Uwagi: na nagrobku zapisany jako Willi Lickfeld

82 Wieś w woj. wielkopolskim, pow. gostyńskim.

83 AAP, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokat. w Pępowie, Liber Baptisatorum 1845–1875, sygn. PM 219/14, akt urodzenia nr 33/1873, s. 643–644.

84 Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej: APL), Urząd Stanu Cywilnego (dalej: USC) Krobia, Księga małżeństw 1900, sygn. 144, akt małżeństwa nr 85, s. 170–171.

85 APL, USC Krobia, Księga urodzeń 1901, sygn. 146, akt urodzenia nr 326, s. 328.

86 APL, USC Krobia, Księga urodzeń 1903, sygn. 153, akt urodzenia nr 325, s. 325.

87 APL, USC Gostyń, Księga urodzeń 1907, sygn. 167, akt urodzenia nr 388, s. 388.

88 APL, USC Gostyń, Księga urodzeń 1910, sygn. 297, akt urodzenia nr 171, s. 171.

89 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 9 Januar 1915*, Ausgabe 312, Preußen 121, s. 4147.

90 Wieś położona w woj. łódzkim, pow. pabianickim; ok. 20 km od Szadkowic.

91 Obecnie Świnoujście, woj. zachodniopomorskie.

15

Ein Kamerad vom
Ldstm.Inf.Btl.Neusalz

†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Neusalz a. O. I
Stopień:
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

16

Ein Gefreiter vom
Ldstm.Inf.Btl.Neusalz

†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Neusalz a. O. I
Stopień:
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

17

Ein Kamerad vom
Ldstm.Inf.Btl.Neusalz

†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Neusalz a. O. I
Stopień:
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

18

Ldstm.
Friedr.Steinbüchel
4.Komp.3.mob.Ldstm.
Inf.Batl.Coblenz
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Friedrich Steinbüchel[92]
Jednostka: III. mobilen Landsturm-Infanterie-Bataillon Coblenz, 4. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadek
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Cöln[93]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

92 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 12 Januar 1915*, Ausgabe 317, Preußen 123, s. 4216.
93 Dawny zapis nazwy miasta Kolonia, położonego w Niemczech, w Nadrenii Północnej-Westfalii.

19

Unteroffz.
Gustav Reinert
2 Komp.Ers.Batl.Ldw.
Inf.Rgt.19
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Gustav Reinert[94]

Jednostka: Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 19, Ersatz-Bataillon, 2. Kompanie

Stopień: kapral

Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane

Miejsce pochówku: Szadkowice

Miejsce urodzenia (zamieszkania):

Dodatkowe informacje:

Uwagi: w Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten widnieje informacja, że kapral Gustav Reinert z 3. Kompanii I. Batalionu LIR nr 19 został ciężko ranny między sierpniem a październikiem 1914 r.[95]; jako miejsce jego urodzenia (zamieszkania) wskazano Gr. Krausche, Bunzlau[96]

20

Unteroffz.
Johann Nabor
4.Komp.Ldstm.Inf.
Batl.PosenIII
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Johann Nabor[97]

Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Posen III, 4. Kompanie

94 Poległy nie figuruje w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten*.

95 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 18 November 1914*, Ausgabe 205, Preußen 80, s. 2699.

96 Groß Krauschen, obecnie Kruszyn w woj. dolnośląskim, pow. bolesławieckim.

97 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 11 Dezember 1914*, Ausgabe 268, Preußen 99, s. 3579.

Stopień: kapral
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., Szadkowice[98]
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Poln. Schwarzwald[99]
Dodatkowe informacje: ur. 14 czerwca 1871 r. w Schwarzwald, syn Josepha i Marianny z d. Broda[100]; mąż Christiny z d. Vogdt; ojciec Else Ernestine[101], Ericha Gustava[102] i Gottfrieda Alberta[103]; przed wojną był chałupnikiem
Uwagi:

21

Ein Gefreiter vom
Ldstm.Inf.Btl.Neusalz

†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Neusalz a. O. I
Stopień:
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

98 Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), USC Czarny Las, Księga zgonów 1915, sygn. 232, akt zgonu nr 18/1915, s. 18.
99 Polnische Schwarzwald, obecnie Czarny Las w woj. wielkopolskim, pow. ostrowskim.
100 APK, USC par. ewangelickiej Czarny Las, Taufregister 1870–1875, sygn. 4, akt urodzenia nr 29/1871, s. 9–10.
101 APK, USC Czarny Las, Księga urodzeń 1900–1901, sygn. 69, akt urodzenia nr 45/1900, s. 45.
102 APK, USC Czarny Las, Księga urodzeń 1902–1903, sygn. 76, akt urodzenia nr 110/1903, s. 311.
103 APK, USC Czarny Las, Księga urodzeń 1913–1914, sygn. 223, akt urodzenia nr 45/1913, s. 50.

22

Ldst.
Theodor Becker
1.Komp.3.mob.Ldstm.
Inf.Batl.Coblenz
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Theodor Becker[104]
Jednostka: III. mobilen Landsturm-Infanterie-Bataillon Coblenz, 1. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane[105]
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Cöln[106]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

23

Ein Kamerad vom
Ers.Batl.des Ldw.Inf.
Rgts.19
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka: Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 19, Ersatz-Bataillon
Stopień:
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku:
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

104 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 27 April 1915*, Ausgabe 468, Preußen 209, s. 6107.
105 W wykazie *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten* figuruje jako zaginiony 21.11.1914 r.
106 Obowiązujący w latach 1900–1919 zapis nazwy miasta Kolonia, położonego w Niemczech, w Nadrenii Północnej-Westfalii.

24

Vizefeldw.
Rudolf Strebel
1.Komp.Ers.Batl.Ldw.
Inf.Rgt.19
†21.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Rudolf Strebel[107]
Jednostka: Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 19, Ersatz-Bataillon, 1. Kompanie
Stopień: Vizefeldwebel[108]
Data i miejsce śmierci: 21 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Szadkowice
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

25

[symbol krzyża żelaznego]

Gefr.Karl Mania†20.Nov.1914
3.Komp.Ldstm.Inf.Batl.Posen 3
und 3 Kameraden

Imię (imiona) i nazwisko: Karl Mania[109]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Posen III, 3. Kompanie
Stopień: starszy szeregowy
Data i miejsce śmierci: 20 listopada 1914 r., Górna Wola[110]
Miejsce pochówku: Szadkowice

---

107 Poległy nie figuruje w *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten*.
108 Brak polskiego odpowiednika, dosłownie: zastępca sierżanta.
109 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 11 Dezember 1914*, Ausgabe 268, Preußen 99, s. 3579.
110 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim; ok. 10 km od Szadkowic.

Miejsce urodzenia (zamieszkania): Nandel, Meseritz[111]

Dodatkowe informacje: ur. 24 października 1869 r. w Nandel, syn Franza i Scholastiki z d. Bimek[112]; w dniu 9 lutego 1897 r. ożenił się z Catheriną z d. Borkowska[113]

Uwagi:

26

Wehrm.
Reinhard Stenger
2.Komp.Ldw.Brig.
Ers.Batl.41

†22.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Reinhard Stenger[114]

Jednostka: Landwehr-Ersatz-Infanterie-Regiment Nr. 4, Landwehr--Brigade-Ersatz-Bataillon Nr. 41, 2. Kompanie

Stopień: żołnierz

Data i miejsce śmierci: 22 listopada 1914 r., Gajewniki[115]

Miejsce pochówku: Kęszyce

Miejsce urodzenia (zamieszkania): Eibelshausen, Dillkreis[116]

Dodatkowe informacje:

Uwagi:

111 Obecnie Nądnia w woj. wielkopolskim, pow. nowotymskim.

112 AAP, Księgi metrykalne Par. Rzymskokat. w Zbąszyniu, Liber Baptisatorum 1862–1873, sygn. PM 336/21, akt urodzenia nr 174/1869, s. 402–403.

113 AAP, Księgi metrykalne Par. Rzymskokat. w Zbąszyniu, Liber Copulatorum 1893–1911, sygn. PM 336/28, akt małżeństwa nr 26/1897, s. 26–27.

114 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 27 Januar 1915*, Ausgabe 343, Preußen 136, s. 4524.

115 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim; ok. 6 km od Szadkowic.

116 Miasto w Niemczech, w Hesji.

27

Wehrm.
Franz Bösader
3.Komp.Inf.Rgt.14

†30.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Franz Bösader[117]
Jednostka: Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14, 3. Kompanie
Stopień: żołnierz
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Kęszyce
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Blankenberg, Allenstein[118]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

28

Unteroffz.
Ludwig Guhl
[napis uszkodzony]
Komp.Inf.Rgt.14

[napis uszkodzony]30.Nov.1914

117 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 3 Juni 1915*, Ausgabe 517, Preußen 239, s. 6689.
118 Obecnie Gołogóra w woj. warmińsko-mazurskim, pow. olsztyńskim.

Imię (imiona) i nazwisko: Ludwik Guhl[119]
Jednostka: Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14, I. Bataillon, 1. Kompanie
Stopień: kapral
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Markówka[120]
Miejsce pochówku: Kęszyce
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Parchim[121]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

29

Res.
Johann Michalek
11.Komp.Inf.Rgt.14

†22.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Johann Michalek[122]
Jednostka: Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14, 11. Kompanie
Stopień: rezerwista
Data i miejsce śmierci: 22 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Kęszyce
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Steykowo, Czarnikau[123]

119 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 1 Februar 1915*, Ausgabe 347, Preußen 138, s. 4584.
120 W wykazie *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten* podano, że poległ między 1 a 4 grudnia 1914 r.
121 Miasto w Niemczech, w Meklemburgii-Pomorzu Przednim.
122 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 16 Januar 1915*, Ausgabe 325, Preußen 127, s. 4316.
123 Obecnie Stajkowo w woj. wielkopolskim, pow. czarnkowsko-trzcianeckim.

Dodatkowe informacje:
Uwagi:

30

Ein deutscher Krieger

†Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko:
Jednostka:
Stopień:
Data i miejsce śmierci: listopad 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku:
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

31

[symbol krzyża żelaznego]

Gefr.Ribbe
Gefr.Butzke
Füsilier Badura
4.Komp.FüsilierRgt.34
Wehrm.Herm.Schmidt
4.Komp.Ldw.Brig.Ers.Batl.48
Wehrm.Emil Reinh.Wolf
1.Komp.Ldw.Brig.Ers.Batl.48
Res.Heuschemer
12.Komp.Inf.Rgt.42
†30.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Albert Ribbe[124]
Jednostka: Füsilier-Regiment Königin Viktoria von Schweden (Pommersches) Nr. 34, I. Bataillon, 4. Kompanie
Stopień: starszy szeregowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Zduńska Wola
Miejsce pochówku: Krobanów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Magdeburg-Buckau[125]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Otto Franz Karl Butzke[126]
Jednostka: Füsilier-Regiment Königin Viktoria von Schweden (Pommersches) Nr. 34, I. Bataillon, 4. Kompanie
Stopień: starszy szeregowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Zduńska Wola
Miejsce pochówku: Krobanów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Raddow, Regenwalde[127]
Dodatkowe informacje: ur. 2 października 1878 r. w Klein-Raddow, syn Karla i Augusty z d., Lemke; w dniu 29 marca 1910 r. ożenił się z Emilią z d. Schultz[128]
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Josef Badura[129]
Jednostka: Füsilier-Regiment Königin Viktoria von Schweden (Pommersches) Nr. 34, I. Bataillon, 4. Kompanie
Stopień: fizylier
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Zduńska Wola

---

124 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 5 Januar 1915*, Ausgabe 301, Preußen 117, s. 3993.
125 Dzielnica miasta Magdeburg w Niemczech, w Saksonii-Anhalt.
126 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 5 Januar 1915*, Ausgabe 301, Preußen 117, s. 3993.
127 Obecnie Radowo Wielkie lub Radowo Małe w woj. zachodniopomorskim, pow. łobeskim.
128 Archiwum Państwowe w Szczecinie, USC w Radowie Wielkim i Małym, Księga małżeństw 1910 r., sygn. 103, akt małżeństwa nr 1, s. 1–2.
129 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 5 Januar 1915*, Ausgabe 301, Preußen 117, s. 3993.

Miejsce pochówku: Krobanów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Recklinghausen[130]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Hermann Schmidt[131]
Jednostka: Landwehr-Ersatz-Infanterie-Regiment Nr. 5, Landwehr-Brigade--Ersatz-Bataillon 48, 4. Kompanie
Stopień: żołnierz
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r.[132], Zduńska Wola
Miejsce pochówku: Krobanów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Rabenstein, Chemnitz[133]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Emil Reinhard Wolf[134]
Jednostka: Landwehr-Ersatz-Infanterie-Regiment Nr. 5, Landwehr-Brigade-Ersatz-Bataillon 48, 1. Kompanie
Stopień: żołnierz
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Krobanów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Plauen i. V.[135]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: August Heuschemer[136]
Jednostka: Infanterie-Regiment Prinz Moritz von Anhalt-Dessau (5. Pommersches) Nr. 42, 12. Kompanie

---

130 Miasto w Niemczech, w Nadrenii Północnej-Westfalii, pow. Recklinghausen.
131 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 22 Januar 1915*, Ausgabe 336, Sachsen 97, s. 4449.
132 W *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten* podano, że poległ między 21 a 28 listopada 1914 r.
133 Dzielnica miasta Chemnitz w Niemczech, w Saksonii.
134 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 22 Januar 1915*, Ausgabe 336, Sachsen 97, s. 4449.
135 Plauen im Vogtland, miasto położone w Niemczech, w Saksonii, pow. Vogtland.
136 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 24 März 1916*, Ausgabe 915, Preußen 448, s. 11734.

Stopień: rezerwista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Krobanów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Solingen[137]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

32

[symbol krzyża żelaznego]

Unteroffz. Ernst
Pawlowski 3.Komp.Inf.Rgt.14
Musk. C.Andersch
2.Komp.Inf.Rgt.14
ein Mann der 11.Komp.
Inf.Rgt.14[138]
und zwei Kameraden
†30.Nov.1914

Imię (imiona) i nazwisko: Ernst Lebrecht Pawlowski[139]
Jednostka: Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14, 3. Kompanie
Stopień: kapral
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane

137 Miasto w Niemczech, w Nadrenii Północnej-Westfalii.

138 Zgodnie z dokumentacją archiwalną w bezimiennej mogile w Maciejowie został pochowany Emil Roock (nazwisko błędnie odczytane przez A. Milewską jako „Kosok" i podane w tej formie w artykułach *„Setkom tysięcy, co imion nie mają na grobie…". Szadkowicki cmentarz wojenny z okresu bitwy łódzkiej (1914)*, „Biuletyn Szadkowski" 2013, t. 13, s. 163 oraz *„Akta cmentarzy wojennych z powiatu sieradzkiego" w zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi*, „Rocznik Łódzki" 2015, t. 63, s. 144) lub Wiktor Przybylinski (APŁOS, Akta cmentarzy…, Groby i spisy imienne poległych żołnierzy niemieckich w Kęszycach, sygn. 5, str. 4, APŁOS, Akta cmentarzy…, Groby i spisy imienne poległych żołnierzy niemieckich w Maciejowie, sygn. 9, k. 1).

139 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 3 Juni 1915*, Ausgabe 517, Preußen 239, s. 6689.

Miejsce pochówku: Maciejów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Kempen[140]
Dodatkowe informacje: ur. 11 maja 1893 r. w Kempen, syn Gottlieba[141] i Ernestine z d. Lubowska[142]
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Ceslaus[143] Andersch[144]
Jednostka: Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14, 2. Kompanie
Stopień: muszkieter
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Maciejów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Posen[145]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Viktor Przybylinski[146]
Jednostka: Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14, 11. Kompanie
Stopień: fizylier[147]
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Karolew[148]
Miejsce pochówku: Maciejów
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Johannisdorf, Schubin[149]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

---

140 Obecnie Kępno w woj. wielkopolskim, pow. kępińskim.
141 W jęz. pol. Bogumił.
142 APK, USC Kępno – obwód miejski, Księga urodzeń 1893, sygn. 70, akt urodzenia nr 179, s. 179.
143 W jęz. pol. Czesław.
144 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 3 Juni 1915*, Ausgabe 517, Preußen 239, s. 6689.
145 Obecnie Poznań, woj. wielkopolskie.
146 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 16 Januar 1915*, Ausgabe 325, Preußen 127, s. 4316.
147 Fizylierzy stanowili rodzaj lekkiej piechoty; w spisie pochowanych na cmentarzu w Kęszycach wskazano, że był muszkieterem.
148 Wieś w woj. łódzkim, pow. zduńskowolskim; ok. 5 km od Szadkowic.
149 Obecnie Janowo w woj. kujawsko-pomorskim, pow. nakielskim.

Imię (imiona) i nazwisko: Emil Roock[150]

Jednostka: Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14, 11. Kompanie

Stopień: muszkieter

Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Karolew

Miejsce pochówku: Maciejów

Miejsce urodzenia (zamieszkania): Borgstedt, Grimmen[151]

Dodatkowe informacje:

Uwagi:

33a[152]

LANDST[uszkodzone]
INF BATL SAMTER
I KOMP
OFFIZ STELLV KARL UHDE
VALENTIN ZOLNOWSKI
EDUARD UMBACH
KARL FORSTER
RICHARD HIMPEL
AUGUST MIETHE
IOHANN MARSCHALLEK
MICHAEL SMIEGEL
OSKAR GOLDMAN
ARTHUR LANGE
PAUL RÖSCH
2 KOMP
ADALBERT MATYSIAK
3 KOMP
HEINRICH GRUNDMANN
ANDREAS NOWAK
MARTIN UOYZAI
ANTON MACHAI
GEFR FRANZ MAMET
4 KOMP
UTFFZ GREGOR BLOHE
UTFFZ EMIL MINNING
EMIL UCKERMARK

150 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 3 Juni 1915*, Ausgabe 517, Preußen 239, s. 6689.

151 Wieś w Niemczech, w Meklemburgii-Pomorzu Przednim.

152 Obecnie płyta jest mocno porośnięta mchem, identyfikacja napisów i elementów ozdobnych była możliwa tylko dzięki zdjęciom archiwalnym znajdującym się na stronach WWW: I wojna światowa – Szadek, http://www.schondorf.pl/wyprawy/i-wojna-swiatowa-szadek/ [dostęp: 1.09.2021]; *Szadkowice – cmentarz wojenny*, https://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?f=237&t=13951 [dostęp: 1.09.2021] oraz w artykule: A. Młyńska, *„Setkom tysięcy…*, s. 155.

Imię (imiona) i nazwisko: Erich Uhde[153]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: *Offizierstellvertreter*[154]
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi*:* na płycie zapisany jako Karl Uhde

Imię (imiona) i nazwisko: Valentin Zolnowski[155]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: żołnierz
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Eduard Umbach[156]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: żołnierz
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Karl Förster[157]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie

153 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4244.
154 Brak polskiego odpowiednika, dosłownie: zastępca oficera.
155 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4244.
156 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4244.
157 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4244.

Stopień: rezerwista zapasowy[158]
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Richard Himpel[159]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: rezerwista zapasowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: August Miethe[160]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: rezerwista zapasowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Johann Marschallek[161]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: rezerwista zapasowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane

---

158 Osoba nadająca się do czynnej służby wojskowej, jednak skierowana do rezerwy zastępczej z uwagi na dużą liczbę osób z tego samego rocznika. W okresie pokoju miała obowiązek odbywać szkolenia wojskowe, a w czasie działań zbrojnych stanowiła uzupełnienie armii.

159 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4244.

160 Tamże.

161 Tamże.

Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Michael Smiegel[162]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: rezerwista zapasowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Oskar Goldammer[163]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: rezerwista zapasowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi: na płycie zapisany jako Oskar Goldman

Imię (imiona) i nazwisko: Artur Lange[164]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: rezerwista zapasowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi: na płycie zapisany jako Arthur Lange

---

162 Tamże.
163 Tamże.
164 Tamże.

Imię (imiona) i nazwisko: Paul Retsch[165]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 1. Kompanie
Stopień: rezerwista zapasowy
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania):
Dodatkowe informacje:
Uwagi: na płycie zapisany jako Paul Rösch

Imię (imiona) i nazwisko: Adalbert Matysiak[166]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 2. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Samter[167]
Dodatkowe informacje:
Uwagi: w wykazie *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten* figuruje jako zaginiony

---

Imię (imiona) i nazwisko: Heinrich Grundmann[168]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 3. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Striche, Schwerin[169]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Andreas Nowak[170]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 3. Kompanie

165 Tamże.
166 Tamże.
167 Obecnie Szamotuły w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim.
168 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.
169 Obecnie Strychy w woj. lubuskim, pow. międzyrzeckim.
170 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.

Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Neudorf b. Kazmierz[171]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

Imię (imiona) i nazwisko: Martin Uryzaj[172]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 3. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., Rzepiszew[173]
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Zakrzewko, Samter[174]
Dodatkowe informacje: ur. 5 listopada 1873 r. w Zakrzewko, syn Franza i Catherine z d. Borowiak; w dniu 29 stycznia 1899 r. ożenił się z Josephą z d. Bździel[175]; ojciec Martina[176], Stanislausa[177] i Jospeha[178]; przed wojną był robotnikiem
Uwagi: na płycie zapisany jako Martin Uoyzaj

Imię (imiona) i nazwisko: Anton Machaj[179]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 3. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Pakawie, Samter[180]

---

171 Neudorf bei Kazimierz, obecnie Nowa Wieś, część wsi Kaźmierz w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim.
172 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.
173 Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), USC Duszniki, Księga zgonów 1915, sygn. 129, akt zgonu nr 73, s. 75.
174 Obecnie Zakrzewko w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim.
175 APP, USC Śliwno, Heirats Register 1899, sygn. 155, akt małżeństwa nr 2, s. 4–5.
176 APP, USC Śliwno, Księga urodzeń 1899, sygn. 154, akt urodzenia nr 70, s. 70.
177 APP, USC Duszniki, Księga urodzeń 1908, sygn. 106, akt urodzenia nr 53, s. 53.
178 APP, USC Duszniki, Księga urodzeń 1910, sygn. 112, akt urodzenia nr 90, s. 90.
179 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.
180 Obecnie Pakawie w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim.

Dodatkowe informacje: ur. ok. 1875 r. w Klodzisko[181], syn Adalberta[182] i Agnes z d. Chojan; w dniu 16 stycznia 1898 r. ożenił się z Julianną z d. Nowak[183]; przed wojną był murarzem

Uwagi: na płycie zapisany jako Anton Machai

Imię (imiona) i nazwisko: Franz Mamet[184]

Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 3. Kompanie

Stopień: starszy szeregowy

Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane

Miejsce pochówku: Rzepiszew

Miejsce urodzenia (zamieszkania): Obrowo, Samter[185]

Dodatkowe informacje: ur. ok. 1873 r. w Obrowo, syn Adalberta i Michaliny; w dniu 31 stycznia 1897 r. ożenił się z Magdaleną z d. Konieczna[186]; ojciec Kathariny[187], Marianny[188], Antona[189], Josepha[190], Stanislausa[191], Szczepana[192] i Cäcylii[193]; przed wojną był robotnikiem

Uwagi:

---

181 Obecnie Kłodzisko w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim.

182 W jęz. pol. Wojciech.

183 AAP, Księgi metrykalne Par. Rzymskokat. w Biezdrowie, Liber Copulatorum 1874–1907, sygn. PM 008/26, akt małżeństwa nr 3/1898, s. 95–96.

184 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.

185 Obecnie Obrowo w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim.

186 AAP, Księgi metrykalne Par. Rzymskokat. w Szamotułach, Liber Copulatorum 1887–1919, sygn. PM 292/38, akt małżeństwa nr 12/1897, s. 118–119; Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Stanu Cywilnego Szamotuły – obwód wiejski, Księga małżeństw 1897, sygn. 71, akt małżeństwa nr 10, s. 19–20.

187 APP, USC Szamotuły – obwód wiejski, Księga urodzeń 1898, sygn. 73, akt urodzenia nr 348, s. 348.

188 APP, USC Szamotuły – obwód wiejski, Geburts-Haupt-Register 1899, sygn. 122, akt urodzenia nr 377, s. 377.

189 APP, USC Szamotuły – obwód wiejski, Geburts-Haupt-Register 1902, sygn. 168, akt urodzenia nr 15, s. 15.

190 APP, USC Szamotuły – obwód wiejski, Geburts-Haupt-Register 1905, sygn. 189, akt urodzenia nr 161, s. 161.

191 APP, USC Szamotuły – obwód wiejski, Geburts-Haupt-Register 1907, sygn. 201, akt urodzenia nr 228, s. 231.

192 APP, USC Szamotuły – obwód miejski, Rejestr urodzeń 1909, sygn. 213, akt urodzenia nr 516, s. 517.

193 APP, USC Szamotuły – obwód miejski, Rejestr główny urodzeń 1911, sygn. 228, akt urodzenia nr 400, s. 401.

Imię (imiona) i nazwisko: Gregor Joseph Blöhe[194]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 4. Kompanie
Stopień: kapral
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Schwerin a. W.[195]
Dodatkowe informacje: ur. 14 marca 1873 r. w Schwerin, syn Johanna i Veroniki z d. Klemke[196]; w dniu 19 lutego 1898 r. ożenił się z Heleną z d. Martins[197]; przed wojną był pracownikiem fabryki cygar
Uwagi: na płycie zapisany jako Gregor Blohe

Imię (imiona) i nazwisko: Emil Mining[198]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 4. Kompanie
Stopień: kapral
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew
Miejsce urodzenia (zamieszkania): Wronke[199]
Dodatkowe informacje:
Uwagi: na płycie zapisany jako Emil Minning

Imię (imiona) i nazwisko: Emil Uckermark[200]
Jednostka: Landsturm-Infanterie-Bataillon Samter, 4. Kompanie
Stopień: Landszturmista
Data i miejsce śmierci: 30 listopada 1914 r., nieznane
Miejsce pochówku: Rzepiszew

---

194 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.
195 Schwerin an der Warthe, obecnie Skwierzyna w woj. lubuskim, pow. międzyrzeckim.
196 Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam, Kirchenduplikate Schwerin (Warthe) 1869–1874, sygn.. 5KB 1354, akt urodzenia nr 15/1873, k. 458v.–459.
197 Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, USC Skwierzyna, Heirats Register 1898, sygn. 62, akt małżeństwa nr 14, s. 27–28.
198 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.
199 Obecnie Wronki w woj. wielkopolskim, pow. szamotulskim.
200 *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten vom 13 Januar 1915*, Ausgabe 319, Preußen 124, s. 4245.

Miejsce urodzenia (zamieszkania): Birnbaum[201]
Dodatkowe informacje:
Uwagi:

33b

[symbol krzyża żelaznego]

[przedstawienie sztandaru przewieszonego przez drzewiec]
44
TAPFERE
D LANDSTURM
INF BAT SAMTER
RUHEN HIER VEREINT
[napis uszkodzony i nieczytelny]
IN FRIEDEN[202]

33c

3.4.18[203]

201 Obecnie Międzychód w woj. wielkopolskim, pow. międzychodzkim.
202 Tłumaczenie: 44 / dzielnych / (żołnierzy) Landszturmu / (z) Batalionu Piechoty „Samter" / spoczywa tutaj zjednoczonych / [napis uszkodzony i nieczytelny] w pokoju.
203 Data znajduje się u dołu płyty z jej lewej strony; cyfra „4" została wyryta na wcześniej wyrytej cyfrze „3".

[symbol krzyża żelaznego]

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej w Biezdrowie.

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej w Pępowie.

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej w Szamotułach.

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej w Zbąszyniu.

Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Stanu Cywilnego Skwierzyna.

Archiwum Państwowe w Kaliszu, Urząd Stanu Cywilnego Czarny Las.

Archiwum Państwowe w Kaliszu, Urząd Stanu Cywilnego Parafii Ewangelickiej w Czarnym Lesie.

Archiwum Państwowe w Kaliszu, Urząd Stanu Cywilnego Kępno – obwód miejski.

Archiwum Państwowe w Katowicach, Sąd Obwodowy w Bytomiu.

Archiwum Państwowe w Katowicach, Urząd Stanu Cywilnego w Chorzowie.

Archiwum Państwowe w Lesznie, Urząd Stanu Cywilnego Krobia.

Archiwum Państwowe w Lesznie, Urząd Stanu Cywilnego Gostyń.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Łódzki Urząd Wojewódzki w Łodzi, Akta dotyczące ewidencji cmentarzy wojennych.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta cmentarzy wojennych z powiatu sieradzkiego

Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta gminy Szadek, Kultura i sztuka (grobownictwo wojenne).
Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Stanu Cywilnego Duszniki.
Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Stanu Cywilnego Szamotuły – obwód miejski.
Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Stanu Cywilnego Szamotuły – obwód wiejski.
Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Stanu Cywilnego Śliwno.
Archiwum Państwowe w Szczecinie, Urząd Stanu Cywilnego w Radowie Wielkim i Małym.
Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta metrykalne Nowa Sól (Neusalz) – parafia ewangelicka
Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten.
Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam, Kirchenduplikate Schwerin (Warthe).

Literatura

Bortowski W., *Ziemia łódzka w ogniu 1914*, Łódź 1969.
Dąbrowski D., Śladami operacji łódzkiej 1914 r. po okolicy Szadku, „Na Sieradzkich Szlakach" 1995, nr 3.
Dąbrowski D., Kowalski J., *Żołnierska pamięć. Cmentarze wojenne, groby i miejsca pamięci narodowej na ziemi sieradzkiej*, Sieradz 2011.
Gosik B., *Cmentarze z I wojny światowej jako walor antropogeniczny województwa łódzkiego*, „Turyzm" 2004, nr 14, s. 129–140. https://doi.org/10.18778/0867-5856.14.2.06
Milewska K., *Cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej na terenie gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski" 2005, t. 5, s. 147–175. https://doi.org/10.18778/1643-0700.05.07
Młyńska A., *„Akta cmentarzy wojennych z powiatu sieradzkiego" w zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi*, „Rocznik Łódzki" 2015, t. 63.
Młyńska A., *„Setkom tysięcy, co imion nie mają na grobie…". Szadkowicki cmentarz wojenny z okresu bitwy łódzkiej (1914)*, „Biuletyn Szadkowski" 2013, t. 13, s. 145–169. https://doi.org/10.18778/1643-0700.13.09
Pisarkiewicz M., *Groby żołnierskie z 1914 roku w Ziemi Łęczyckiej i Sieradzkiej*, Kraków 2018.
Pogorzelski W., *Sieradz*, Włocławek 1927.

Wicher L. (red.), *Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925*, Łódź 1925.
Der Weltkrieg 1914 bis 1918, t. VI, Berlin 1929.

Źródła internetowe

I wojna światowa – Szadek, http://www.schondorf.pl/wyprawy/i-wojna-swiatowa-szadek [dostęp: 1.09.2021].

Cmentarz w Szadkowicach odnowiony, https://zdunskawola.naszemiasto.pl/cmentarz-w-szadkowicach-odnowiony-zdjecia/ar/c4-2467927 [dostęp: 1.09.2021].

Dariusz Piekarczyk, *Sieradz i okolice podczas II wojny światowej (KILKASET UNIKALNYCH ZDJĘĆ)*, https://sieradz.naszemiasto.pl/sieradz-i-okolice-podczas-ii-wojny-swiatowej-kilkaset/ar/c1-4763091 [dostęp: 5.10.2021].

PTTK-owcy porządkowali cmentarz wojenny w Szadkowicach, https://zdunskawola.naszemiasto.pl/pttk-owcy-porzadkowali-cmentarz-wojenny-w-szadkowicach/ar/c1-2037684 [dostęp: 1.09.2021].

Szadkowice – cmentarz wojenny, https://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?f=237&t=13951 [dostęp: 1.09.2021].

Inne źródła

Muzeum Miasta i Rzeki Warty w Warcie, zdjęcia cmentarza w Szadkowicach z 1940 r. autorstwa Victora Beckera.

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi, Cmentarz wojenny w Szadkowicach.

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.03

COPE
Member since 2021
JM15099

TOMASZ FIGLUS*

Zmiany zagospodarowania Wilamowa w okresie staropolskim

STRESZCZENIE | Artykuł prezentuje wyniki badań geograficzno-historycznych dotyczących zagospodarowania wsi Wilamów w gminie Szadek w okresie nowożytnym. Należała ona do dóbr królewskich, jednak przez większość badanego okresu pozostawała ona w dzierżawie szlacheckiej. W pracy przeprowadzono analizę zmian społeczno-gospodarczych, wykorzystując rejestry podatkowe oraz lustracje i inwentarze dóbr królewskich, jak również najstarsze ujęcie kartograficzne. W badaniach uwzględniono wielkość wsi, jej potencjał demograficzny i strukturę agrarną, zakres powinności feudalnych, kierunki użytkowania oraz poziom dochodowości.

SŁOWA KLUCZOWE | zagospodarowanie, struktura społeczno-gospodarcza, wieś, Szadek, Wilamów, królewszczyzny, geografia historyczna

Changes in the spatial development of Wilamów in the pre-partition period

SUMMARY | This paper presents the results of geographical and historical research concerning the development of the village of Wilamów in Szadek municipality. The village belonged to the royal estates, but for most of the surveyed period it remained under the tenancy of the nobility. The study analyses socio-economic changes using tax registers, inspection records and inventories of royal estates, as well as the oldest cartographic records. The study takes into account the size of the village, its demographic potential and agrarian structure, the scope of feudal obligations, types of land use, and the level of income.

* Tomasz Figlus, dr, adiunkt, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź, e-mail: tomasz.figlus@geo.uni.lodz.pl, https://orcid.org/0000-0001-9892-8314

Received: 5.04.2022; Accepted: 21.07.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

KEYWORDS | development, socio-economic structure, village, Szadek, Wilamów, royal lands, historical geography

Zagadnienia wstępne

Rozwój społeczno-gospodarczy wsi w dobrach monarszych stanowi bardzo istotne zagadnienie dziejów osadnictwa w ujęciu geograficzno-historycznym. Pomimo bogatej i dobrze zachowanej bazy źródłowej kwestia ta jest stosunkowo słabo rozpoznana w polskiej historiografii. Nadal brakuje kompleksowych opracowań na ten temat, a dotychczasowe prace mają głównie charakter przyczynkarski[1]. Szczególnie niewystarczający wydaje się dotychczasowy zakres badań regionalnych, zarówno w odniesieniu do różnych kluczy majątkowych, jak i poszczególnych miejscowości. W kontekście Szadku i okolic wskazać można jedynie pojedyncze prace obejmujące problematykę prawno-własnościową, ludnościową lub ekonomiczną odnoszącą się do dóbr królewskich[2]. W ostatnich latach doczekaliśmy się natomiast studium zagospodarowania Szadku w okresie staropolskim oraz analizy dynamiczno-porównawczej dotyczącej wsi wchodzących w skład tenuty szadkowskiej[3]. Zastosowana

1 Stan dóbr królewskich na omawianym obszarze jest wyraźnie uchwytny dopiero na podstawie źródeł XIV–XVI w. (zapisy w księgach ziemskich i grodzkich oraz w rejestrach poborowych): S.M. Zajączkowski, *Sieć osadnicza i struktura własnościowa osadnictwa dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej w początkach XVI w.*, „Slavia Antiqua" 1972, t. 19, s. 21–49; B. Baranowski, *Struktura gospodarcza regionu łęczycko-sieradzko-wieluńskiego w XVI–XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe UŁ. Nauki Humanistyczno-Społeczne" 1970, ser. I, z. 72, s. 35–47; tenże, *Stosunki gospodarcze i społeczne w XVII i XVIII wieku* [w:] *Szkice z dziejów sieradzkiego*, J. Śmiałowski (red.), Łódź 1977, s. 101–125; A. Stoynowski, *Użytkownicy królewszczyzn województw sieradzkiego i łęczyckiego oraz ziemi wieluńskie (XVI–XVIII w.)*, „Rocznik Łódzki" 1975, t. 23, s. 315–329

2 E. Nejman, *Parafie dekanatu szadkowskiego i niektóre z dekanatu lutomierskiego (powiat szadkowski) w dawnej statystyce*, „Biuletyn Szadkowski" 2010, t. 10, s. 245–261; J. Janczak, *Ludność powiatu szadkowskiego w okresie Sejmu Czteroletniego*, „Przeszłość Demograficzna Polski" 1975, t. 8, s. 3–55; J. Szubzda, *Monice i inne podsieradzkie królewszczyzny*, cz. 1–2, „Na Sieradzkich Szlakach" 2008, nr 4, s. 8–12, 2009, nr 2, s. 23–27; A.J. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870; T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995; W. Puś, *Dzieje Szadku do początku XVI w.*, „Na Sieradzkich Szlakach" 1995, R. 11, nr 3, s. 1; M. Wisińska-Kluba, *Szadek w XVI–XVIII w.*, „Na Sieradzkich Szlakach" 1995, R. 11, nr 3, s. 5.

3 T. Figlus, *Geneza i zmiany struktury społeczno-gospodarczej osadnictwa wiejskiego w dobrach królewskich na obszarze przedrozbiorowego powiatu szadkowskiego*, „Biuletyn

skala szczegółowości sprawia jednak, że wiele informacji istotnych z punktu widzenia badań lokalnych zostało pominiętych z uwagi na generalizację danych. Kierując się tymi przesłankami, podjęto próbę przeanalizowania zmian własnościowych i struktur społeczno-gospodarczych w okresie przedrozbiorowym w stosunku do wsi Wilamów, potraktowanej jako studium przypadku. Wybór wsi podyktowany był jej specyficznym charakterem. Badana wieś wchodziła bowiem formalnie w skład domeny królewskiej, lecz przez długi czas pozostawała w dzierżawie prywatnej. Podstawę źródłową do analizy stanowiły dla autora przede wszystkim źródła skarbowo-podatkowe (rejestry poborowe), ale przede wszystkim lustracje królewszczyzn z lat 1564, 1616–1620, 1659–1665 i 1789 r.[4]

Pierwsze zapiski źródłowe dotyczące wsi Wilamów odnajdujemy w 1339 r. Dotyczą one procesu polsko-krzyżackiego, w którym jako świadek występuje Zolmanus, mieszczanin szadkowski, będący w tym czasie sołtysem badanej jednostki osadniczej[5]. Informacje te stanowią pośrednią przesłankę źródłową, że wieś przeszła w średniowieczu lokację na prawie niemieckim. Stan ten oraz przynależność osady do domeny królewskiej potwierdzają również materiały źródłowe późniejszego pochodzenia, zawarte w księgach ziemskich sieradzkich (1402, 1417)[6]. W dokumentach tych posługiwano się łaciną. W związku z tym w materiałach źródłowych napotykamy liczne, oboczne formy zlatynizowane, które nierzadko funkcjonowały równolegle i podlegały częstym zmianom[7].

Szadkowski" 2015, t. 15, s. 89–108; tenże, *Zagospodarowanie przestrzenne Szadku w okresie nowożytnym w świetle lustracji dóbr królewskich*, „Biuletyn Szadkowski" 2020, t. 20, s. 21–35.

4 K. Górska, *Przyczynek do krytyki rejestrów poborowych XVI wielu*, „Studia Źródłoznawcze" 1957, t. 1, s. 184–189; Z. Guldon, *Uwagi w sprawie przydatności badawczej rejestrów poborowych z XVI wieku*, „Zapiski Historyczne" 1966, t. 31, nr 1, s. 73–80; K. Chłapowski, J. Dygdała, *Prace edytorskie nad lustracjami dóbr królewskich XVI–XVIII w., po półwieczu*, „Studia Źródłoznawcze" 2005, t. 43, s. 161–171; L. Żytkowicz, *Lustracje dóbr królewskich XVI–XVIII wieku. Geneza i realizacja wydawnictwa*, „Studia Źródłoznawcze" 1973, t. XVIII, s. 191–197.

5 *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 1, Poznań 1890, s. 268.

6 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Terrestria Siradiensia, ks. III, f. 25 (zapiska z 1402 r. – wzmianka o wsi *Wilamow*); Terrestria Szadkoviensia, ks. I, f. 25 (zapiska z 1417 r. – wzmianka o wsi *Vilamow*) [za:] S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, t. I, Poznań 1926, s. 220.

7 M. Cepil, T. Figlus, *Wybrane zagadnienia toponimiczne w kontekście przemian osadniczych na przykładzie gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski" 2018, t. 18, s. 26.

Wilamów w XVI i XVII wieku

W pierwszej kolejności warto przyjrzeć się bliżej pochodzącym z pierwszej połowy XVI w. danym statystycznym, które ujęte zostały w ówczesnych rejestrach poborowych. W Wilamowie odnotowano 7 łanów, zaś w 1518 r. odnajdujemy informację na temat 9,5 łanów gruntów[8]. Według kolejnego rejestru, pochodzącego z lat 1552–1553, udało się ustalić dane dotyczące liczby osadników i łanów z tego okresu. Otóż w Wilamowie odnotowano wówczas 25 osadników gospodarujących na 7,5 łana ziemi. Wykazano również funkcjonowanie karczmy[9]. Wilamów był wtedy jedną z większych wsi w rejonie Szadku. O ile w XVI w. w większości badanych wsi tenuty szadkowskiej obserwujemy zjawisko stagnacji lub sukcesywnego wzrostu liczby łanów chłopskich, o tyle w Wilamowie odnotowujemy niewielki spadek wielkości nadziałów chłopskich. Obserwujemy natomiast rozwój folwarku. Z uwagi na sprzyjające uwarunkowania polityczne oraz koniunkturę wynikającą z popytu na zboże nastąpiło na dużą skalę ufolwarcznienie, czyli powstawanie dużych gospodarstw rolnych, nastawionych na zbyt, funkcjonujących dzięki przymusowej robociźnie chłopów, czyli pańszczyźnie[10]. Tworzono je na gruntach przejętych po sołectwach, opuszczonych przez chłopów, terenach do tej pory niezagospodarowanych i karczunkach leśnych[11]. W badanej wsi, na co wskazuje Liber beneficiorum z początku XVI w., zlokalizowany był dobrze prosperujący zespół folwarczny. W tym okresie łany kmiece dawały małdraty (tj. dziesięcinę płaconą w ziarnie) na stół arcybiskupi, kolędę zaś plebanowi w Szadku. Sołtysie łany przekazywały natomiast fertony (daninę pieniężną w wysokości czwartej części grzywny) za dziesięcinę, folwarczne zaś płaciły dziesięcinę do Szadku[12].

8 *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez Adolfa Pawińskiego*, t. II: Wielkopolska [w:] *Źródła dziejowe*, t. XIII, Warszawa 1883, s. 187.

9 Tamże, s. 228–229.

10 M. Kamler, *Folwark szlachecki w Wielkopolsce w latach 1580–1655*, Warszawa 1976; S.M. Zajączkowski, *Początki folwarku w ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej (do początków XVI w.)*, „Roczniki Dziejów Społeczno-Gospodarczych" 1970, t. 31, s. 1–43; B. Baranowski, *Rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w województwie łęczyckim i wschodniej części województwa sieradzkiego do połowy XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe UŁ" 1955, ser. I, z. 1, s. 81–102; tenże, *Gospodarstwo chłopskie i folwarczne we wschodniej Wielkopolsce w XVIII wieku*, Warszawa 1958.

11 T. Figlus, *Geneza i zmiany struktury…*, s. 95–96, 99.

12 J. Łaski, *Liber beneficiorum archidyecezyi gnieźnieńskiej*, J. Łukowski (wyd.), t. 1, Gniezno 1880, s. 442.

W XVI w. wsie wchodzące w skład dóbr monarszych podlegały zastawom na rzecz bogatych i wpływowych przedstawicieli szlachty, tworząc tym samym drobne tenuty. Taki też los spotkał omawiany Wilamów, który wykupił w 1548 r. z rąk Piotra Opalińskiego podskarbi koronny i kasztelan sieradzki Jan Lutomirski, a pięć lat później otrzymał je na wieczność[13]. Działania te zapoczątkowały ruch egzekucyjny domagający się restytucji majętności królewskich. Zgodnie z decyzją sejmu piotrkowskiego w 1562–1563 r. zarządzono dokonanie lustracji, która ustaliła faktyczny stan gospodarczy dóbr, pozwalający na przejmowanie części dochodów na poczet utrzymania dworu i wojska kwarcianego[14]. Ze wspomnianej lustracji nie uzyskujemy dokładnych danych na temat wielkości i wysokości świadczeń uiszczanych staroście. Obszar ten został bowiem z uwagi na analizowane zmiany prawno-własnościowe wyłączony z działań lustratorów, lecz podlegał jedynie rewizji prowadzonych przez dzierżawcę działań na rzecz wsi. Współdzierżawcą Wilamowa był w analizowanym okresie brat wspomnianego wcześniej Jana Lutomirskiego – Michał, ówczesny podkomorzy sieradzki[15]. Dożywocie dla obu z nich zawierało warunek, w którego następstwie przy rewizji listów na sejmie warszawskim zapisano: „A iż wedle tegoż dożywocia panowie Lutomirscy winni *meliorationem bonorum* uczynić, 400 florenów[16] na nie wyłożyć, abo potem *de summa principali* defalkować, tedy to się tak zachować i wypełnić ma, czego rewizorowi mają dojrzeć"[17]. W lustracji z lat 1564–1565 r. odnajdujemy opis budynku należącego do dzierżawcy, który:

> Zbudował białą izbę niewielką w prosty wzrąb, jest w niej okien trzy, błony u nich jedna szklana niewielka, w drzewo szyby wstawione, a dwie błonie płócienne, piecek prostych kaflów. Z tej izby komórka niewielka, u drzwi są wrzeciądze z żelaznymi zawiasami. Przed izbą jest sień, na górze nie masz nic budowania, jedno piętro[18].

13 *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, T. Wierzbowski (wyd.), cz. V, Warszawa 1919, nr 36, s. 4.

14 A. Sucheni-Grabowska, *Królewszczyzny* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, A. Mączak (red.), t. I, Warszawa 1981, s. 390.

15 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. XV, Warszawa 1912, s. 118.

16 Obrachunkowa jednostka pieniężna równa 30 groszom, czyli 540 denarom.

17 *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. 2, A. Tomczak (wyd.), Bydgoszcz 1963, s. 55–56.

18 Cytaty poddano modernizacji, ograniczając się do niezbędnego minimum.

W pobliżu budynku mieszkalnego znajdowała się niewielka piwniczka drewniana, a ponadto stajnia na 20 koni, obora oraz stodoła. Pod dworem usytuowany był mały staw, częściowo wyschnięty, gdyż nie dokonano jeszcze koniecznych prac melioracyjnych, co stanowiło jeden z warunków dzierżawy[19].

W pierwszej połowie XVII w. dostrzec można początkowe symptomy kryzysu gospodarczego. Przyczyniło się do niego stopniowe obniżenie popytu na zboże oraz częste klęski nieurodzaju determinujące spadek produkcji rolnej. Trudności ekonomiczne były rekompensowane dalszą feudalizacją stosunków społecznych. Oprócz ograniczenia swobody osobistej nastąpił proces wzrostu różnego rodzaju powinności pańszczyźnianych. Wzmożeniu uległ również ruch egzekucyjny, czego efektem było przeprowadzenie kolejnych lustracji: w latach 1616–1620 oraz 1628–1632. Wykluczony został jednak z nich Wilamów, gdyż pozostawał w tzw. starych sumach, dzierżonych w tym czasie przez rodzinę Tarnowskich herbu Jelita. W pierwszej z wymienionych lustracji wieś podlegała jedynie rewizji, w drugiej została całkowicie pominięta. Wcześniej, bo 7 września 1567 r. w wyniku przywileju króla Zygmunta Augusta, wydanego w Knyszynie, prawo wykupu dzierżawy uzyskał od Jana Lutomirskiego Sebastian Tarnowski. Zgodnie z dekretem z 28 marca 1582 r., zatwierdzonym przez króla Stefana Batorego w Niepołomicach, uposażył on swych synów: Jana, podczaszego sieradzkiego[20], oraz Stanisława, który osiadł w Wilamowie. Potwierdza to również przywilej królewski z 1605 r., w którym stwierdza się dożywotnie prawa Stanisława Tarnowskiego i Katarzyny Rudnickiej[21]. W Prusinowicach, należących do tego samego klucza majątkowego, osiadł zaś wspomniany wcześniej Jan Tarnowski wraz z żoną Anną Bużeńską, herbu Poraj[22]. Z tytułu posiadanych praw dzierżawcy zobligowani byli do uiszczania kwarty[23]. W 1612 r. powstał dokument zawarty między Tarnowskim a gromadą wiejską w sprawie obciążeń feudalnych. W latach 20. XVII w. w nieznanych bliżej okolicznościach Wilamów (oraz Jakubice i Baszków) znalazł się w dzierżawie Andrzeja Grodzickiego, który na podstawie konsensu króla Zygmunta

19 Tamże, s. 55–56; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. 1, A. Tomczak, C. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk (wyd.), Bydgoszcz 1961, s. 63–64.

20 K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. IX, Lipsk 1842, s. 27.

21 *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1616–1620*, cz. I, Z. Górski, R. Kabaciński, J. Pakulski (wyd.), Wrocław–Warszawa–Kraków 1994, s. 189–190.

22 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. II, Warszawa 1900, s. 43.

23 *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659–1665* (dalej: LWWK 1659–1665), cz. 2: *Województwa sieradzkie, łęczyckie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie i ziemia dobrzyńska*, Z. Górski, J. Pakulski, A. Tomczak (wyd.), Toruń 1996, s. 163.

III Wazy z 22 marca 1635 r. przekazał wieś bratu Adamowi i jego żonie Annie z Radzyńskich[24]. Z 1637 r. pochodzi dekret między Grodzickim a gromadą wsi Wilamów w sprawie ustanowienia pańszczyzny i wielkości danin chłopskich. Anna po śmierci Adama, decyzją królewską z 12 lipca 1647 r., przekazała dzierżawione wsie, w tym Wilamów, synowi[25]. Następnie dzierżawcami Wilamowa zostali: Andrzej Radoszewski herbu Oksza[26] – kasztelan wieluński, oraz jego żona Jadwiga Grodziecka herbu Dryja[27]. Na podstawie decyzji króla Jana Kazimierza z 19 stycznia 1658 r. na drodze cesji posesorami Wilamowa zostali: Stanisław Wolski herbu Lis[28] i jego małżonka Katarzyna Starkowiecka herbu Łodzia[29]. Akta metrykalne z Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi wskazują pośrednio, że 1676 r. posesorami Wilamowa byli Andrzej Miecznikowski i Teofila Świniarska. Na przełomie XVII i XVIII w. (1698, 1701) dzierżawcami wsi byli zaś Szymon Kwiatkowski i Helena Bronikowska[30].

W analizowanym okresie kryzys gospodarczy odcisnął swoje piętno na gruncie gospodarki folwarcznej badanych dóbr ziemskich. Połowa XVII w. wiąże się również ze spadkiem potencjału demograficznego wsi. Niewątpliwie decydujący wpływ miały na to straty wojenne, wynikające z najazdu Szwecji na tereny Rzeczpospolitej. Maszerujące wojska plądrowały podszadkowskie wioski, dokonywano grabieży inwentarza, rekwirowano żywność, dopuszczano się mordów i gwałtów. Ten stan rzeczy bardzo dobrze obrazują wyniki kolejnej lustracji królewszczyzn, przeprowadzonej w latach 1659–1665, podczas której po raz pierwszy uwzględniony został Wilamów. W tym czasie odnotowano 6,5 łana ziemi. Zgodnie z uzyskanymi danymi we wsi bywało dawniej 20 osiadłych kmieci, zaś w okresie lustracji ostało się ich zaledwie dwóch. Oprócz pełnorolnych chłopów w badanej osadzie mieszkało ponadto trzech zagrodników. Znaczna depopulacja wsi była efektem wojen i klęsk elementarnych. Dodatkowe utrudnienie dla mieszkańców stanowiły świadczenia na rzecz dworu, które w czasach dzierżawy Sebastiana Tarnowskiego były na tyle duże, że wydano specjalny glejt królewski w 1645 r., biorący poddanych tej

24 AGAD, Metryka Koronna, ks. 181, k. 50v–51.
25 AGAD, Metryka Koronna, ks. 189, k. 689v–690.
26 K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. VIII, Lipsk 1841, s. 24.
27 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. VII, Warszawa 1904, s. 99.
28 K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. IX, Lipsk 1842, s. 403.
29 Tamże, t. VIII, s. 498.
30 https://www.barbarafamily.eu/parafiehtml/Szadek.htm, http://sieradzkiewsie.blogspot.com/2013/05/wilamow.html [dostęp: 2.04.2022].

wsi w opiekę przed nadmiernym uciskiem ze strony tenutariusza[31]. Obciążenia feudalne na przełomie lat 50. i 60. XVII w. obejmowały opłatę czynszową w Dniu Świętego Marcina po 1 florenie i 12 groszy od kmiecia (co daje 2 floreny i 24 grosze) oraz po 6 groszy od zagrodnika (co daje 18 groszy). Oprócz tego mieszkańcy byli zobowiązani do renty naturalnej w postaci 2 korców żyta (po 1 florenie i 20 groszy, co daje 6 florenów i 20 groszy dochodu), 3,5 korca owsa (po 25 groszy, co daje 5 florenów i 25 groszy), a ponadto jednego kapłona (po 8 groszy, co daje 16 groszy) oraz półtorej kury od kmiecia oraz 5 kur od zagrodnika (po 4 grosze, co daje odpowiednio 12 groszy i 2 floreny dochodu). Relatywnie wysoka dochodowość Wilamowa w tym czasie w stosunku do innych wsi tenuty szadkowskiej wynika przede wszystkim z funkcjonowania folwarku. Suma dochodów w okresie lustracji wyniosła 105 florenów i 13 groszy, a po odjęciu utrzymania czeladzi w kwocie 15 florenów i 13 groszy pozostało 90 florenów. Opłata kwarciana wynosiła 18 florenów, wypłacana corocznie do zamku w Rawie[32]. W strukturze przestrzennej upraw zdecydowanie dominowały zboża, szczególnie żyto, a w mniejszym stopniu owies i jęczmień. Uprawiano ponadto grykę i groch. Wielkość urodzaju i płynąca z tego tytułu dochodowość folwarku ukazuje zamieszczona tablica (tab. 1).

Tablica 1. Zbiory (w korcach[33]) oraz dochodowość upraw folwarku (we florenach i groszach) w Wilamowie w okresie lustracji z lat 1659–1665

Ziemiopłód	**Kopy**	**Plon**	**Wymłot**	**Wysiew**	**Wychów**	**Reszta**	**Taxa**	**Dochód**
Żyto	20	2,0	40,0	10	10	20,0	1 / 20	33 / 10
Jęczmień	11	2,0	22,0	5	3	14,0	1 / 20	23 / 10
Owies	12	3,0	36,0	8	6	22,0	0 / 25	18 / 10
Gryka	5	0,5	2,5	1	1	0,5	1 / 10	0 / 20
Groch	6	1,0	6,0	1	1	4,0	2 / 22	10 / 28

Źródło: LWWK 1659–1665, cz. 2, s. 164

31 AGAD, Castriensia Sieradiensia relationes, ks. 26, cz. II, k. 114–114v.

32 LWWK 1659–1665, cz. 2, s. 163–164.

33 Miara objętości stosowana dla ciał sypkich, wynosząca w zależności od regionu od ok. 43 do 128 litrów.

W Wilamowie rekrutowano spośród chłopów żołnierzy, których powoływano do tzw. piechoty wybranieckiej. Byli oni zwolnieni, na podstawie dekretu sądu asesorskiego z 1617 r., z powinności feudalnych, które w ich imieniu uiszczali pozostali włościanie. Zgodnie z treścią lustracji:

> Na wyprawę powinni się składać z Prusinowicami. A że wybraniecka rolę na dwór sieją, tedy nakazujemy, aby dzierżawcy lubo rolą puścili, lubo samych poddanych tym nie uciążając pachołka na usługę Rzeczypospolitej wyprawowali. Nad to aby dzierżawcy poddanych na niezwyczajne robocizny i podróży nie wyciągali, ale żeby według inszych wsiów dzierżawy szadkowskiej należących powinności odprawowali, przykazujemy[34].

Wilamów w drugiej połowie XVIII wieku

W drugiej połowie XVIII w. Wilamów pozostawał w domenie monarszej i podobnie jak w poprzednio analizowanych okresach podlegał dzierżawie. Przez relatywnie długi okres dzierżawcami badanej wsi była rodzina Grabskich. Stan ten potwierdzają zapisy w księgach metrykalnych z 1749 r., w których widnieje małżeństwo szlachetnie urodzonych Józefa i Zofii Grabskich[35]. Przedstawiciel tego rodu – Tomasz Grabski, z całą pewnością pełnił funkcję posesora tych dóbr, o czym świadczy wzmianka o dekrecie zatwierdzonym przez Referendarię Koronną w sprawie ustanowienia pańszczyzny i danin oraz przekazania gruntów wybranieckich[36]. Zgodnie z rewizją praw posesora, uwzględnioną w przeprowadzonej w 1789 r. lustracji dóbr królewskich, 19 kwietnia 1786 r. w wyniku decyzji króla Stanisława Augusta Poniatowskiego prawa dzierżawcze do wsi od Ignacego Bachmińskiego przejął Szymon Dzierzbicki, wojewoda łęczycki. Z dniem 21 kwietnia 1789 r. podpisany został natomiast dokument, oblatowany 29 sierpnia w księgach grodzkich sieradzkich, w sprawie przekazania praw dzierżawczych względem Wilamowa przez syna wspomnianego wcześniej Szymona – Ignacego Dzierzbickiego, szambelana królewskiego, na rzecz Barbary z Duninów Sanguszkowej[37],

34 LWWK 1659–1665, cz. 2, s. 164.

35 https://www.barbarafamily.eu/parafiehtml/Szadek.htm, http://sieradzkiewsie.blogspot.com/2013/05/wilamow.html [dostęp: 2.04.2022].

36 *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1789* (dalej: LWWK 1789), cz. 2: *Województwo sieradzkie*, t. 1: *Powiaty sieradzki i szadkowski*, R. Kabaciński, K. Mikulski, J. Pakulski (wyd.), Toruń 2004, s. 209.

37 E. Aleksandrowska, *Sanguszkowa Barbara* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 517–521.

marszałkowej litewskiej, reprezentowanej przez Feliksa Łubieńskiego, starostę nakielskiego. W czasie lustracji królewszczyzn pełnomocnikiem Sanguszkowej był Ignacy Kijański, zaś w jej imieniu arendarzem tenuty był Anastazy Łubieński. Z kolei zgodnie z decyzją królewską z 20 lipca 1768 r. posesorem wójtostwa wilamowskiego był aż do momentu lustracji Aleksander Spinek, który objął łany wybranieckie od Kantego Gołembiewskiego. W 1789 r. Spinek pozostawał pod opieką Kazimierza Kwiatkowskiego[38].

W materiałach lustracyjnych odnajdujemy opis położenia Wilamowa. Uzyskujemy informację, zgodnie z którą:

> Wieś ta graniczy z wsiami dziedzicznymi, wsią Korzeszowa, Wrzeszczewicami, Wólka Przatowską, Tarnowską Górną Wolą, z którymi w granicach ma kontrowersje, iż przywłaszczenie grontu królewskiego też wsie popełniły, zaskarża się. Graniczy jeszcze ta wieś z wsiami Doruchowem, Leśnicą, z którymi o granice żadnej kontrowersyji nie masz[39].

Przyjrzyjmy się układowi ruralistycznemu wsi. Wilamów, co widać na rękopiśmiennej mapie Gilly'ego i Crona z końca XVIII w., ma postać dużej ulicówki, rozlokowanej na osi wschód–zachód, wykazującej cechy regularności rozplanowania, charakterystycznej dla wsi lokacyjnych[40]. Od północnego wschodu do siedliska przylegało założenie dworsko-folwarczne. Co istotne, siedlisko wsi nie uległo regulacji, zachowując do dziś czytelny układ dawnej kompozycji w postaci zwartej ulicówki z wyraźną, prostokątną tzw. niwą domową, ograniczoną od południa drogą zagumną, zaś od północy korytem rzeki Pisi. Warto także zwrócić uwagę na strukturę rozłogów, która po części odzwierciedla do dziś dawny podział gruntów. W części centralnej widoczne są zagony dawnych niw włościańskich, zaś od wschodu i zachodu siedliska dostrzec można natomiast relikty dawnych nadziałów blokowych folwarku, które z kolei są pozostałością procesów komasacyjno-separacyjnych, jakie miały miejsce już w XIX w.[41]

Jak wynika z treści lustracji z 1789 r., należące do Wilamowa lasy zostały już w znacznej mierze wytrzebione. Zachowany drzewostan był jednak

38 LWWK 1789, s. 205–207.

39 LWWK 1789, s. 209.

40 *Karte von Südpreußen*, David Gilly, Cron, Langner, 1793–1796, 1:50 000, ark. 56, Preussischer Kulturbesitz – Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Kart N 14431, fotokopia w Pracowni Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN.

41 T. Figlus, *Zagadnienia morfogenezy i przemian rozplanowania wsi na tle rozwoju osadnictwa we wschodniej części gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski" 2016, t. 16, s. 121–122.

zdrowy i zdatny do wykorzystania w celach budowlanych. W obrębie wsi usytuowane były trzy stawy niezarybione oraz pozostałości po zbiorniku zlokalizowanym obok browaru. Zgodnie z inwentarzem wsi w Wilamowie stał nowy dwór drewniany, kryty gontem. Wykorzystany był tylko w połowie, a mieściły się tam trzy pokoje i garderoba. Tuż przy dworze znajdowała się murowana piwnica. W pobliżu dworu mieściły się kryty słomą spichlerz i stodoła o dwóch klepiskach, ponadto stajnia, chlew oraz opuszczony browar. Nadto w obrębie wsi usytuowana była drewniana karczma, kryta gontem, z jedną izbą, sienią i komorą. Na podstawie *Opisania osiadłości gospodarzy Wilamowa tudzież powinności onych dworowi należących* wieś zamieszkiwana była w tym czasie przez 23 niepełnorolnych kmieci (półrolników)[42] oraz 5 zagrodników[43]. Każdy z nich dysponował własną chałupą. Zagrody 16 półrolników obejmowały oprócz chałup również stodołę, a w przypadku jednego z chłopów (Macieja Manioski) wykazano istnienie 2 stodół. W 21 gospodarstwach niepełnorolnych istniały ponadto chlewy, z czego w 9 gospodarstwach było po jednym chlewie, zaś w 12 po dwa chlewy. Dwóch zagrodników posiadało także w obrębie zagrody stodołę. Zdecydowana większość chłopów posiadała sprzężaj, 9 gospodarzy miało po 2 konie, 6 chłopów po jednym koniu. Większe było pogłowie wołów. Ich liczba wahała się od jednego do czterech. Sześciu chłopów miało po 4 woły, trzech po 3 woły, czternastu osadników miało po 2 woły. Wszyscy zagrodnicy dysponowali co najmniej jednym wołem.

Przyjrzyjmy się obciążeniom feudalnym mieszkańców wsi. Pięciu półrolników zobowiązanych było do świadczenia po jednym dniu tygodniowo pańszczyzny ciągłej i pieszej. Wszyscy zagrodnicy musieli natomiast realizować pańszczyznę pieszą, wynoszącą dwa dni w tygodniu. Czynsz roczny wynosił odpowiednio 22,5 grosza od każdego niepełnorolnego kmiecia i 11,5 grosza od każdego zagrodnika. Obowiązywała danina w postaci kapłonów, które przekazywało po jednej sztuce 13 kmieci i 2 zagrodników, oraz kur, które dawało na rzecz dworu 17 niepełnorolnych chłopów. Gospodarze zobligowani byli

42 Półrolnicy: Bartłomiej Stasiak, Jakub Tomczyk, Marcin Ziętek, Maciej Malągowa, Grzegorz Kopyściak, Wawrzyniec Barys, Jędrzej Prokopiak, Sobek Jalcak, Jan Nowak, Maciej Gajda, Jan Szewczyk, Wojciech Maniosik, Tomasz Cupryniak, Maciej Manioska, Walenty Świerczyk, Jan Błaszczyk, Michał Dudka, Michał Durajczyk, Szymon Mielcarz, Stanisław Pawlak, Mikołaj Świec, Szymon Jędraszczyk, Łukasz Zimoń.

43 Zagrodnicy: Kazimierz Maniosik, Jan Świec, Józef Kowal, Antek Sobierajczyk, Paweł Jędraszczyk.

także do przekazywania żyta (po 16 garnców od półrolnika i 8 od każdego zagrodnika) oraz owsa (po jednym korcu od półrolnika i 16 garnców od każdego zagrodnika)[44]. Oprócz tego „ta wieś tłuki żadnej w czasie żniwa nie odbywa, tyko stróża kolejno odprawuje, nadto przędzy po łokci 6 półrolnicy, a po 4 zagrodnicy sprząść dworowi corocznie powinni"[45].

W obrębie wójtostwa wilamowskiego stał dwór obejmujący z jednej strony izbę z alkierzem, z drugiej strony izbę czeladną z komorą. W izbach znajdowały się piece i kominy murowane. Obok mieściła się kryta słomą stodoła z jednym klepiskiem, a ponadto jedna obora w dobrym stanie. Całość otoczona była ogrodzeniem. W obrębie folwarku zamieszkiwało trzech poddanych: Jan Szewczyk, Mateusz Koziałek i Jan Gacki. Posiadali oni swoje chałupy, nie dawali żadnej daniny i byli zobowiązani do jednego lub dwóch dni pańszczyzny[46].

Tablica 2. Zbiory poszczególnych ziemiopłodów we wsi i wójtostwie wilamowskim w 1789 r.

	Żyto		Pszenica ozima		Pszenica jara		Jęczmień		Siano
	kopy	snopy	kopy	snopy	kopy	snopy	kopy	snopy	wozy
Wieś królewska Wilamów	142	–	4	45	5	6	37	–	50
Wójtostwo Wilamów	7	–	1	45	–	–	4	10	4

Źródło: LWWK 1789, załącznik: tab. 16 i 17

W strukturze użytkowania gruntów ornych zdecydowanie przeważała uprawa żyta (142 kopy we wsi i 7 kop w wójtostwie według taksy 3 floreny i 15 groszy). Znaczny udział w zasiewach miał również jęczmień (37 kop we wsi i 4 kopy oraz 10 snopów w wójtostwie według taksy 2 florenów). Zdecydowanie mniejszy udział wykazywała uprawa pszenicy (5 kop i 6 snopów jarej po 4 floreny oraz 4 kopy i 45 snopów we wsi i 1 kopę i 45 snopów

44 LWWK 1789, załącznik: tab. 18.
45 Tamże, s. 210.
46 Tamże, s. 211.

w wójtostwie według taksy 5 florenów za kopę). Dochód z majątku we wsi wyniósł sumarycznie 1716 złote, 27 groszy i 9 denarów, z czego 60 złotych należało uiścić z tytułu dziesięciny. Analogicznie intrata wójtostwa wilamowskiego została skalkulowana na 49 złotych 17 groszy i 9 denarów[47]. Kluczową pozycją w dochodach majątku była w tym czasie propinacja, która przynosiła zysk w wysokości 800 zł, co stanowiło prawie połowę intraty Wilamowa.

Podsumowanie

W artykule przedstawiono wyniki badań geograficzno-historycznych odnoszących się do kwestii zagospodarowania Wilamowa w gminie Szadek w okresie staropolskim. Wieś wchodziła w skład dóbr monarszych, jednak przez większość badanego okresu pozostawała w dzierżawie przez różne rody szlacheckie. W pracy przeprowadzono analizę rozwoju zabudowy i struktur społeczno-gospodarczych w ujęciu przestrzennym, wykorzystując do tego celu m.in. rejestry podatkowe oraz lustracje i inwentarze dóbr królewskich, jak również najstarszą zachowaną mapę tego obszaru. W badaniach uwzględniono wielkość wsi pod względem powierzchni i liczby ludności, strukturę agrarną, zakres powinności feudalnych, formy użytkowania oraz poziom dochodowości. W wyniku badań dynamiczno-porównawczych wydzielono okresy cechujące się odmiennym stanem zagospodarowania i kierunkami przekształceń, w tym okres stopniowego rozwoju ekonomicznego opartego na ufolwarcznieniu (wiek XVI), fazę regresu i depopulacji (wiek XVII) oraz etap odbudowy i aktywizacji gospodarczej (wiek XVIII).

Bibliografia

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Castriensia Sieradiensia relationes, ks. 26, cz. II, k. 114–114v.

Terrestria Siradiensia, ks. III, f. 25

Terrestria Szadkoviensia, ks. I, f. 25

Metryka Koronna, ks. 181, k. 50v–51; ks. 189, k. 689v–690.

47 Tamże, s. 207–208.

Boniecki A., *Herbarz Polski*, t. II, VII, XV, Warszawa 1900–1912.

Karte von Südpreußen, David Gilly, Cron, Langner, 1793–1796, 1:50 000, ark. 56, Preussischer Kulturbesitz – Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Kart N 14431, fotokopia w Pracowni Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN.

Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum, t. I, wyd. 2, Poznań 1890.

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565, cz. 1, A. Tomczak, C. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk (wyd.), Bydgoszcz 1961; cz. 2, A. Tomczak (wyd.), Bydgoszcz 1963.

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich. 1616–1620, cz. 1, Z. Górski, R. Kabaciński, J. Pakulski (wyd.), Wrocław–Warszawa–Kraków 1994.

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659–1665, cz. 2: *Województwa sieradzkie, łęczyckie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie i ziemia dobrzyńska*, Z. Górski, J. Pakulski, A. Tomczak (wyd.), Toruń 1996.

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1789, cz. 2: *Województwo sieradzkie*, t. 1: *Powiaty sieradzki i szadkowski*, R. Kabaciński, K. Mikulski, J. Pakulski (wyd.), Toruń 2004.

Łaski J., *Liber beneficiorum archidyecezyi gnieźnieńskiej*, J. Łukowski (wyd.), t. 1, Gniezno 1880.

Matricularum Regni Poloniae summaria, cz. V, T. Wierzbowski (wyd.), Warszawa 1919.

Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. VIII, IX, Lipsk 1841–1842.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez Adolfa Pawińskiego, t. II: Wielkopolska [w:] *Źródła dziejowe*, t. XIII, Warszawa 1883.

Opracowania

Aleksandrowska E., *Sanguszkowa Barbara* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 517–521.

Baranowski B., *Gospodarstwo chłopskie i folwarczne we wschodniej Wielkopolsce w XVIII wieku*, Warszawa 1958.

Baranowski B., *Rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w województwie łęczyckim i wschodniej części województwa sieradzkiego do połowy XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe UŁ" 1955, ser. I, z. 1, s. 81–102.

Baranowski B., *Stosunki gospodarcze i społeczne w XVII i XVIII wieku* [w:] *Szkice z dziejów sieradzkiego*, red. J. Śmiałowski, Łódź 1977, s. 101–125.

Baranowski B., *Struktura gospodarcza regionu łęczycko-sieradzko-wieluńskiego w XVI–XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe UŁ. Nauki Humanistyczno-Społeczne" 1970, ser. I, z. 72, s. 35–47.

Cepil M., Figlus T., *Wybrane zagadnienia toponimiczne w kontekście przemian osadniczych na przykładzie gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski" 2018, t. 18, s. 21–37.

Chłapowski K., Dygdała J., *Prace edytorskie nad lustracjami dóbr królewskich XVI–XVIII w., po półwieczu*, „Studia Źródłoznawcze" 2005, t. 43, s. 161–171.

Figlus T., *Geneza i zmiany struktury społeczno-gospodarczej osadnictwa wiejskiego w dobrach królewskich na obszarze przedrozbiorowego powiatu szadkowskiego*, „Biuletyn Szadkowski" 2015, t. 15, s. 89–108.

Figlus T., *Zagospodarowanie przestrzenne Szadku w okresie nowożytnym w świetle lustracji dóbr królewskich*, „Biuletyn Szadkowski" 2020, t. 20, s. 21–35.

Górska K., *Przyczynek do krytyki rejestrów poborowych XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze" 1957, t. 1, s. 184–189.

Guldon Z., *Uwagi w sprawie przydatności badawczej rejestrów poborowych z XVI wieku*, „Zapiski Historyczne" 1966, t. 31, nr 1, s. 73–80.

Janczak J., *Ludność powiatu szadkowskiego w okresie Sejmu Czteroletniego*, „Przeszłość Demograficzna Polski" 1975, t. 8, s. 3–55.

Kamler M., *Folwark szlachecki w Wielkopolsce w latach 1580–1655*, Warszawa 1976.

Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, t. 1, Poznań 1926.

Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.

Nejman E., *Parafie dekanatu szadkowskiego i niektóre z dekanatu lutomierskiego (powiat szadkowski) w dawnej statystyce*, „Biuletyn Szadkowski" 2010, t. 10, s. 245–261.

Parczewski A., *Monografia Szadku*, Warszawa 1870.

Puś W., *Dzieje Szadku do początku XVI w.*, „Na Sieradzkich Szlakach" 1995, R. 11, nr 3, s. 1.

Stoynowski A., *Użytkownicy królewszczyzn województw sieradzkiego i łęczyckiego oraz ziemi wieluńskiej (XVI–XVIII w.)*, „Rocznik Łódzki" 1975, t. 23, s. 315–329.

Sucheni-Grabowska A., *Królewszczyzny* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. I, A. Mączaka (red.), Warszawa 1981.

Szubzda J., *Monice i inne podsieradzkie królewszczyzny*, cz. 1–2, „Na Sieradzkich Szlakach" 2008, nr 4, s. 8–12; 2009, nr 2, s. 23–27.

Wisińska-Kluba M., *Szadek w XVI–XVIII w.*, „Na Sieradzkich Szlakach" 1995, R. 11, nr 3, s. 5.

Zajączkowski S.M., *Początki folwarku w ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej (do początków XVI w.)*, „Roczniki Dziejów Społeczno-Gospodarczych" 1970, t. 31, s. 1–43.

Zajączkowski S.M., *Sieć osadnicza i struktura własnościowa osadnictwa dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej w początkach XVI w.*, „Slavia Antiqua" 1972, t. 19, s. 21–49.

Żytkowicz L., *Lustracje dóbr królewskich XVI–XVIII wieku. Geneza i realizacja wydawnictwa*, „Studia Źródłoznawcze" 1973, t. XVIII, s. 191–197.

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.04

COPE
Member since 2021
JM15099

DOROTA STEFAŃSKA*

Rodzina Dziamarskich z Szadku i jej droga do niepodległości

STRESZCZENIE | W artykule przedstawiono losy kilku członków rodziny Dziamarskich – od wieków zakorzenionej w Szadku i zaangażowanej w działania mające na celu odzyskanie niepodległości. Stanisława Dziamarskiego (1893–1965) i Jana Dziamarskiego (1898–1971) oraz spokrewnionego z nimi Franciszka Dziamarskiego (1891–?). Wszyscy oni dążyli do odzyskania przez kraj niepodległości, włączając się w różne formy pracy organicznej i społecznej, zarówno legalne, jak i o charakterze konspiracyjnym, a także w walkę zbrojną, zasilając szeregi Wojska Polskiego. Małżonkowie Józef i Leontyna Dziamarscy zostali uhonorowani przez Prezydenta RP w 1932 r. Krzyżem Niepodległości, a Franciszek Dziamarski „Żegota" w 1938 r. Medalem Niepodległości.

SŁOWA KLUCZOWE | Dziamarscy, rodzina, działalność niepodległościowa, Szadek

The Dziamarski family of Szadek and their road to national independence

SUMMARY | This article higlights the history of several members of the Dziamarski family – for centuries connected with Szadek and engaged in various forms of fight for Poland's independence. The awarded orders of merit served as a criterion for selecting those family members who made the greatest contribution: Franciszek Dziamarski (1889–1942), Józef Dziamarski (1885–1941), Leontyna Dziamarska (1879–1944), Franciszek Dziamarski (1891–?), Stanisław Dziamarski (1893–1965), and Jan Dziamarski (1898–1971). All of them participated in armed fighting in the Polish Army and in various forms of social and organic work, both legal and in conspiracy.

* Dorota Stefańska, mgr, emerytowana nauczycielka historii w Zespole Szkoły Podstawowej i Gimnazjum w Szadku, członek zarządu Towarzystwa Przyjaciół Szadku, e-mail: dorotastef@onet.pl

Received: 26.05.2022; Accepted: 10.06.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Józef and Leontyna Dziamarski were honoured in 1932, by the President of the Republic of Poland, with the Cross of Independence, and Franciszek Dziamarski "Żegota" with the Medal of Independence in 1938.

KEYWORDS | the Dziamarski family, fight for independence, Szadek

W walce narodu polskiego o odzyskanie niepodległości nieocenioną rolę odegrały polskie rodziny, zachowując przez wieki niewoli rodzime dziedzictwo i chroniąc podstawowe wyznaczniki tożsamości narodowej, takie jak język, obyczaje czy wiara. Mimo popierania różnych koncepcji politycznych czy też neutralnej postawy względem polityki Polacy potrafili się zjednoczyć wobec wspólnego celu – wolnej i niepodległej Polski.

Rodzina, której losy zostaną przybliżone w niniejszym artykule, jest zakorzeniona w Szadku od wieków. To rodzina chłopska, z dziada pradziada przywiązana do ziemi. Siedziba gospodarstwa wraz z ogrodem znajdowała się na Bobowni nad kanałem zwanym Bobownia. Przeobrażenia społeczno-gospodarcze, mające miejsce w XIX w., sprawiły, że wielu członków rodziny opuściło Szadek, choć „ten szmat ziemi był dla nich wszystkim: chlebem, pacierzem, kołyską i całym żywotem"[1]. Udali się do Warszawy, Kalisza czy też do robotniczych ośrodków okręgu łódzkiego: Łodzi, Zgierza, gdzie jednoczyli się z lokalną społecznością w imię walki o poprawę nieludzkich warunków pracy w fabrykach, a także przeciwko zaborcom. Nieco później, podczas I wojny światowej, kilku członków opisywanej rodziny znalazło się w strukturach Polskiej Organizacji Wojskowej (zarówno w Szadku, jak i na Litwie), w której zdobywało umiejętności żołnierskie, by rozbroić Niemców w listopadzie 1918 r., a następnie wstąpić do utworzonego Wojska Polskiego i w jego szeregach bronić niepodległości i walczyć z wrogiem o kształt granic ojczyzny. Byli wśród nich tacy, którzy po wojennych doświadczeniach zdecydowali się służyć Bogu i Kościołowi. W trudnych czasach odbudowy Polski ze zniszczeń wojennych i umacniania polskiej państwowości na wschodnich terenach zakreślonych postanowieniami traktatu ryskiego reprezentowali polską rację stanu wśród wielu mniejszości narodowych. Wszystkich członków rodziny cechowało przywiązanie do wiary katolickiej i wrażliwość na krzywdy społeczne i narodowe wyrządzone Polakom przez zwierzchników państw zaborczych. Do odzyskania niepodległości przyczyniły się tysiące polskich rodzin. Dziamarscy należeli do pokolenia szadkowian, które doczekało się upragnionej wolności.

1 W. Reymont, *Do Niemca* [w:] tegoż, *Za frontem*, s. 13.

W 11 tomie „Biuletynu Szadkowskiego" prezentowano postać księdza Mariana Dziamarskiego (jego wizerunek na fot. 5, s. 118), będącego jednym z licznego potomstwa małżonków Dziamarskich[2]. Warto zwrócić uwagę na działalność niepodległościową i społeczną jego rodzeństwa: Józefa, Franciszka Stanisława, Jana i osób z nimi spokrewnionych: Leontyny i Franciszka.

Bohaterowie walk o niepodległość, opisani w artykule, byli potomkami małżeństwa Dziamarskich – Józefa i Joanny Kupś – poślubionych sobie 20 lutego 1884 r.[3] Ich dziadkowie to z kolei małżeństwo Dziamarskich Jakuba i Marianny z Bzdurskich, związane aktem małżeńskim w 1851 r.[4], zaś pradziadkowie – Józef i Katarzyna z domu Cupryn, małżonkowie od 1823 r.[5] Zarówno protoplaści rodziny, jak ich potomkowie żyli w okresie niewoli narodowej. Starali się wobec tego nie tylko zachować polskość tradycji, ale także zdobyć wykształcenie zawodowe, zapewniające im pozycję w hierarchii społecznej. Józef – ojciec 12 dzieci – był piśmiennym gospodarzem, co poświadczał czytelnym podpisem pod aktami narodzin swych dzieci. Czytanie i pisanie uprawiane było również przez kobiety tej chłopskiej rodziny, co ilustruje fotografia (ryc. 1).

W pracy biograficznej poświęconej członkom rodziny Dziamarskich z Bobowni, stanowiącej niegdyś przedmieście Szadku, prezentowane są dzieje jej jednostek, a także wyniki diagnozy mikrohistorycznej, ukierunkowanej na odtworzenie biografii pięciu jej przedstawicieli. Głównym kryterium diagnozy jest walka o niepodległość i granice II Rzeczypospolitej. Treść artykułu została oparta na różnorodnym materiale, pozyskanym w wyniku kompleksowej kwerendy historycznej, przeprowadzonej w zasobach instytucji archiwalnych i muzealnych. Podstawę źródłową stanowią akta personalne i odznaczeniowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie z lat 1919–1939, dalej akta Wojewódzkiego Archiwum Państwowego (akta narodzin, małżeństw), Urzędu Stanu Cywilnego w Szadku oraz Muzeum Okręgowego w Sieradzu. Wykorzystano także informacje zgromadzone

2 D. Stefańska, *Marian Dziamarski (1900–1945) – kapłan, męczennik*, „Biuletyn Szadkowski" 2011, t. 11, s. 113–136.

3 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akta Parafii Rzymsko-Katolickiej w Szadku. Akt małżeński nr 17/1884.

4 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akta Parafii Rzymsko-Katolickiej w Szadku. Akt małżeński 20/1851.

5 Tamże. Akt małżeński nr 13/1823.

podczas rozmów przeprowadzonych z członkami rodziny, czego dowodzą umieszczone w artykule fotografie z albumów rodzinnych. Uwzględniono również wiadomości zawarte w literaturze historycznej i literackiej.

Ryc. 1. Rodzina Wojciecha Dziamarskiego z Szadku na zdjęciu z 1910 r. Od lewej: Anna Dziamarska Dobrzyńska, Zofia Dziamarska Wędrogowska, Wojciech Dziamarski, Elżbieta Chojnacka Dziamarska. Starsza kobieta i dziewczynka trzymają atrybuty w postaci czasopisma i książki, będące świadectwem szacunku wobec dziedzictwa kulturowego i wyrazem dążenia do zdobywania wiedzy.
Źródło: zbiory rodzinne

Franciszek Dziamarski „Żegota" (1889–1941)

Ryc. 2. Franciszek Dziamarski, odznaczony Medalem Niepodległości
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe, Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, sygn. Franciszek Dziamarski MN 27.06.1938

Franciszek urodził się w Bobowni (będącej przedmieściem Szadku) 23 grudnia 1889 r. jako drugie dziecko małżonków Dziamarskich – Józefa i Joanny z domu Kubś[6]. Jak większość ówczesnych dzieci ukończył tylko jeden oddział szkoły podstawowej w Szadku. Następnie został skierowany na praktykę kowalską, którą zakończył w 1911 r., uzyskując tytuł czeladnika. Mając wyuczony zawód, postanowił wyjechać do Kalisza. Zaangażował się tam jako robotnik w pracę konspiracyjną. Został bojowcem Polskiej Partii Socjalistycznej. Po wycofaniu administracji i wojsk rosyjskich w sierpniu 1914 r. opuścił spalony i zbombardowany przez wojska niemieckie Kalisz. Powrócił do domu rodzinnego. W maju 1915 r. w Szadku wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej i przyjął pseudonim Żegota[7]. Składając przysięgę,

6 Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: WBH CAW), Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, sygn. Franciszek Dziamarski MN 27.06.1938. Kwestionariusz.

7 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. 27.06.38. Wniosek o odznaczenie. Pracę w POW poświadczyli: Józef Garczyński, Cezary Szeplewicz z Szadku oraz

zobowiązał się do wzmożonej pracy organizacyjnej, a także do posłuszeństwa wobec swych przełożonych i zachowania tajemnicy organizacji. Wraz z grupą zaprzysiężonych członków organizacji zgodnie z deklaracją ideową POW dążył do zdobycia niepodległości Polski poprzez walkę zbrojną pod wodzą twórcy POW – naczelnego komendanta Józefa Piłsudskiego[8]. Aby osiągnąć cel, uczestniczył w ćwiczeniach wojskowych prowadzonych dwa razy w tygodniu na błoniach miejskich, ugorach, osuszonych stawach. W czasie szkoleń i ćwiczeń wojskowych poznał komendantów POW: komendanta II Obwodu – „Zgrzyta" Stefana Kiełczewskiego i komendanta IV Okręgu Łódź – „Ostoję" Jerzego Neugebauera, wcześniej także komendanta Okręgu Kaliskiego. W ćwiczeniach zorganizowanych w Woli Krokockiej w pobliżu Szadku w sierpniu 1917 r. jako jeden z 26 rekrutów zdobywał doświadczenie żołnierskie w 1. sekcji 1. plutonu[9]. Okres przygotowań do walki z okupantem, zarówno jawny, jak i konspiracyjny, zakończył zwycięską akcją rozbrojenia oddziałów niemieckich. Po rozbrojeniu w Szadku niemieckich posterunków żandarmerii i oddziałów landszturmu w listopadzie 1918 r., zgodnie z regulaminem trzyletniego szkolenia w strukturach POW zobowiązany do przestrzegania dyscypliny wojskowej, bez wahania wstąpił 11 listopada jako ochotnik do formującego się Wojska Polskiego[10]. Należał do pokolenia, któremu spełniły się marzenia o wolności. Mógł powiedzieć, powołując się na słowa poety Kazimierza Wierzyńskiego: „Udało nam się przeżyć coś, czego nikt przed nami nie przeżył w Polsce, a mało kto w świecie. Należeliśmy do pokolenia zwycięstwa, a nie pokolenia klęski"[11]. Następnie zasilił szeregi Wojska Polskiego, które w listopadzie 1918 r. liczyło 50 tys. żołnierzy, a w maju 1920 r. liczba ta wzrosła aż do 963 tys. wojskowych. Polacy musieli wykazać się doskonałym zorganizowaniem i niezłomnością, gdyż Rosja

przewodniczący komitetu odznaczeniowego na powiat sieradzki: L. Małecki i Stefan Wiel-Wilczyński, Sieradz 25.09.1937.

8 Muzeum Okręgowe w Sieradzu, sygn. ARW 418. Rękopis Kroniki Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku.

9 Muzeum Okręgowe w Sieradzu (dalej MOS), sygn. 418. Raport nr 8 komendanta plutonu Konarskiego do komendanta II Obwodu z 15 sierpnia 1917 r.

10 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. 27.06.38. Przebieg pracy niepodległościowej – F. Dziamarski nie podaje nazwy oddziałów. Być może wstąpił do 29. pp w Kaliszu bądź do oddziału sformowanego przez komendanta POW w Szadku – S. Godeckiego i odprowadzonego do Jabłonnej, gdzie sformowano 2. pp Leg., który walczył w 1919 r. o północno-wschodnie tereny Polski.

11 K. Wierzyński, *Pamiętnik poety*, Warszawa 2018, s. 109.

sowiecka, z determinacją dążąca do podboju Polski, wysłała na front aż 4 mln żołnierzy Armii Czerwonej[12]. Franciszek Dziamarski w charakterystyce swojej pracy niepodległościowej, wysłanej w 1937 r. do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, ze skromnością wspominał: „Byłem w ważnych bitwach, tj.: Lidzie, Święciany, Postawy, wyprawa na Dukszty, akcja na Dźwińsk, akcja na odcinek: Połock–Dźwińsk–Malinówkę, gdzie zostałem ranny. Po wyzdrowieniu zostałem zwolniony ze służby wojskowej. W wojsku otrzymałem szarżę kaprala"[13].

Były to bitwy stoczone na przeciwbolszewickim froncie. Dziamarski jako ochotnik potwierdził gotowość poświęcenia swojego życia dla ojczyzny w imię walki z Rosją sowiecką o zachowanie odzyskanej w listopadzie 1918 r. niepodległości. Za swoją działalność został uhonorowany Medalem Niepodległości[14], a wcześniej odznaczony Krzyżem za Wilno, Krzyżem Dywizji Litewsko-Białoruskiej oraz Krzyżem POW. W okresie pokojowym prowadził zakład kowalski i trudnił się rolnictwem. Mieszkał przy ul. Dolnej 13 (obecnie Parczewskiego) w Szadku wraz z żoną Marianną z Czubińskich, z którą zawarł związek małżeński 24 stycznia 1927 r.[15] W latach 1931–1939 należał i działał w szeregach oddziału kombatanckiego Związku Peowiaków w Szadku. Zmarł 25 maja 1941 r. w Szadku w domu przy Rudolf Hess-Strasse 13[16].

12 A. Nowak, *Klęska imperium zła*, Kraków 2020, s. 43.

13 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. MN 27.06.1938. Wniosek o odznaczenie niepodległościowe do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie.

14 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. 27.06.38. Medal Niepodległości 41242, legitymacja nr 15/36154, przyznano na posiedzeniu komitetu w dniu 25 czerwca 1938 r. zarządzeniem Prezydenta RP z dnia 27 czerwca 1938 r. Ogłoszono w „Monitorze Polskim", nr 177, z dnia 5 sierpnia 1938, poz. 323, s. 9. Dyplom i odznaczenie wysłano 22 marca 1939 r. Legitymację wysłano 24 stycznia 1939 r.

15 Urząd Stanu Cywilnego w Szadku (dalej: USC). Akt małżeństwa Franciszka Dziamarskiego nr 3/1927.

16 USC w Szadku. Akt zgonu Franciszka Dziamarskiego nr 18 z dnia 25 maja 1941 r.

Józef Dziamarski „Bob” (1885–1941)

Ryc. 3. Józef Dziamarski odznaczony Krzyżem Niepodległości za wszechstronną działalność niepodległościową w 1932 r.
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe, Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, Józef Dziamarski, sygn. KN 17.03.1932

Ryc. 4. Józef Dziamarski z żoną Leontyną Dziamarską
Źródło: zbiory rodzinne Heleny Chojnackiej

Józef Dziamarski – pierworodny syn Józefa i Joanny, urodził się w Szadku 25 lutego 1885 r. W działalność niepodległościową zaangażował się od najmłodszych lat. Jako uczeń trzeciej klasy gimnazjum uczestniczył w kołach uczniowskich, których działalność była zakazana przez szkolne władze, realizujące politykę rusyfikacyjną (ryc. 3. w „Biuletynie Szadkowskim" 2011, t. 11, s. 117). Naukę w gimnazjum mógł kontynuować dzięki swojej zaradności i zdolnościom. Korepetycje, których udzielał potrzebującym wsparcia uczniom, zapewniały mu fundusze na własną, dalszą edukację.

Ukończył sześć klas gimnazjum. Niestety, nauki nie mógł kontynuować z powodu ogłoszenia strajku szkolnego. Przygotowania do matury przerwało aresztowanie Dziamarskiego w 1909 r., co oznaczało w konsekwencji przymusowy pobyt w Kaliszu do roku 1911. W latach szkolnych zrzeszony był w nielegalnych kołach młodzieżowych o charakterze niepodległościowym. Wstąpił do Tajnej Organizacji Niepodległościowej (TON), a z chwilą powstania Narodowego Związku Robotniczego zasilił szeregi tej partii. Następnie wstąpił do zreorganizowanej Narodowej Partii Robotniczej. Pracował na Kolei Fabryczno-Łódzkiej i na łódzkich kolejach dojazdowych, dokształcając się zawodowo na kursach buchalteryjno-handlowych przy Stowarzyszeniu Handlowców Polskich w Łodzi. Kierował pracą kolejarzy węzła kolejowego Łódź Fabryczna i na Łódzkich Kolejach Dojazdowych, realizując jedno z wielu założeń programowych partii, mianowicie utrzymywanie więzi z organizacjami zawodowymi, funkcjonującymi w ramach Polskich Związków Zawodowych, zwłaszcza z tymi, które kierowane były przez działaczy należących do NPR. W uzasadnieniu odznaczenia czytamy: „Przyjmuje w narodowym ruchu robotniczym oraz kolejowym wybitny udział, zajmując stanowisko członka Zarządu Okręgowego NZR w Łodzi oraz kierownictwo pracy kolejarzy węzła łódzkiego. W tym charakterze redagował nielegalnego «Kolejarza» oraz prowadził akcję spolszczania kolei. Przechowywał transporty wydawnictw nielegalnych i kierował ich kolportażem na okręg zgierski"[17]. W tym okresie zmienił swój stan cywilny, zawierając związek małżeński z Leontyną Zielińską (ryc. 4) w Zgierzu

17 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. KN 17.03.32. Wniosek o odznaczenie Orderem Odrodzenia Polski przedłożony przez Komisję Narodowego Związku Robotniczego w Łodzi nr 10 z dnia 15 kwietnia 1929 r. Wniosek został zaopiniowany przez wojewodę łódzkiego Władysława Jaszczołta: „Za długoletnią, gorliwą działalność Józef Dziamarski zasługuje na odznaczenie krzyżem Odrodzenia Polski".

dnia 29 listopada 1906 r. w obecności m.in. pracowników biura Kolei Fabryczno-Łódzkiej[18].

W czasie wojny pracował w ziemstwach oraz w samorządzie kijowskim, był więc ewakuowany z Łodzi na wschód wraz z administracją carską. W latach 1916–1918 prowadził z dużym zaangażowaniem działalność oświatową wśród żołnierzy i wysiedleńców w Kijowie. Po powrocie do kraju pracował w łódzkim samorządzie jako Naczelnik Biura Prezydialnego, a od 1922 r. w Kasie Chorych Miasta Łodzi na stanowisku naczelnego buchaltera.

Od momentu powstania NZR w 1905 r. partia prowadziła działalność na obszarze zaboru rosyjskiego, stanowiąc początkowo platformę oddziaływania narodowodemokratycznego obozu politycznego wśród robotników. Trzy lata później (w 1908 r.) NZR usamodzielnił się, a powodem zerwania więzi z Narodową Demokracją była ugodowa polityka narodowych demokratów wobec carskiej Rosji[19].

Dziamarski związany był z narodowym ruchem robotniczym funkcjonującym na terenie Łodzi i Zgierza – silnego ośrodka okręgu łódzkiego, gdzie partia miała znaczącą pozycję. Był aktywistą NZR, organizacji, która od wybuchu wojny w 1914 r. reprezentowała orientację niepodległościową, działając w ugrupowaniu zwanym Konfederacją Polską (NZR, Narodowy Związek Chrześcijański, Związek Inteligencji Niepodległościowej). Zaangażowała się ona w budowę organizacji, która miała być zalążkiem i namiastką narodowej siły zbrojnej na terenach zajętych przez państwa centralne, jak i pozostających w rękach Rosji – Polskiej Organizacji Wojskowej[20].

Po przewrocie majowym w 1926 r. rozpoczął się proces ewolucji ustroju politycznego II Rzeczypospolitej, zmierzający do ustanowienia rządów autorytarnych. Coraz donioślejszą rolę odgrywał na ówczesnej scenie politycznej obóz określany mianem sanacji, skupiony wokół osoby Józefa Piłsudskiego. Dziamarski znalazł się w grupie polityków i samorządowców popierających obóz rządzący. Jako członek stronnictwa postrzegał działalność Józefa Piłsudskiego jako uzasadnioną i konieczną do uzdrowienia

18 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeński Józefa Dziamarskiego – Zgierz nr 146/1906, k. 253. Kopia elektroniczna.

19 J. Kubiak, *Powstanie i działalność Narodowej Partii Robotniczej – Lewicy*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 2014, nr 93, s. 64.

20 B. Fichna, *Dzień 11 listopada 1918 r. w Łodzi. Ze wspomnień uczestników*, Łódź 1938, reprint 2018. Autor opisuje zaangażowanie członków NPR w działania POW i akcję rozbrojenia Niemców w Łodzi w listopadzie 1918 r.

sytuacji politycznej w kraju (przesilenia rządowe, waśnie między partiami, niestabilność polityczna). Rozbieżności w grupie działaczy NPR, dotyczące oceny sytuacji politycznej w kraju, doprowadziły do rozłamu w partii i powstania nowego ugrupowania, które przyjęło nazwę Narodowej Partii Robotniczej – Lewicy (28 listopada 1926 r.). Dziamarski opowiedział się za sanacją, a po uformowaniu się struktury organizacyjnej, przyjął znaczące miejsce w jej władzach.

Szczególna aktywność J. Dziamarskiego w narodowym ruchu robotniczym na terenie okręgu łódzkiego zaowocowała powierzeniem mu w 1928 r. funkcji członka Zarządu Okręgowego NZR w Łodzi. Pełnił ją przez rok, po czym został zastąpiony przez kolejnego działacza o nazwisku Turek[21]. We wszystkich zarządach jego przełożonym był Wacław Wojewódzki, który piastował stanowisko prezesa Zarządu Okręgowego w Łodzi. Organizacja okręgowa koordynowała działalność siedmiu filii, obejmujących osiedla i dzielnice Łodzi, a także pracowników Kasy Chorych Miasta Łodzi, w której od 1922 r. pracował J. Dziamarski[22]. Zmiana układu sił politycznych w woj. łódzkim po przewrocie majowym była następstwem tworzenia przez sanację własnej partii – BBWR. Wojewódzka organizacja NPR opowiedziała się za współpracą z blokiem rządowym i przypominała wyborcom, by głosowali na przedstawiciela tej partii (inż. W. Wojewódzkiego) znajdującego się na liście nr 1, czyli BBWR[23].

Z początkiem stycznia 1928 r. komitet organizacyjny NPR – Lewicy podjął decyzję o przystąpieniu do akcji BBWR pod następującymi warunkami: zachowanie niezależności organizacyjnej stronnictwa, prowadzenie samodzielnej akcji wyborczej oraz brak przedstawicieli sfer przemysłowych na listach okręgowych bloku w woj. łódzkim. W zagadnieniach społecznych podczas kampanii wyborczej znalazły się obietnice dotyczące rozwinięcia ustawodawstwa socjalnego oraz programu robót publicznych, mimo że deklaracja programowa BBWR nie zawierała zapowiedzi ich realizacji[24].

---

21 J. Kubiak, *Powstanie i działalność…*, s. 66.

22 Tamże, s. 67. Koło pracowników Kasy Chorych należało w 1926 r. do najmniejszej filii organizacji okręgowej (ok. 100–150 członków); WBH CAW, sygn. Józef Dziamarski KN 17.03.1932. Życiorys i przebieg pracy niepodległościowej.

23 B. Wachowska, *Oblicze polityczne Sieradza w II Rzeczypospolitej*, „Sieradzki Rocznik Muzealny" 1989, t. 6, s. 5–16.

24 J. Kubiak, *Powstanie i działalność…*, s. 76.

Opowiadając się za powyższym kierunkiem polityki swego ugrupowania, Dziamarski wykazywał wrażliwość na kwestię stabilizowania się struktur państwa, zachowując wobec niego lojalność. Koresponduje z tym treść pisma małżonków Leontyny i Józefa Dziamarskich, przesłanego do biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie, w którym wyrazili „zapewnienie Dostojnej Głowy Państwa o niezachwianej i najgorętszej nadal chęci naszej wiernego czynnie służenia idei niepodległości i mocarstwowego rozwoju Polski"[25].

Józef Dziamarski był zwolennikiem spółdzielczości oraz interwencjonizmu państwowego. Działał w kilku organizacjach spółdzielczych. Jedną z nich była kooperatywa Tkalnia Udziałowa „Oskar Gerlicz" w Zgierzu, którą współorganizował w 1908 r. Należał do jej udziałowców i wszedł w skład sześcioosobowego zarządu[26]. Spółdzielnia produkująca wyroby wełniane, kamgarny i szewioty[27] nadesłała swe produkty na wystawę Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie w 1909 r. Wszystkie tkaniny wełniane dostarczone na ekspozycję zgierską tkalnię zostały wyprodukowane w kraju.

Kolejną kooperatywą, z którą J. Dziamarski wiązał wiele nadziei na polepszenie sytuacji materialnej i socjalnej zgierskich robotników, była Spółdzielnia Spożywców „Zgoda" w Zgierzu (1907 r.). Istotą działalności tej spółdzielni była samoobrona robotników (stanowiących najliczniejszą grupę ludności miasta), bezwzględnie wyzyskiwanych, zarówno przez pracodawców, jak i pośredników zaopatrujących mieszkańców Zgierza[28]. Po-

25 Pismo z dnia 5 kwietnia 1932 r., wyrażające wdzięczność małżonków za przyznane odznaczenie niepodległościowe. Początek listu brzmi: „Mamy zaszczyt uprzejmie prosić szanowny Komitet o złożenie Panu Prezydentowi Rzeczypospolitej hołdu i wyrażenie najszczerszej wdzięczności za wielce zaszczytne wyróżnienie ogromnej naszej dawnej pracy oraz […]", WBH CAW, sygn. 17.03.1932.

26 Fabryka posiadała 18 udziałowców. Skład zarządu: Oskar Gerlicz, Edward Wieczorek, Antoni Cielecki, Józef Dziamarski, Józef Żywiecki, Józef Lewandowski.

27 Szewiot – tkanina wełniana, szorstka, lekko połyskliwa, o skośnych splotach, wytwarzana od XIX w.; bardzo odporna na działania mechaniczne w trakcie noszenia. Używana na odzież mundurową, ubrania, kostiumy, mundurki szkolne czy ubiory sportowe; kamgarn – tkanina z wełny czesankowej, o splocie ukośnym, gęsta, dosyć gruba, mocna. Używana dawniej na galowe i wyjściowe mundury wojskowe generałów, oficerów i podoficerów zawodowych (starszych), a także na galowe i wyjściowe mundury policyjne, znacznie rzadziej na ubrania cywilne, zob. M. Michałowska, *Leksykon włókiennictwa: surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006; M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1983, s. 864.

28 H. Kołodziejski, *Jubileusz 25-lecia Spółdzielni Spożywców „Zgoda" w Zgierzu*, „Społem" z 15 marca 1932, s. 6.

myślne funkcjonowanie spółdzielni przerwały działania wojenne 1914 r., następnie wycofanie udziałów przez zubożałych członków, a w powojennej perspektywie dewaluacja. Od całkowitego upadku kooperatywę uratowała determinacja przekonanych o słuszności ruchu spółdzielczego. W okresie stabilizacji stosunków gospodarczych spółdzielnia osiągnęła równowagę, uruchomiła mechaniczną piekarnię zaspakajającą potrzeby miasta liczącego wówczas 25 tys. mieszkańców.

Kolejną organizacją, której członkiem był Józef Dziamarski (raczej w charakterze uznaniowym), było Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół" w Zgierzu (1907 r.) – organizacja sportowo-patriotyczna, skupiająca młodzież i dorosłych, odnoszących się z szacunkiem do polskiej tradycji i patriotyzmu narodowego[29].

Za długoletnią, gorliwą działalność Józef Dziamarski, pseudonim Bob, zarządzeniem Prezydenta RP został odznaczony Krzyżem Niepodległości – „wielce zaszczytnym wyróżnieniem ogromnej naszej dawnej pracy"[30].

29 https://www.umz.zgierz.pl/bip/?bip_umz_did=12664 [dostęp: 5.05.2021].

30 Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 17 marca 1932 r., ogłoszone w „Monitorze Polskim", nr 64, z dnia 18 marca 1933 r., poz. 82, s. 1. Krzyż przyznano na posiedzeniu komitetu w dniu 1 marca 1932 r. Kwestionariusz do otrzymania legitymacji o numerze 11516 z dnia 2 stycznia 1935 r. Legitymację wysłano 22 stycznia na adres zamieszkania: Łódź, ul. Radwańska 19, m. 31.

Leontyna Dziamarska (1879–1944)

Ryc. 5. Leontyna Dziamarska (1879–1944) odznaczona Krzyżem Niepodległości za długoletnią niestrudzoną pracę w celu wywalczenia niepodległości
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe, Leontyna Dziamarska. Akta Osobowe i Odznaczeniowe z lat 1919–1939, Leontyna Dziamarska, sygn. KN 17.03.1932

Leontyna Dziamarska z Zielińskich urodziła się 25 stycznia 1879 r. jako córka Kazimierza i Aleksandry Zarzyckiej[31] we wsi Łysów[32]. Jej ojciec był urzędnikiem, dzięki czemu otrzymała prywatne wykształcenie w zakresie szkoły średniej. „Od najmłodszych lat pracowała samodzielnie, zajmując posady handlowe lub udzielając lekcji prywatnych. Przejawiała żywą i wszechstronną działalność. Już w szesnastym roku życia została przyjęta do Towarzystwa Oświaty Narodowej, organizowała kobiety, młodzież robotniczą i wiejską" – tak charakteryzuje aktywność społeczną L. Dziamarskiej wnioskujący o przyznanie jej odznaczenia niepodległościowego reprezentant Komisji Narodowego Związku Robotniczego w Łodzi. Jej działalność o charakterze narodowym i kulturalnym ożywiła się podczas rewolucji 1905 r., w okresie

31 WBH CAW, Leontyna Dziamarska, sygn. KN 17.03.1932.

32 Wieś Łysów leży obecnie w gminie Przesmyki (powiat siedlecki, woj. mazowieckie), do 1954 r. była siedzibą gminy Łysów. W okresie II RP w latach 1919–1932 należała do powiatu konstantynowskiego, następnie w latach 1932–1939 do powiatu siedleckiego.

gdy większość polskiej inteligencji uzyskała możliwość powrotu do walki z zaborcą o zachowanie praw narodu. Stefan Żeromski w liście do Stanisława Witkacego wiosną 1905 r. pisał: „Wytworzyły się nowe światy, wypłynęły nowe roty ludzi, ocknęły się olbrzymie i święte idee. We wszystkim czuć drganie nowego życia". Wśród ludzi czujących szansę na zmianę znalazła się Leontyna Zielińska.

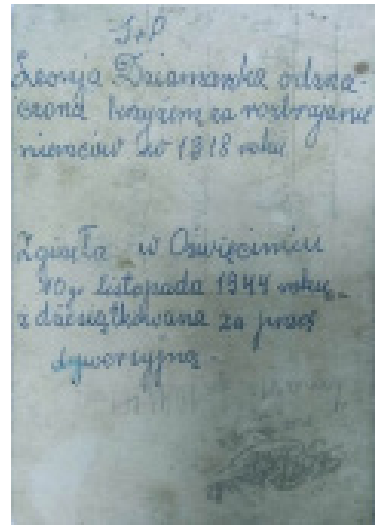

Ryc. 6 i 7. Leontyna Dziamarska odznaczona Krzyżem Niepodległości. Na odwrocie zdjęcia notatka członka rodziny – siostry męża Józefa – Heleny Chojnackiej – o następującym brzmieniu: „Śp. Leonia Dziamarska odznaczona krzyżem za rozbrojenie Niemców w 1918 roku. Zginęła w Oświęcimiu 10 listopada 1944 roku zdziesiątkowana za pracę dywersyjną"[33]
Źródło: zbiory rodzinne Danieli Chojnackiej

W czasach rewolucji, dokładnie w 1906 r., poślubiła szadkowianina, wówczas już mieszkańca robotniczej Łodzi, buchaltera, działacza społecznego i politycznego – Józefa Dziamarskiego[34] (ryc. 4). Po tym jak w czerwcu 1905 r.

33 Autorka artykułu podjęła próbę zweryfikowania informacji dotyczącej okoliczności śmierci Eleonory Dziamarskiej na podstawie dokumentacji zgromadzonej w biurach obozowych w czasie funkcjonowania KL Auschwitz (wiosna 1940 – styczeń 1945). Niestety, nie udało się ustalić losów więźniarki z powodu nieodnalezienia źródeł w archiwum obozu. Pismo autorki artykułu z prośbą o udostępnienie dokumentacji przez biuro archiwum KL Auschwitz z dnia 27 lutego 2021 r., pismo zwrotne z 1 marca 2021r.

34 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeński Józefa Dziamarskiego, Zgierz nr 146/1906. Wersja elektroniczna archiwum.

zezwolono w dekrecie carskim na zakładanie prywatnych szkół z polskim językiem wykładowym Leontyna Dziamarska ze szczególnym zaangażowaniem zaczęła działać na gruncie oświaty. Włączyła się w prace Polskiej Macierzy Szkolnej – organizacji zrzeszającej działaczy z kręgów endeckich. Opowiadała się tym samym za repolonizacją szkolnictwa w Królestwie Polskim w duchu chrześcijańskim, w praktyce celem było ograniczenie analfabetyzmu wśród dzieci i dorosłych.

Prowadziła działalność w powstałym w 1906 r. Towarzystwie Wpisów Szkolnych (założone 21 grudnia 1906 r.), które ściśle współpracowało z PMS. Po rozwiązaniu Polskiej Macierzy Szkolnej (14 grudnia 1907 r.) Towarzystwo kontynuowało jej działalność. Dziamarska angażowała się w subsydiowanie polskiej szkoły (zbieranie funduszy na pomoc dla niezamożnych dzieci), organizowanie kursów i odczytów. Była jedną z wielu (ok. 100 tys.) członków tej organizacji zabiegających o to, by Polacy znaleźli się wśród nowoczesnych społeczeństw. Po zlikwidowaniu towarzystw przez władze carskie (1907 r. – PMS, 1909 – TWS) kontynuowała działalność nielegalnie.

W okresie rewolucji 1905–1907 Łódź była silnym ośrodkiem przemysłowym z licznym proletariatem. Idee głoszone przez partie socjalistyczne, organizujące wystąpienia robotników o charakterze rewolucyjnym, trafiały tu na podatny grunt. Pochodzenie społeczne L. Dziamarskiej zapewne wpływało na jej postawę społeczno-narodową w tym okresie. Opowiedziała się ona za legalnymi działaniami na rzecz realizacji sprawy narodowej. Wydarzenia rewolucyjne sprzyjały wysiłkom zmierzającym ku spolszczeniu oświaty, administracji i sądów oraz wywalczeniu swobód obywatelskich.

Dziamarska prowadziła ożywioną działalność polityczną w strukturach powstałego Narodowego Związku Robotniczego. Zajmując kierownicze stanowiska w partii, angażowała się w wydawanie i redagowanie odezw popularyzujących program NZR wśród robotników okręgu łódzkiego, jednocześnie zachęcając ich do aktywności politycznej podczas manifestacji i wieców. Brała udział w przedsięwzięciach Polskiego Towarzystwa Kultury i Oświaty Robotniczej „Pochodnia". Organizacja ta prowadziła działalność kulturalno-oświatową wśród ludności robotniczej Łodzi w formie wykładów tzw. Uniwersytetu Ludowego, ale również poprzez zakładanie czytelni, świetlic, chórów i kół śpiewaczych, a także organizację zabaw i spotkań towarzyskich[35]. Dziamarska zaangażowała się również

35 J. Kubiak, *Powstanie i działalność…*, s. 68.

w kolportaż wydawnictw, takich jak „Pochodnia", „Kilińskiego" czy „Głos Robotnika", ukazujących się w znaczących ośrodkach przemysłowych kraju, co przełożyło się na zwiększenie bardzo niskiego w owym czasie poziomu czytelnictwa[36]. Robotnicy nie odczuwali potrzeby czytania, a w dostępnej prasie nie odnajdywali interesujących ich tematów. Tylko nieliczni trudzili się czytaniem gazet. Sytuacja uległa zmianie, kiedy partie robotnicze rozwinęły w okresie rewolucji 1905–1907 intensywną agitację. Odnotowano wówczas znaczący wzrost poziomu czytelnictwa prasy partyjnej, a więc w środowisku osób, które dotychczas nie sięgały po prasę[37]. Działalność partii obejmowała również inicjowanie zgromadzeń publicznych, w szczególności pochodów pierwszomajowych i manifestacji, a także organizowanie i prowadzenie wieców wyborczych do samorządu miasta. Dziamarska włączała się w te działania: „Nie ustaje w swej patriotycznej działalności i na obczyźnie po ewakuowaniu z Lubelszczyzny do Kijowa w 1915 roku. Przedstawia sobą wysoce dodatni typ obywatelki – Polki niezłomnie dążącej do budowania Niepodległej Polski"[38]. W okresie wielkiej wojny była jedną z wielu działaczy w grupie ewakuowanych, uchodźców i jeńców polskich w Rosji, tworzących samodzielnie funkcjonujące koła Polskiej Macierzy Szkolnej, m.in. w Kijowie. Jej aktywność na tym polu w Rosji zakończyła się pod koniec 1918 r., kiedy większość działających nauczycieli i uczniów powróciła do kraju.

W niepodległej Polsce kontynuowała pracę w strukturach Narodowej Partii Robotniczej. Trwało to do momentu rozłamu w partii, do którego doszło w wyniku rozbieżności zdań w ocenie sytuacji politycznej w Polsce po przewrocie majowym. Dziamarska była zwolenniczką polityki Józefa Piłsudskiego, opowiedziała się więc za rozłamem w partii i utworzeniem NPR – Lewicy. Podkreślenie lewicowości w nazwie partii miało stanowić wyraz poparcia dla reform społeczno-gospodarczych. Po kampanii wyborczej, gdy struktury NPR – Lewicy zachowujące autonomię organizacyjną bezpośrednio poddano kontroli i włączono w ramy BBWR, nastąpiło rozczarowanie, gdyż Dziamarska oczekiwała, że sanacja podejmie zdecydowane działania mające na celu poprawę trudnego położenia robotników, będącego wynikiem

36 WBH CAW, sygn. 17.03.1932. Wniosek o odznaczenie. Przebieg pracy niepodległościowej.

37 J. Śmiałowski, *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Zduńska Wola 1974, s. 223.

38 WBH CAW, Leontyna Dziamarska, sygn. KN 17.03.1932. Uzasadnienie odznaczenia we wniosku z 15 kwietnia 1929 r.

kryzysu gospodarczego. Niemniej L. Dziamarska dowiodła swej lojalnej postawy wobec głowy państwa w piśmie skierowanym do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, prosząc przewodniczącego komitetu o przekazanie wyrazów wdzięczności Prezydentowi RP, w jej i męża imieniu, za uhonorowanie Krzyżem Niepodległości „za wybitną, długoletnią, wszechstronną i niestrudzoną pracę w celu wywalczenia Niepodległości"[39].

Franciszek Dziamarski (1891–?)

Przebieg pracy niepodległościowej Franciszka Dziamarskiego, pseudonim Batory, poznajemy na podstawie pism (wniosków), które nadesłał do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie. Pierwsze z pism wysłał w kwietniu 1935 r., kolejne w styczniu i w grudniu 1937 r. Wystąpił z prośbą o nadanie mu Krzyża Niepodległości, wcześniej został uhonorowany Odznaką Dowództwa Dywizji Litewsko-Białoruskiej 21186/I z 1919 r. oraz Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości Polski. Dokumentacja, ze względu na formalne niedociągnięcia (prośba o dostarczenie poświadczenia służby w Polskiej Organizacji Wojskowej i w Wojsku Polskim po 1 listopada 1918 r. przez miejscowego komendanta lub komendanta obwodu i trzech świadków walczących w POW) nie stanowiła podstawy do przyznania „Batoremu" odznaczenia niepodległościowego – mimo podania dość licznego grona świadków jego pracy w strukturach militarnych Polaków[40].

39 WBH CAW, Leontyna Dziamarska, sygn. KN 17.03.1932. Pismo do KK i MN z 5 kwietnia 1932 r. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 17 marca 1932 r. Kwestionariusz z 5 kwietnia 1932 r., kwestionariusz do otrzymania legitymacji nr 4081-4/282 z dnia 9 marca 1934 r.

40 WBH CAW, Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, Franciszek Dziamarski, sygn. odrzucono 21.06.1938. W piśmie z 19 stycznia 1937 r. świadkami jego pracy niepodległościowej byli: Eugeniusz Borkowski – kapitan rez., Żbików pod Warszawą; Henryk Jesionowski – ekspozytor na Dworcu Wschodnim; Ksawery Błaszkiewicz – Bank Rolny, ul. Marszałkowska 154; Kazimierz Wójcicki – kapitan MP i OSP, ul. Długa, obecnie Czerniakowska róg Książęcej; Tadeusz Korsak – por. rez., Warszawa, Aleje Jerozolimskie 75, m.12; Jan Cielecki – Żoliborz, ul. Krasińskiego 10, m. 81 lub Państwowy Monopol Tytoniowy; Marian Zdrojewski – inż., szef produkcji Państwowego Monopolu Tytoniowego, Nowy Świat 4; Walerian Meysztowicz – profesor Seminarium Duchownego w Wilnie, obecnie na studiach w Rzymie; Aleksander Brochocki – Bank Ziemski w Wilnie, ul. Mickiewicza 8. W drugim wniosku o odznaczenie podaje następujące osoby, które mogły uwierzytelnić jego działania niepodległościowe: płk Jerzy Dąmbrowski

Franciszek Dziamarski urodził się w Szadku w 1891 r. i spędził w tej osadzie powiatu sieradzkiego położonego nad dopływami rzeki Warty lata wczesnego dzieciństwa. Ukończył tam szkołę podstawową z wyróżnieniem. Następnie rodzice skierowali go na dalszą edukację do Łodzi. Tu był uczniem Gimnazjum Mikołajewskiego, skąd po roku nauki, jak pisał „zabrał mnie do Warszawy stryj, profesor matematyki i fizyki w szkołach warszawskich, także na politechnice". W wieku 15 lat był świadkiem rewolucji 1905–1907 w Warszawie. Wiele wydarzeń z jej przebiegu pozostało w pamięci młodego gimnazjalisty. Zapamiętał, że oddziały kozackie i czerkieskie siekły szablami zgromadzoną na manifestacji i idącą trotuarami niewinną ludność cywilną. Podczas uroczystych obchodów rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja zaaresztowano jego stryja, wówczas studenta, i osadzono w cytadeli na okres trzech miesięcy. Młody Franciszek, uzależniony finansowo od stryja, znalazł się w bardzo trudnym położeniu. Po latach napisał: „przymierałem głodem, gdyż on był moim opiekunem i profesorem". Po powrocie z więzienia stryj ponownie udzielał Franciszkowi korepetycji. Prowadził ponadto tajne komplety, ucząc w różnych lokalach młodzież zakazanych przedmiotów: języka polskiego, historii, geografii ziem polskich. W okresie, gdy władze carskie zezwoliły na otwarcie szkół prywatnych z językiem polskim, Franciszek wyjechał do Rawy Mazowieckiej, gdzie została otwarta pierwsza tego rodzaju szkoła polska. W rawskiej szkole włączył się w działania niepodległościowe w tajnej organizacji młodzieżowej, stawiającej sobie za cel „wyzwolenie ziem polskich spod jarzma moskiewskiego". W działalność konspiracyjnej organizacji uczniowskiej wtajemniczony był profesor Adamowicz. Żandarmeria carska trafiła na ślad tej organizacji i kilka osób wraz z profesorem otrzymało wyrok zsyłki na Sybir. Franciszek uniknął wyroku, dzięki protekcji wpływowej osoby mieszkającej w Rawie. Mógł kontynuować naukę. Wrócił do Warszawy, by zdać egzamin. W 1912 r. otrzymał pierwszą pracę w miejscowości Ołtarzowa pod Warszawą w gospodarstwie Jerzego Rysa, specjalizującego się w uprawie buraka cukrowego. Stabilny okres przerwały

– Wilno, ul. Jagiellońska 9; rtm. rez. Stanisław Brochocki – majątek Weresków, pow. Nowogródek, ks. Walerian Meysztowicz – Rzym, delegat polski przy Kwirynale; kpt. rez. Eugeniusz Borkowski – Warszawa; Henryk Jasionowski – Warszawa, Inspektorat Szkolny lub sekretariat Rady Ministerstwa, mjr E. Galiant – adiutant w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Warszawie, kapral rez. Kazimierz Wójcicki – ubezpieczenia społeczne w Warszawie, ul. Czerniakowska; mjr Kazimierz Chrystowski – kier. Agencji Celnej.

działania wojenne 1914 r. Franciszek wraz z grupą aktywnej młodzieży wykorzystał sprzyjające okoliczności do pozyskiwania pozostawionej na froncie broni i sprzętu. Z młodzieńczym entuzjazmem zapisał: „całe zapasy karabinów, naboi i wszelkich przyborów wojennych mogliśmy zafosować na przyfroncie"[41]. W wolne od pracy dni i wieczory chodził do Żbikowa pod Pruszkowem, gdzie wstąpił do konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej wraz z kolegami: Henrykiem Jasionowskim, Eugeniuszem Borkowskim, Mieczysławem Malbrockim i innymi, nie szczędząc pieniędzy i trudu na cel ideowy. Młodzieżowej grupie bliskie stały się cele utworzenia polskiego wojska, zwłaszcza wówczas, gdy zaczęły krążyć pogłoski o sformowanej w Krakowie Pierwszej Kompanii Kadrowej. Tak opisał ten okres swojej działalności:

> Wojna zastaje mnie jako rezerwistę z czerwonymi biletami, lecz wiedząc dobrze, że trzeba będzie pozostać do zaciągnięcia się do oddziału, który się wkrótce sformuje na terenie Warszawy, lub też nadciągnie spod Krakowa, o którym dochodziły nas słuchy, gromadziłem broń i amunicję na tyłach uciekającego wojska rosyjskiego z frontu. Broń taką rozbieraliśmy i z narażeniem życia przewoziliśmy do Warszawy gromadząc w domach prywatnych lub też na miejscu z synami właściciela pana Jerzego Ryta[42].

W burzliwym wojennym okresie F. Dziamarski prawdopodobnie zaciągnął się bądź miał styczność z ludźmi lub werbunkiem do formacji. Trudno jednak to uwiarygodnić. W rysie pracy niepodległościowej zapisał nieprecyzyjnie: „Po odezwie RR [Rady Regencyjnej – przyp. autorki] zaciągnąłem się do formującego się oddziału, niby polskiego, przez Witolda Garczyńskiego, który później Rosjanie wcielili do regularnej armii rosyjskiej". W kolejnym piśmie wspominał: „Po odezwie RR wstąpiłem do formowanych przez Witolda Garczyńskiego oddziałów, do I. Konnego Oddziału, późniejszego 1. Pułku Ułanów Krechowieckich". Nawiązując do wcześniej cytowanego pisma, nasz bohater zapisał następująco: „a ja wycofałem się z Puław, udając się na Litwę do majątku hrabiego Korwin Kossakowskiego do Kowieńszczyzny, gdzie znów tworzymy kadry przyszłego Wojska Polskiego w tajnej organizacji

41 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. odrzucono 21.06.1938. Pismo F. Dziamarskiego do Biura KK i MN z 19 stycznia 1937 r.

42 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. odrzucono 21.06.1938, Życiorys i przebieg pracy niepodległościowej. Cytaty poddano modernizacji, ograniczając się do niezbędnego minimum.

POW". Pod pseudonimem Batory działał organizacyjnie na terenach powiatów koweńskiego i poniewierskiego. Po rozbrojeniu Niemców zaangażował się w werbunek ochotników do 1. Samoobrony Wileńskiej i w grupie 15 ludzi na czele z Walerianem Meysztowiczem wstąpił do oddziału partyzanckiego braci Dąmbrowskich. O skomplikowanej sytuacji politycznej i wojskowej na terenach litewskich F. Dziamarski wspomina w dalszej wypowiedzi:

> Nadciągające hordy bolszewickie zgrupowały nas jako oddział Poniewierski i wracamy do Wilna do Samoobrony razem z Walerianem Meysztowiczem, ucierając się z Niemcami i dążąc do połączenia się z oddziałami idącymi nam na pomoc. Dalszy przebieg partyzantki Dąmbrowskich, gdzie przebyłem do rozbrojenia po wyprawie na Kowno (dalej znaczy już jako 13. Pułk Ułanów Wileńskich)[43].

Ksiądz Walerian Meysztowicz w swoim zbiorze wspomnień opisał dzieje Kowieńszczyzny i wydarzenia, w których uczestniczył F. Dziamarski. Wśród przywołanych gawęd i postaci wspomniał postać szadkowianina. Walki Samoobrony przedstawił następująco:

> Ruszyliśmy w kilkudziesięciu ku Wilnu. Ostatni był czas. […] Dziwne było to nasze wojsko. Objąłem komendę – nikt nie pytał, dlaczego ja […] ani pod czyimi jesteśmy rozkazami. Szliśmy ku Wilnu. Spotkaliśmy w drodze jakiś niemiecki oddziałek. Woleli nas nie zaczepiać. Nie zdążyliśmy jednak: wileńska „samoobrona" uległa przewadze masy bolszewickiej. Niemcy ustępowali im, przekazując kraj […]. Jakim trafem ten marsz z Poniewieża aż po Orle nad Niemnem pod Lidą przez dobrych parę kilometrów się udał? Dlaczego w tym ciągłym ruchu nie dopadły nas większe siły bolszewickie czy niemieckie? Jak przez te kilkanaście dni nie zabrakło nam ani koniom prowiantu? Zawdzięczamy to oczywiście ludności, która wszędzie nas miała za „swoich", chroniła, uprzedzała, prowadziła, karmiła. No i jak zawsze – szczęściu, czyli zrządzeniu Bożemu. W ciągu tych kilkunastu dni niewiarygodnego marszu drogami i bezdrożem, wymijając zajęte przez bolszewików czy Niemców wsie i miasteczka, zżyliśmy się bardzo. Bo co to byli za ludzie! Był wśród nich […] Antek Downarowicz, chmurny, milczący, zdecydowany. Byli mały Kubski, Dziamarski, Maciejewki […]. Wszyscy gotowiśmy służyć, by nie dać kraju bolszewikom, by odbudować Rzeczpospolitą. To była istotna cecha tych ludzi […]. Nie byli wcale

43 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. odrzucono 21.06.1938. Pismo F. Dziamarskiego do Biura KK i MN w Warszawie wpłynęło 31 grudnia 1937 r. pod numerem 116902 z następującą adnotacją biura: wpłynęło po 1 kwietnia 1935 r.

„paniczami" – zagrodowa szlachta i chłopi. Ale czuliśmy wszyscy to samo, co na Łukiszkach mówił Dąmbrowski: „Ojczyzna – bolszewicy!"[44]. Którędyśmy szli? Pamiętam, żeśmy omijali „bolszewicką" Ostrynę, że przeszliśmy przez Sapieżyńską Spuszę, że nocowaliśmy u krewnych Niezabitowskich, że gościła nas, w starym dworze Staniewiczów, matka Witolda Staniewicza, późniejszego profesora, ministra, rektora USB. Dopiero w Orli nad Niemnem spotkaliśmy tych parę tysięcy naszych kolegów, których zepchnęła z Wilna bolszewicka nawała. Był już tam początek pułku – późniejszego 13. Pułku Ułanów Wileńskich. Dowodził Jerzy Dąmbrowski[45]. Kiedyś szwadronem ścigaliśmy jakąś grupę bolszewików, którzy uwozili ze sobą jakiś jeńców zakładników. Goniąc ich przez cały prawie dzień, zagnaliśmy się poza nasze linie, w kraj przez nich opanowany. Dopadliśmy. Zapadł pokój ryski. Nie poszło się dalej[46].

Na Litwie Franciszek zaangażował się w działalność funkcjonującej na tych terenach Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), skoncentrowanej na pozyskiwaniu i przygotowaniu kadr do polskiego wojska. Na obszarze Litwy sytuacja polityczna należała do bardzo skomplikowanych. Obecni byli jeszcze Niemcy, którzy wycofując się wprawdzie do kraju, wspierali raczej niepodległościowe aspiracje Litwinów. W ślad za wycofującymi się Niemcami podążali zwolennicy rządów bolszewickich. Panowało wielkie bezprawie. Nic więc dziwnego, że niepodległościowe aspiracje Polaków zamieszkujących Litwę mobilizowały ich do tworzenia oddziałów samoobrony. „Batory" werbował ludzi do 1. Samoobrony Wileńskiej, w której idąc na czele z księdzem Walerianem Meysztowiczem po wyprawie na Kowno, spieszył z pomocą wileńskiej „samoobronie". Nie zdążyli. Walki o Wilno Wileńskiej

44 Ks. W. Meysztowicz, *Gawędy o czasach i ludziach. Łomianki*, Londyn 1973, s. 141. Na s. 372 w indeksie osobowym przy nazwisku Dziamarskiego widnieje informacja od redakcji: „kolega Meysztowicza z wojska". O partyzantce braci Dąmbrowskich i ich zajadłej walce z Rosjanami i Niemcami (Lida, Grodno, Brześć – o połączeniu się tych oddziałów z oddziałami Wojska Polskiego) piszą S. Koper i T. Pawłowski w książce pt. *Mity wojny 1920*, Warszawa 2020, s. 44 i następne.

45 Wspomniany przez ks. Meysztowicza Antoni Downarowicz został za swą walkę uhonorowany licznymi odznaczeniami niepodległościowymi i wojskowymi: Krzyżem Walecznych za obronę Wilna w 1919 roku i w 1920 za waleczność podczas wojny 1920, Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari w 1920 r., Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości w 1929 r. oraz Krzyżem Zasługi w 1937 r., https://www.wikipedia.org/ [dostęp: 5.05.2021].

46 Ks. W. Meysztowicz, *Gawędy…*, s. 142.

Samoobrony z bolszewikami trwały od 1 do 5 stycznia 1919 r.[47] i zakończyły się opanowaniem miasta przez Rosjan. Niemniej formacja Samoobrony Wileńskiej stała się jedną z tych samorodnych komórek, z których wyrosła armia, co zatrzymała na 20 lat idącą na Europę pożogę bolszewicką[48] – pisze ksiądz Walerian Meysztowicz, pod komendą którego walczył Franciszek Dziamarski.

Jak wynika z raportu sporządzonego w lutym 1919 r. przez gen. podporucznika Władysława Wejtkę – dowódcę formacji wojskowych na Litwie i Białorusi – do szefa sztabu generalnego Wojska Polskiego, ok. 300 oficerów i urzędników rozwiązanej Samoobrony przybyło do Litewsko-Białoruskiej Dywizji Strzelców, z których zaledwie trzecia część została przydzielona, pozostali szukali ze zmiennym szczęściem środków do życia.

Służba F. Dziamarskiego w Samoobronie i w POW zaowocowała zresztą tym, zgodnie z pkt. 3 i 4 raportu gen. podporucznika Władysława Wejtki[49], że mógł zamieszkać na Kresach i otrzymać odpowiednią moralną, a także materialną pomoc oraz objąć stanowisko urzędnicze. W dokumentacji odznaczeniowej, złożonej do Biura Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie w 1937 r. F. Dziamarski „Batory" informował:

> Po zakończeniu wojny na terenie Wileńszczyzny pracowałem jako gorący zwolennik przyłączenia do Polski Wilna, a następnie w Związku Bezpieczeństwa Kraju (wspólnie z porucznikiem Piorunowskim i obecnym majorem Galrhofem) przeciwko litewskim szanlisom (bandom dywersyjnym). Po dwuletniej pracy na granicy polsko-bolszewickiej w Zahaciu wróciłem do Warszawy i dostałem stanowisko buchaltera w Banku Zachodnim. […] Pomimo że urodzony byłem w sieradzkim, to praca w POW pomogła mi, że zamieszkałem na Litwie. […] Obecnie na Kresach południowych dążę do uświadomienia Ukraińcom, że tylko Polska może im zapewnić swobodę i spokój życia.

Autor wypowiedzi mówi już o kolejnym miejscu zamieszkania, czyli o pracy na Wołyniu, gdzie jako agronom leśnik zarządzał majątkiem Chotyń (poczta Mokwin koło Berezna, gmina Ludwipol, powiat kostopolski).

---

47 W. Wejtko, *Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny*, Wilno 1930, reprint: Warszawa 1992, s. 9. W walkach o Wilno poległo pięciu oficerów i żołnierzy (s. 97), rannych 21, zmarło na skutek odniesionych ran 19. Spis oficerów i żołnierzy Wileńskiej Samoobrony na s. 97–101.

48 Ks. W. Meysztowicz, *Gawędy…*, s. 138.

49 W. Wejtko, *Samoobrona…*, s. 102, załącznik nr 12.

Stanisław Dziamarski (1893–1965)

Jeden z ośmiu synów małżonków Józefa i Joanny Dziamarskich – Stanisław – urodził się dnia 8 maja 1893 r. w Bobowni[50], przyłączonej w latach późniejszych do Szadku[51]. Włączył się w nurt pracy niepodległościowej w wieku 24 lat, podczas wojny światowej, zwanej wielką, w okresie gdy Szadek znalazł się pod okupacją niemiecką. Jako rolnik odczuwający dotkliwie niemiecką politykę rekwizycyjną postanowił wstąpić do miejscowej placówki Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1917 r. złożył przysięgę organizacyjną przed drugim komendantem tej organizacji Franciszkiem Zabłockim, pseudonim Konarski, sam przybierając pseudonim Longinus[52]. Uczestniczył z całym oddziałem POW w akcji rozbrojenia oddziałów niemieckich w Szadku. Zgodnie z założeniami programowymi organizacji wstąpił do formującego się w listopadzie 1918 r. Wojska Polskiego. Po pięciotygodniowym pobycie i wojskowym przeszkoleniu został zwolniony. Wobec zagrożenia ojczyzny rozpoczętą 4 lipca 1920 r. ofensywą wojsk sowieckich – 15 lipca 1920 r. wstąpił ponownie do wojska w szeregi 29. Pułku Piechoty w Kaliszu[53]. Jesienią 1920 r. został zwolniony ze służby wojskowej. Po wojnie powrócił do Szadku i trudnił się rolnictwem. Zawarł związek małżeński z młodszą o cztery lata panną Eleonorą (ryc. 8). Po kilku latach wstąpił do założonej w Szadku terenowej organizacji Związku Peowiaków, gromadzącej w swych szeregach weteranów walk o niepodległość i granice Polski w latach 1918–1921 oraz dokumentującej działalność wojskową szadkowskich peowiaków w kronice organizacyjnej[54]. Zmarł dnia 16 sierpnia 1965 r. w Szadku[55]. Został

50 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin S. Dziamarskiego, Bobownia nr 129/1894 (wersja elektroniczna). W dokumencie spisanym cyrylicą podana jest odmienna data urodzin Stanisława, a mianowicie: 13 maja 1894 r.

51 WBH CAW, Stanisław Dziamarski, sygn. odrzucono 26.06.1938. Pismo do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie, które zaewidencjonowano pod nr. 98873 z datą 20 października 1937 r.

52 WBH CAW, Stanisław Dziamarski, sygn. odrzucono 26.06.1938; D. Stefańska, *Działalność Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku w okresie I wojny światowej*, „Biuletyn Szadkowski" 2018, t. 18, s. 65, 71, 74; D. Stefańska, *Polska Organizacja Wojskowa w Szadku w latach 1915–1818* [w:] J. Stulczewski (red.), *Społeczeństwo i dzieje ziem powiatu zduńskowolskiego w walce o niepodległość*, Zduńska Wola 2018, s. 21; Muzeum Okręgowe w Sieradzu, Kronika POW w Szadku, sygn. ARW 418, [k.b.p.].

53 WBH CAW, Stanisław Dziamarski, sygn. odrzucono 26.06.1938.

54 Muzeum Okręgowe w Sieradzu, sygn. ARW 418.

55 USC w Szadku. Akt zgonu nr 37/1965.

pochowany na cmentarzu pw. św. Idziego w grobie, w którym kilka lat wcześniej pogrzebano jego żonę Eleonorę[56].

Ryc. 8. Stanisław Dziamarski z żoną Eleonorą. Zdjęcie ślubne z lat 20. XX w. Źródło: zbiory rodzinne Sabiny Majewskiej z Dziamarskich

56 Na grobowej inskrypcji odmienna data urodzenia śp. Stanisława: 2 maja 1893, śp. Sabina Dziamarska ur. 4 października 1897, zm. 24 listopada 1936.

Jan Dziamarski (1898–1971)

Kolejny z braci Dziamarskich – Jan, został rolnikiem i w odpowiednim czasie odziedziczył ojcowiznę. Starał się prowadzić gospodarstwo na odpowiednim poziomie, jednak wszelkie działania na tej płaszczyźnie uzależnione były od koniunktury na rynku krajowym i zagranicznym. Wspierając wcześniej ojca w prowadzeniu gospodarstwa, poznał rabunkową politykę rosyjskiego zaborcy, wycofującego się od Kalisza w kierunku wschodnim pod naporem wojsk niemieckich. Od jesieni 1914 r. doświadczył stosowanej wobec rolników restrykcyjnej polityki ze strony niemieckiego okupanta (rekwizycja koni czy zboża).

Świadome i racjonalne gospodarowanie narzucało wspólnotową działalność rolnikom. Jan wstąpił do istniejącego już od czasów rewolucji 1905–1907 kółka rolniczego w Szadku, działającego w strukturach Centralnego Towarzystwa Rolniczego. Działalność zrzeszonych koncentrowała się na odbudowie rolnictwa i jego modernizacji przy wsparciu ziemiaństwa i duchowieństwa[57]. Przynależność do organizacji zapewniała J. Dziamarskiemu rentowność gospodarowania, pozyskiwanie kredytów, artykułów przemysłowych, kwalifikowanych nasion oraz pożądanej formy zbytu produktów rolnych. Zaktywizował on swoją obecność w strukturach kółka, gdy zrezygnowało ono z patronatu ziemian i duchowieństwa. W 1925 r. wszedł w skład zarządu i objął odpowiedzialną funkcję skarbnika, którą kontynuował w roku następnym[58]. Na organizowanych przez kółko szkoleniach oświatowych popularyzował wiedzę i doświadczenia dotyczące sadownictwa, zachęcając rolników do zakładania ogrodów i utrzymania w nich odpowiedniego porządku (odczyt: Pielęgnacja i czyszczenie drzew). Jako członek zarządu podjął wraz z innymi uchwałę o założeniu w Szadku spółdzielni mleczarskiej (1926 r.).

Agresja sąsiednich państw na Polskę w 1939 r. oznaczała dla J. Dziamarskiego wysiedlenie z Szadku do Generalnej Guberni i przejęcie jego gospodarstwa przez okupanta. Czas wojny spędził wraz z rodziną w Zembrach[59]. W 1945 r. powrócił do Szadku i rozpoczął odbudowę gospodarstwa. Ponownie aktywnie uczestniczył w życiu społecznym i samorządowym (członek rady

57 D. Stefańska, *Kółko Rolnicze w Szadku w latach 1905–1926*, „Biuletyn Szadkowski" 2016, 16, s. 215–241.

58 Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w szadkowskim, zawierające protokoły zebrań Kółka Rolniczego w Szadku z lat 1906–1926. Kopia w posiadaniu autorki, zob. D. Stefańska, *Kółko*…, s. 230, 232.

59 Na podstawie wywiadu rodzinnego. Zembry to obecnie miejscowość w gminie Trzebiatów (powiat łukowski w woj. lubelskim).

narodowej, ławnik). Działał w spółdzielni kółek rolniczych. Jego aktywność na polu społecznym w 1958 r. uhonorowano odznaką zasłużonego działacza ruchu spółdzielczego.

Bibliografia

Źródła

Muzeum Okręgowe w Sieradzu. Dokumentacja dotycząca POW w Szadku, sygn. ARW 418.

Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w szadkowskim, zawierające protokoły z zebrań Kółka Rolniczego w Szadku z lat 1908––1926. Zbiory prywatne wnuka i prawnuka członków zarządu kółka rolniczego w Szadku.

Urząd Stanu Cywilnego w Szadku. Akt małżeństwa Franciszka Dziamarskiego nr 3/27.

Urząd Stanu Cywilnego w Szadku. Akt zgonu Franciszka Dziamarskiego nr 18/1941.

Urząd Stanu Cywilnego w Szadku. Akt zgonu Stanisława Dziamarskiego nr 37/1965.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Dziamarskich Jakuba i Marianny z Bzdurskich nr 20/ 1851.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Dziamarskich Józefa i Katarzyny Cupryn nr 13/1823.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Józefa i Joanny Dziamarskich nr 17/1884.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Józefa i Leontyny Dziamarskich nr 146/1906, Zgierz.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin Franciszka Dziamarskiego nr 315/1889, Bobownia.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin Józefa Dziamarskiego nr 70/1885, Bobownia.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin Stanisława Dziamarskiego nr 129/1894, Bobownia.

Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Eleonora Dziamarska, sygn. KN 17.03.1932.

Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Józef Dziamarski, sygn. KN 17.03.1932.

Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Kolekcja akt osobowych i odznaczeniowych z lat 1919–1939. Franciszek Dziamarski, sygn. MN 27.06.1938.

Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Stanisław Dziamarski, sygn. odrzucono 26.06.1938.

Wojskowe Biuro Historyczne. Franciszek Dziamarski, sygn. odrzucono 21.06.1938.

Literatura

Droga do wolnej Polski wiodła przez Piotrków. Wykaz ochotników do Legionów Polskich w latach 1915–1916, M. Hubka, T. Matuszak, A. Piasta (oprac.), Archiwum Państwowe w Piotrkowie, Piotrków Trybunalski 2018.

Fichna B., *Dzień 11 listopada 1918 r. w Łodzi. Ze wspomnień uczestników*, Łódź 1938, reprint 2018.

Kołodziejski H., *Jubileusz 25-lecia Spółdzielni Spożywców „Zgoda" w Zgierzu [1932]*, „Społem" 1932, nr 6.

Koper S., Pawłowski T., *Mity wojny 1920*, Warszawa 2020.

Kubiak J., *Powstanie i działalność Narodowej Partii Robotniczej – Lewicy*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 2014, nr 93, s. 63–84.

Meysztowicz W., *Gawędy o czasach i ludziach. Łomianki*, Londyn 1973, 1974, 1983.

Michałowska M., *Leksykon włókiennictwa: surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006.

Nowak A., *Klęska imperium zła*, Kraków 2020.

Reymont W., *Za frontem*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1919.

Stefańska D., *Działalność Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku w okresie I wojny światowej*, „Biuletyn Szadkowski" 2018, t. 18, s. 65–77.

Stefańska D., *Kółko Rolnicze w Szadku w latach 1905–1926*, „Biuletyn Szadkowski" 2016, t. 16, s. 215–242.

Stefańska D., *Marian Dziamarski (1900–1945) – kapłan, męczennik*, „Biuletyn Szadkowski" 2011, t. 11, s. 113–136.

Stefańska D., *Polska Organizacja Wojskowa w Szadku w latach 1915–1818* [w:] J. Stulczewski (red.), *Społeczeństwo i dzieje ziem powiatu zduńsko-wolskiego w walce o niepodległość*, Zduńska Wola 2018.

Śmiałowski J., *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Zduńska Wola 1974.
Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1983.
Wachowska B., *Oblicze polityczne Sieradza w II Rzeczypospolitej* [w:] *Sieradzki Rocznik Muzealny*, t. 6, Warszawa 1989 – Łódź 1990.
Wejtko W., *Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny*, Wilno 1930 – Warszawa 1992, reprint z wyd. Związku Organizacji b. Wojskowych.
Wierzyński K., *Pamiętnik poety*, Warszawa 2018.

Źródła internetowe

https://www.umz.zgierz.pl/bip/?bip_umz_did=12664 [dostęp: 5.05.2021].
https://www.wikipedia.org/ [dostęp: 5.05.2021].

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.05

C O P E
Member since 2021
JM15099

DOROTA STEFAŃSKA*, ANNA MAJEWSKA**

Piotrkowscy legioniści w Szadku – czyn zbrojny i działalność społeczno-polityczna

STRESZCZENIE | Treść artykułu stanowią rysy biograficzne dwóch żołnierzy Legionów Polskich – Ignacego Kobackiego oraz Herakliusza Konstantego Iglikowskiego, walczących o niepodległość Polski w latach 1915–1917 oraz w wojsku polskim w latach 1918–1922. Obaj byli związani z miejscowością Szadek poprzez zamieszkanie, pracę zawodową (zarówno w okresie międzywojennym, jak i podczasem okupacji niemieckiej), a w przypadku jednego z nich także z okresem PRL-u. Żołnierze pochodzili z różnych miejscowości i środowisk, reprezentowali również odmienne nurty polityczne. Łączyła ich jednak wspólna legionowa przeszłość, wspólny szlak bojowy w Legionach Polskich z tym samym wrogiem. Obie postacie to ludzie czynu i determinacji w realizacji zadań jakie stawiała przed nimi przynależność narodowa. Obydwaj urodzili się w okresie niewoli narodowej. Wspólnym mianownikiem ich biografii jest epizod legionowy oraz bogata działalność polityczna i samorządowa na terenie Szadku, już w okresie, gdy armia przeszła w stan pokojowy.

SŁOWA KLUCZOWE | 5. Pułk Piechoty I Brygady Legionów Polskich, 4. Pułk Piechoty III Brygady Legionów Polskich, Piotrków, Szadek, Krzyż Niepodległości

Members of the Polish Legions in Szadek – armed fighting and socio-political activity

SUMMARY | This article presents biographical sketches of two soldiers of the Polish Legions – Ignacy Kobacki and Herakliusz Konstanty Iglikowski, who fought

* Dorota Stefańska, mgr, emerytowana nauczycielka historii w Zespole Szkoły Podstawowej i Gimnazjum w Szadku, członek zarządu Towarzystwa Przyjaciół Szadku, e-mail: dorotastef@onet.pl

** Anna Majewska, dr, adiunkt w Instytucie Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej, Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki, e-mail: anna.majewska@geo.uni.lodz.pl, https://orcid.org/0000-0003-0589-6400

Received: 27.04.2022; Accepted: 3.08.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

for Poland's independence in 1915-1917 and in the Polish Army in 1918-1922. They both were connected with Szadek through place of residence and vocational activity in the interwar period and during the German occupation, and in the case of one of them also in the communist period. They came from different backgrounds and represented different political options, but what they had in common was their fight in the Polish Legions and later active involvement in the political and social activity in Szadek.

KEYWORDS | Polish Legions, Piotrków, Szadek, Cross of Independence

Wprowadzenie

Badania z zakresu mikrohistorii niewątpliwie przeżywają współcześnie swój renesans i to –paradoksalnie – w erze galopującej globalizacji, unifikacji norm i obyczajów, umasowienia konsumpcji, mody na kosmopolityczny styl życia. Jak w odniesieniu do wielu znanych nam procesów i tu dochodzi do efektu zwrotnego, opozycyjnego względem wiodących nurtów – w tym przypadku manifestu zainteresowania tożsamością regionalną, przekazem pokoleniowym, pamięcią indywidualną i wspólnotową. Rosnącego apetytu na lokalność nie zaspokoi surowa faktograficzna narracja tradycyjnej historiografii. Naprzeciw temu wychodzą badania mikrohistoryczne. Ich dotychczasowe wyniki są jednak nie tylko mocnym dowodem na rosnące społeczne zapotrzebowanie na tego rodzaju wiedzę. Praktyka mikrohistoryczna stanowi jednocześnie nieunikniony etap zgłębiania historii w ogóle. Częstotliwość tego rodzaju badań wzrasta często wraz z upływem czasu dzielącego nas od przełomowych wydarzeń, granicznych momentów na historycznej osi czasu. Innym słowem – im bardziej pisanie tej „wielkiej" historii zostaje wystarczająco wyczerpane, tym częściej zwracamy się ku wątkom szczegółowym, jednostkowym – wcześniej naumyślnie pomijanym bądź zaniedbanym i zapomnianym. Badając lokalność, uzupełniane są ubytki, niedomówienia, wyjaśniane są historie niedopowiedziane, budowana jest wieloperspektywiczność narracji historycznej. Mikrohistoria jako praktyka badawcza stanowi swego rodzaju dopełnienie i domknięcie, pojawiając się tam, gdzie eksploracja różnego rodzaju „przeszłości" pozostaje nieukończona.

Jednym z ogniw diagnozy mikrohistorycznej są właśnie studia biograficzne, w których ramach ustala się dzieje różnego rodzaju „jednostek". Dokonywane przez badaczy „rozczytywanie" rozmaitych biografii – tych ludzkich i nie-ludzkich – przybliża często nieznane wcześniej wątki historii,

uzupełnia brakujące fakty, wypełnia luki. Ale nie tylko. Przez pryzmat życia ludzi, czy coraz bardziej eksploatowanego przez badaczy zagadnienia „życia" rzeczy, historia staje się bliższa, tutejsza, swoja, nasza – ważna i potrzebna, konstytuująca i podtrzymująca lokalną tożsamość, wzbudzająca uczucia, wywołująca poczucie dumy i budująca patriotyzm. Tym bardziej utwierdza to w przekonaniu, że badania tego nurtu są niezwykle cenne, zarówno w wymiarze poznawczym, jak i społecznym.

W artykule przedstawiono wyniki diagnozy mikrohistorycznej, która została ukierunkowana na odtworzenie biografii dwóch żołnierzy Legionów Polskich: Ignacego Kobackiego oraz Herakliusza Konstantego Iglikowskiego, walczących o niepodległość Polski w latach 1915–1917 oraz w Wojsku Polskim w latach 1918–1922. Opracowanie stanowi kontynuację studiów z zakresu historii regionalnej, zogniskowanych wokół losów uczestników działań zbrojnych toczących się na terenie Szadku i okolic[1]. Obie postacie, których biografie przywołuje niniejsze opracowanie, były związane z miejscowością Szadek poprzez zamieszkanie oraz pracę zawodową (zarówno w okresie międzywojennym, jak i podczas okupacji niemieckiej). Ze względu na zawężenie przedmiotu badań do kwestii biograficznych zrezygnowano z opisów dotyczących przebiegu działań wojennych formacji, do których należeli żołnierze. Szczególną uwagę poświęcono ich służbie wojskowej, a także działalności politycznej i społecznej.

Informacji biograficznych dostarczyły źródła pisane, ponieważ pomimo tego, że obaj weterani Legionów Polskich spędzili życie w Szadku, obecnie pozostają we wspomnieniach nielicznych mieszkańców – zmarli w 1945 i 1972 r. Ich groby znajdują się na dwóch szadkowskich cmentarzach. Ignacego Kobackiego upamiętnia symboliczna tabliczka ulokowana na płycie rodzinnego grobu na cmentarzu pw. św. Wawrzyńca, zaś Herakliusza K. Iglikowskiego – grób rodzinny na cmentarzu pw. św. Idziego (ryc. 1, 2).

Treść artykułu została oparta na różnorodnym materiale faktograficznym, pozyskanym w wyniku kompleksowej kwerendy historycznej, przeprowadzonej w zasobach m.in.: Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, Archiwum Państwowego w Łodzi – Oddział w Sieradzu, Urzędu Stanu Cywilnego w Szadku, Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie.

---

1 Badania z tego zakresu od lat prowadzone są przez główną Autorkę niniejszego opracowania – Dorotę Stefańską, realizowane głównie w nurcie biograficznym (zob. np. D. Stefańska, *Cisi bohaterowie lat wojny i okupacji – rzecz o szkole, której nie było*, „Biuletyn Szadkowski" 2010, t. 10, s. 59–88).

Wykorzystano również informacje zgromadzone na podstawie przeglądu literatury tematu – przede wszystkim opracowań regionalistycznych i prasy codziennej.

Ryc. 1 i 2. Tablice inskrypcyjne na grobie rodzinnym weteranów walk o niepodległość Polski, z lewej strony: Ignacego Kobackiego na cmentarzu pw. św. Wawrzyńca w Szadku, z prawej: Herakliusza Konstantego Iglikowskiego na cmentarzu pw. św. Idziego w Szadku[2]
Źródło: zdjęcie wykonane przez Dorotę Stefańską w 2022 r. po umieszczeniu tabliczki weterana walk o wolność i niepodległość Polski

Szadek okresu międzywojennego

Szadek był miejscem działalności obu postaci, należy więc przybliżyć również krótko tło polityczno-gospodarcze oraz przedstawić zarys historii miejscowości dla omawianego okresu. Faktografia dotycząca międzywojennego Szadku stanowi materiał wyjściowy do ukazania działań podejmowanych przez wspominane postacie w specyficznych uwarunkowaniach, w których miejscowość funkcjonowała po zakończeniu Wielkiej Wojny.

Okres międzywojenny rozpoczyna przywrócenie jednostce osadniczej praw miejskich w 1919 r., co było wydarzeniem otwierającym perspektywę

2 Grób Herakliusza Konstantego Iglikowskiego (1899–1972), żołnierza Legionów Polskich oraz Polskiej Organizacji Wojskowej, uczestnika działań zbrojnych I wojny światowej został wpisany do ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski pod numerem ewidencyjnym 3067 (Pismo Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa z dnia 27 stycznia 2022 r., znak pisma: BUWII-904-1595 (3)/21). Wniosek o wpis do ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski z 26 kwietnia 2021 r. autorstwa D. Stefańskiej.

sprzyjającej koniunktury gospodarczej. Niestety, Szadek jednocześnie nie odzyskał dawnej funkcji siedziby powiatowej, którą pełnił przez cztery stulecia[3]. Wchodząc po pierwszej wojnie światowej w skład pow. sieradzkiego woj. łódzkiego, stracił wiele ze swojej dawnej pozycji, która już w XIX w. została nadwątlona m.in. poprzez włączenie pow. szadkowskiego do obwodu sieradzkiego i przeniesienie władzy administracyjnej do Sieradza[4]. Szadek był przecież niegdyś jednym z miejskich ośrodków przedlokacyjnych, które pełniły funkcje siedzib władz państwowych i kościelnych oraz były miejscami sądów i zjazdów lokalnej szlachty[5]. Jednak to nawet nie zmiany powojenne spowodowały degradację gospodarczą Szadku. Już w latach 70. XIX w. opisywany był jako miejscowość zaniedbana i podupadająca, o właściwie wiejskim charakterze, z rynkiem porośniętym trawą[6].

Również powstała w latach 30. XX w. linia kolejowa, będąca fragmentem magistrali łączącej Śląsk z Gdynią, nie stanowiła impulsu do rozwoju gospodarczego miasta z uwagi na tranzytowy charakter połączenia. W okresie międzywojennym powstało za to kilka nowych obiektów publicznych: młyn, szkoła powszechna, biblioteka oraz łaźnia publiczna[7]. Były to właściwie największe inwestycje poczynione w mieście w tym okresie.

W przededniu drugiej wojny światowej miasto liczyło niespełna 3,2 tys. mieszkańców[8], czyli o ok. 2 tys. więcej niż na początku XIX w. Częściowo przyrost wiązał się z rozwojem społeczności żydowskiej, której zgodę na osiedlenie się na terenie miasta wydano w 1822 r. Tuż przed 1939 r. jej udział w liczbie wszystkich mieszkańców wynosił 15%[9].

Szadek okresu międzywojennego był więc stosunkowo niewielką miejscowością, która pomimo posiadania praw miejskich nie pełniła pod względem gospodarczym funkcji miejskich. Niepowodzeniem zakończyły się również próby organizacji na jego terenie osady fabrycznej, co mogłoby stanowić impuls do rozwoju[10]. Było to więc miejsce stanowiące niewątpliwie wyzwanie pod kątem prowadzenia działalności społeczno-politycznej i wymagające

3 T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995, s. 37.
4 M. Kulesza, *Rozwój przestrzenny i współczesna struktura morfogenetyczna Szadku*, „Biuletyn Szadkowski" 2003, t. 3, s. 65.
5 M. Kulesza, *Rozwój przestrzenny…*, s. 55–56.
6 Tamże, s. 67.
7 Tamże, s. 68.
8 T. Marszał, *Szadek…*, s. 37.
9 Tamże, s. 38.
10 M. Kulesza, *Rozwój przestrzenny…*, s. 68.

wytężonej „pracy u podstaw", dającej nadzieję na wydźwignięcie miejscowości z wieloletniego kryzysu.

Ignacy Kobacki (1896–1945)

Ignacy Kobacki aktywnie włączył się w działania niepodległości w okresie niebytu politycznego Polski będącej pod zaborami. Znalazł się wśród 1444 ochotników przybywających do piotrkowskiej komisji werbunkowej z terenów od Lwowa po Warszawę. On przybył z pobliskiego Tomaszowa Mazowieckiego. Wcześniej związany był z miejscowością Rzeczyca w powiecie Rawa Mazowiecka, gdzie mieszkali jego rodzice. Tam się urodził w dniu 22 listopada 1896 r. jako syn Franciszka i Franciszki z domu Sobolewskiej[11]. W wieku 14 lat opuścił dom rodzinny i zamieszkał w Tomaszowie Mazowieckim, podejmując pracę jako robotnik. W mieście tym funkcjonowały dość prężnie drużyny skautowe, których twórcą był późniejszy generał Jan Jagmin-Sadowski. Po przybyciu do miasta w 1914 r. już jako oficer Polskich Drużyn Strzeleckich przystąpił do akcji szkoleniowej wśród skautów i ochotników[12]. Ignacy, mający wówczas czteroletnie doświadczenie w konspiracyjnej organizacji harcerskiej (znajomość regulaminu, potajemne zbiórki w lasach, gdzie w niedzielę ćwiczyli sztukę walki kijami zastępującymi prawdziwe szable), wziął udział w szkoleniu już na nieco wyższym poziomie.

W połowie października 1914 r., korzystając z zajęcia miasta przez wojska austriacko-niemieckie, ta przeszkolona 16-osobowa grupa skautów pod przywództwem J. Jagmina-Sadowskiego wymaszerowała do pobliskiego Piotrkowa, aby tam wstąpić do Legionów Polskich. Byli to pierwsi tomaszowianie, którzy uzupełnili szeregi I Brygady Legionów Polskich[13]. Ignacego – skauta ochotnika – nie przyjęto ze względu na zbyt młody wiek. Zrealizował swój młodzieńczy zapał w dniu 22 lutego 1915 r., gdy został w piotrkowskim biurze werbunkowym przyjęty do Legionów Polskich. Po wielu latach, będąc już nauczycielem, zapisał tę datę w piśmie do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości przy okazji składania dokumentacji do podkomisji odznaczeniowej

11 Wojskowe Biuro Historyczne (dalej: WBH); Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW). Sygn. Ignacy Kobacki. KN.02.05.1933. Kwestionariusz z 1 lipca 1935 r. wypełniony w Szadku; APŁOS, sygn. 41/64. ZWZ-AK Obwód Sieradzki, t. V, s. 146–147.

12 http://www.tptm.pl/drogi-do-wolności-100lecie-niepodległości/ [dostęp: 25.10.2021].

13 https://www.muzeumtomaszow.pl/aktualności/początki-tomaszowskiego-harcerstwa [dostęp: 25.10.2021].

byłego 5 pułku piechoty[14]. Zapewne znalazł się w grupie ponad 100 żołnierzy ochotników z Tomaszowa, wstępujących do formacji legionowej. Świadczy o tym raport emisariuszy Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego z inspekcji Punktu Werbunkowego Legionów Polskich w Tomaszowie Mazowieckim, kierowany do Departamentu NKN w Krakowie z 16 lutego1915 r.: „[…] ogółem w Tomaszowie Mazowieckim łącznie z werbunkiem POW jesienią 1914 r. zgłosiło się do Legionów Polskich do maja 1915 r. 100 ochotników, z czego 28 zwerbowano od lutego do 14 maja 1915 r." Tymczasem w publikacji Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, w wykazie ochotników do Legionów Polskich, Kobacki z Rzeczycy występuje pod numerem 149 jako mieszkaniec Królestwa Polskiego, kawaler wyznania katolickiego, z zawodu robotnik, który wstąpił do Legionów 17 kwietnia 191. Otrzymał przydział do 5 pułku piechoty legionów I batalionu (czyli dawny IV) 4 kompanii I plutonu[15]. Przeszedł szlak bojowy, walcząc na Wołyniu, gdzie spotkały się wszystkie trzy brygady Legionów Polskich, nad Stochodem i Styrem. Został ranny w bitwie pod Stawygorożem 1 października 1915 r. Żołnierz I Brygady Legionów w swym dzienniku żołnierskim opisał tę bitwę, będącą niespodziewanym starciem bojowym z wojskami rosyjskimi, w sposób przejrzysty i obrazowy. Jego przeżycia wojenne podczas tej bitwy wybrzmiewają w przytoczonych niżej fragmentach i są zapewne bliskie doświadczeniom naszego legionisty zamieszkałego po walkach o niepodległość w Szadku:

> Oto równo ze świtem wdarł się atak rosyjski w śpiące okopy ułanów i Schutzen dywizji i parł ich ku naszej polanie, wśród ciągłego, gęstego

14 WBH CAW, sygn. KN – 02.05.1933. Życiorys nauczyciela Ignacego Kobackiego „Kubackiego" do Komitetu K i MN Podkomisji Odznaczeniowej b. 5 Pułku Piechoty Legionów Polskich napisany w Szadku 12 stycznia 1933 r.; Pismo Zarządu Gminy Rzeczycy, pow. Rawa Mazowiecka, do Zarządu Głównego Koła Czwartaków w Warszawie z dnia 5 grudnia 1936 r., w którym wójt J. Gruda informuje, że legionista Ignacy Kobacki mieszka obecnie w Szadku koło Łodzi. Bliższego adresu brak. Epizod żołnierski związany jest z dwoma pułkami piechoty: czwartym i piątym.

15 Komendantem kompanii był Tunguz-Zawiślak, a później Konstanty Stachiewicz (Styk). Komenderował mu także Wacław Lipiński (Socha). Komendantem pułku – kapitan Berbecki, baonu – Sław Zwierzyński (WBH. Ignacy Kobacki, sygn. CAW KN – 02.05.1933. *Życiorys – a w nim przebieg pracy niepodległościowej w organizacjach bojowych oraz w służbie w legionach*); o szlaku bojowym I Brygady i oficerach, pod których rozkazami walczył I. Kobacki zob. również w dzienniku żołnierskim Wacława Lipińskiego (Socha) – W. Lipiński (Socha), *Szlakiem I Brygady*, Warszawa 2014.

ognia. […] Sław zrobił nam alarm. Działa stojące tuż przy polanie waliły jak wściekłe i ogień karabinowy zbliżał się z każdą sekundą coraz bardziej, rósł, wreszcie ostrymi świstami kul dotarł – do polany. Kompania nasza piorunem rozwinęła się w linię, choć niektórzy chłopcy rozebrani byli „do rosołu". Chwila przerwy. Za chwilę z przeciwnego brzegu polany, z ciemnozielonej, z ceglastymi, krwawymi plamami leśnej ściany – poczęli się gęsto wysypywać niebiescy huzarzy i siwi ułani. Jakiś Zugführer podbiegł do Sława i zdyszanym, rozpaczliwym głosem począł opowiadać, jak wszyscy spali, a Moskale zaatakowali i cały szwadron do niewoli wzięli. I cisnął z rozpaczą karabin maszynowy […]. Dochodzimy do przeciwległego brzegu polany. Strzały trzaskają dalej, a naraz na lewo w lesie, tam, gdzie rozwinęła się 3 kompania, zrywa się ogromne, wściekłe „hurra", potem szalony, piekielny ogień i znów „hurra" i „hurra", które grzmiało, przelewało się po lesie, przedzierało się przez karabinowy ogień i poprzez zapamiętnie karabina maszynowego, głusząc wszystko swym szaleńczym, wariackim brzmieniem […]. A wnet i my idziemy zapełnić jakąś lukę […]. Zajmujemy wygodne, głębokie okopy, idące wzdłuż szerokiej drogi […]. Trudna pozycja, lecz bądź co bądź można ją utrzymać. Na prawo od nas jakaś luka na jakie 500 kroków i tam ciągle grzmią huragany strzałów. To Austriaków atakują Moskale […]. I tak na tych ciągłych atakach i kontratakach w sąsiedztwie przeszło całe popołudnie […]. Za chwilę z lasu poczęły się wynurzać grupy Austriaków, zgnanych, zmęczonych, spoconych, wrzeszczących na wszystkie głosy. Spokojnie zaginamy skrzydło, nasz pluton I zajmuje polankę na prawo i zaczynamy się okopywać. U Austriaków ciągły gwar, kupą bezładną idą. Jedni chcą iść naprzód , wygnać „Rusa", drudzy się tchórzliwie cofają, […] aż Styk ułamał kija i prać ich po grzbietach począł. Wreszcie się uporządkowali i rozwinęli w prawo od nas, a Styk zaraz puścił patrole w przód, by sprawdziły, jak daleko są Moskale. […] Już zmierzchło, gdy wróciły patrole z meldunkami, że okopy austriackie niezajęte i że dalej Austriacy się nie cofnęli. Ledwie to zameldowali, na lewo, w okopach 3 kompanii, rozległ się gwałtowny ogień karabinowy i piorunem się poniósł do naszej. „Natychmiast zająć dawne okopy" – zabrzmiał rozkaz Styka. Biegiem dopadła wiara do okopów i łupić poczęła straszliwie, bo im się zdawało, że Moskale tuż […]. Po chwili nagła cisza objęła okopy, choć artyleria austriacka, snadź sądząc z ognia naszego, że odpieramy atak, rżnąć zaczęła w las szrapnelami tuż przed nasze okopy, a czasami wprost na nie. Biła tak nieszczęśliwie, że zraniła dwu z Władka Łęckiego sekcji: Kubackiego i Chabra. Bajecznie silnie biją te ekrazytowe austriackie szrapnele. Kilka razy silniej od rosyjskich, choć hałasu o wiele mniej robią […].

Atak pod Stowygorożem przyniósł I Batalionowi 5. Pułku Piechoty ogromną sławę. Rosjanie wyparli trzy pułki austriackie, a dowódca Kobackiego – Stanisław Sław-Zwierzyński, rzucił do ataku swój jeden batalion, kompanie trzecia i czwarta miały odeprzeć atak, a pierwsza i druga pozostać w rezerwie. Znaczącą rolę odegrała kompania trzecia, przepędzając Moskali atakiem na bagnety, tak więc 4 kompania, w której walczył Kobacki, nie została zmuszona do zaciekłych walk. Sukcesem legionistów było wzięcie do niewoli sztabu kapitana, podporucznika, stu jeńców oraz odbicie czterech dział austriackich. Wszystko to odbyło się w ciągu kilku minut z minimalnymi stratami[16]. O dowódcach i żołnierzach 4 i 5 Pułku Piechoty, walczących w bitwie pod Stowygorożem 1 października 1915 r., z podziwem wyraził się do żołnierzy dowódca grupy – Józef Piłsudski – w swym rozkazie dziennym z dnia 25 października 1915 r.: „Korzystam tu ze sposobności, by wyrazić podziękowanie oficerom i żołnierzom I Batalionu 2 Pułku, specjalnie zaś kapitanowi Sławowi-Zwierzyńskiemu za świetny czyn odbioru armat i karabinów maszynowych pod Stowygorożem dnia 1 października 1915 r., czyn, który powszechny zyskał poklask”[17]. Ranny Kobacki nie skorzystał z pobytu w szpitalu, by wyleczyć ranę, a po tygodniowym odpoczynku był zdrów i uczestniczył we wszystkich bojach, które staczała jego 4 kompania do kwietnia 1916 r. Wówczas, w trakcie szlaku bojowego, odnowiły mu się rany, co zmusiło go do rekonwalescencji w szpitalu legionowym w Krakowie, w którym pobyt połączył z nauką. Podsumowując, Kobacki służył w I Brygadzie Legionów Polskich od 22 lutego 1915 r. do chwili zwolnienia go ze służby wojskowej w listopadzie 1917 r. Za swą dzielność i odwagę osobistą wobec wroga zdaniem komisji odznaczeniowej byłego 5 Pułku Piechoty Legionów Polskich zasłużył na odznaczenie Orderem Virtuti Militari[18].

W listopadzie 1918 r. brał czynny udział w rozbrajaniu austriackich wojsk. Nie wstąpił do formującego się Wojska Polskiego, ponieważ był inwalidą

16 W. Lipiński (Socha), *Szlakiem I Brygady*, Warszawa 2014, s. 212.

17 Rozkaz z powodu walk na Wołyniu. Został wydany po zakończeniu walk, które grupa Piłsudskiego toczyła w październiku pod Koszyszczami nad rzeczką Korminem, dopływem Styru (Józef Piłsudski, *Pisma Zbiorowe*, Warszawa 1937, t. IV, s. 43).

18 WBH CAW, sygn. I. 302.17.14. Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, Biuro Kapituły Orderu Virtuti Militari, k. 81. Treść: Kobacki Ignacy I.I.1933 – ołówkiem dopisano Szadek pow. sieradzki. Lista proponowanych osób do odznaczenia orderem VM. Trudno stwierdzić, czy legionista odznaczenie tak wysokiej rangi otrzymał. W kwestionariuszu do odznaczenia go Krzyżem Niepodległości Kobacki nie podaje w odpowiednim polu informacji o tej rangi odznaczeniu.

wojennym. Powrócił do szkoły inwalidów wojennych – ukończył ją i zdał egzamin maturalny. W 1921 r. rozpoczął pracę dydaktyczną po ukończeniu seminarium nauczycielskiego w Krakowie[19]. Objął posadę w następujących szkołach powszechnych, kolejno w: Szadku, Śladkowie Rozległym koło Zagorowa w pow. Słupca, Łasku, a następnie powrócił ponownie do Szadku[20]. Podejmując pracę z dziećmi i młodzieżą postanowił zaszczepić w nich zasady skautingu. W szadkowskiej szkole powrócił do swej młodzieńczej pasji i zapoczątkował reaktywowanie szkolnego harcerstwa, którego został komendantem. Także w Szadku założył rodzinę. W 1923 r. zawarł związek małżeński z Wiktorią Jabłońską. Małżonkom narodziło się dwóch synów i córka (ryc. 3).

Ryc. 3. Rodzina Kobackich w Szadku. W środku Wiktoria Kobacka z synem Jerzym i córką Marylką
Źródło: zbiory prywatne, kopia w posiadaniu autorki artykułu

Nauczyciel legitymujacy się statusem legionisty i weterana wojennego zyskał poparcie lokalnej społeczności w wyborach do Rady Miejskiej w Szadku. Był samorządowcem przez trzy kadencje w latach 1923–1932, pełniąc społeczną

19 Nota biograficzna Ignacego Kobackiego sporządzona przez syna Jerzego 14 czerwca 1988 r. w posiadaniu autorki (D. Stefańska, *Szkoła w Szadku na starej fotografii i we wspomnieniach*, „Biuletyn Szadkowski" 2016, t. 6, s. 171).

20 Relacja syna Jerzego spisana przez Jadwigę Kozłowską, byłą komendantkę WSK na pow. Sieradzki, w 1969 i uzupełnioną w 1970 r., APŁOS, tamże.; WBH CAW, Kwestionariusz na legitymację o numerze 12973 14/13463. Pismo Komitetu Krzyża Medalu Niepodległości w Warszawie wysłane w dniu 3 lipca 1935 r. na adres: Szadek, Warszawska 26.

funkcję radnego (jeden z 12 radnych), a następnie ławnika[21]. Zabiegał o pozyskanie funduszy na zakup pomocy szkolnych, np. latarni projekcyjnej Polan, o której nabycie wnioskował podczas posiedzeń rady. W kwietniu 1925 r. uczestniczył w posiedzeniu rady miasta, która podjęła uchwałę w sprawie budowy siedmioklasowej szkoły publicznej w Szadku[22], którą także Kobacki poparł.

Zachowała się treść jego publicznego wystąpienia, poddająca krytyce politykę władz oświatowych, a także samorządowych – ówczesnych włodarzy miasteczka. Kobacki jako radny mówił:

> Miasto Szadek położone w województwie łódzkim powiatu sieradzkiego. Od 1932 roku rządzi komisarz rządowy miasteczka pan Glądała. Szadek posiada 400 hektarów lasów wartości około czterech milionów złotych i o dziwo nie posiada budynku szkolnego. Twórcza praca pp. inspektorów rozwijała się i kwitła na terenie powiatu sieradzkiego – ale nie w szkolnictwie, dziś miasto może najbogatsze w województwie łódzkim, gdzie komisarz rządowy chce uciekać, bo bez pieniędzy to i sam prezes BB rządzić nie potrafiłby. Kiedy w magistrackich kasach było pełno pieniędzy, to wszyscy byli mądrzy i potrafili rządzić, komisarz rządowy i władze zwierzchnie dawały swoje uwagi, czyniono zarzuty burmistrzowi […], szukano w całym dziury, przez którą przeprowadzono swego rządowego komisarza. Ponoć były inspektor samorządowy […] i Szadek ma komisarza rządowego.

Krytyczny głos nie przyśpieszył budowy placówki oświatowej. Pomimo powołania komitetu budowy szkoły pod koniec lat 20., przez długi czas bez wymiernych rezultatów prowadzono konsultacje z nadrzędnymi władzami szkolnymi. Przerwał je wybuch wojny 1939 r. Refleksyjna ocena życia społecznego nie zyskała aprobaty oświatowych władz zwierzchnich – kuratora oświaty w Łodzi. Na skutek krytycznej oceny Kobacki został przeniesiony do odległej placówki szkolnej w Śladkowie Rozległym koło Zagorowa, pow. słupecki, w roku szkolnym 1930–1931. W następnym roku szkolnym został przeniesiony do pracy w Łasku. Powrócił do pracy w Szadku, lecz wkrótce przeszedł na przymusową emeryturę. W tym czasie cieszył się w społeczeństwie dużą popularnością, wynikającą z jego pracy w wielu organizacjach społeczno – politycznych. W 1928 r. został odznaczony Medalem

21 APŁOS, Akta miasta Szadku. Księga protokołów posiedzeń Rady Miejskiej miasta Szadku 1923–1925, sygn. 6; Pismo I. Kobackiego do Prokuratora Okręgowego w Kaliszu z listopada 1936 r. Maszynopis w posiadaniu autorki.

22 APŁOS, Akta magistratu Szadku, sygn. 6/49. Sprawy oświatowe założone 2 stycznia 1929 – 3 grudnia 1929. Wyciąg protokołu Rady Miejskiej z dnia 4 kwietnia 1925.

Dziesięciolecia Niepodległości Polski. W 1933 r. zarządzeniem prezydenta RP został uhonorowany Krzyżem Niepodległości[23]. Pracował w szkole przez 17 lat – do 1935 r. Następnie będąc w „stanie spoczynku", prowadził sklep rolniczy w Szadku, a w wolnych chwilach pomagał żonie w gospodarstwie rolnym. W kolejnym roku doznał upokorzenia ze strony dziennikarza poczytnej i popularnej w regionie gazety o tytule „Echo". Celem publikacji autorstwa Stefana Pacelta było fałszywe oskarżenie Kobackiego o kradzież pieniędzy L. Jabłońskiemu, próba zahamowania jego aktywności polityczno-samorządowej i rozpowszechnienie nieprawdziwych informacji w druku, mających wywołać niepokój wśród społeczności[24].

Ryc. 4. Ignacy Kobacki. Podobizna z lat 30. przesłana w dokumentacji do Biura Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie
Źródło: WBH, sygn. CAW KN 02. 05. 1933. Kwestionariusz, Szadek 1 lipca 1935 r.

W strukturach Polskiej Partii Socjalistycznej

Ignacy Kobacki angażował się w życie polityczne, działając w strukturach Polskiej Partii Socjalistycznej i pełniąc w niej kierownicze funkcje w Szadku. Współpracował energicznie z zarządem w Zduńskiej Woli i władzami okręgowymi PPS w Pabianicach. W okresie pomajowych rządów sanacyjnych

23 WBH Ignacy Kobacki, sygn. CAW KN-02-05-1933. Kwestionariusz. Łask 30 kwietnia 1933 r.

24 Skarga I. Kobackiego do Prokuratora Okręgowego w Kaliszu na trzy osoby. Szadek, listopad 1936 r. Maszynopis, kopia w posiadaniu autorki.

popularyzował program partii i informował na licznych wiecach o roli, jaką partia odgrywa w przestrzeni politycznej Polski. Dziennikarz organu prasowego PPS wydawanego w Łodzi zapisał:

> Staraniem Komitetu Robotniczego PPS w Szadku zwołano wiec polityczny w Zadzimiu, dnia 13 lipca 1926 r. Na wiec przybyło 300 chłopów i robotników z okolicznych wsi i folwarków. Przemawiał do zebranych towarzysz Kobacki Ignacy, nauczyciel z Szadku, na temat: sytuacja polityczna i gospodarcza w kraju. Zebrani oklaskami przyjęli przemówienie tow. Kobackiego[25].

Wiec zakończył się przyjęciem rezolucji CKW[26]. Domagano się: rozwiązania Sejmu i Senatu i wyznaczenia wyborów na 17 października, utworzenia rządu robotniczo-włościańskiego, reformy rolnej, oczyszczenia urzędów z wrogów demokracji, amnestii dla więźniów politycznych, ukarania policjantów winnych masakry robotników Ostrowca, Gostynia i Inowrocławia.

Jednym z najważniejszych wydarzeń w przypadku każdej partii jest udział w wielkich bataliach politycznych, takich jak wybory samorządowe czy parlamentarne. Rok 1930 upłynął pod znakiem jednych (maj) i drugich (16 listopada). Wzbudziły one duże zainteresowanie wśród mieszkańców Szadku. W kampanię zaangażowały się ważniejsze ugrupowania polityczne. Wykorzystały one do agitacji przestrzeń publiczną miasta. Na słupach ogłoszeniowych zlokalizowanych na narożnikach Rynku pojawiły się afisze komitetów wyborczych, których treść dotyczyła ściśle uwarunkowań gospodarczych Szadku oraz kontrkandydatów. Przekonywały one do masowego udziału w wyborach, adresowane były do wszystkich grup społecznych i zawodowych. Wśród nich pojawiły się ulotki PPS oraz sześciu innych komitetów wyborczych[27]. Kobacki agitował wśród robotników, rzemieślników i wszystkich ludzi pracy. Organizował spotkania, na których prezentował program wyborczy. Starał się przekonać jak największą część elektoratu do oddania głosu na listę PPS o numerze 2. Jak głosi plakat Komitetu Wyborczego PPS w Szadku, wybory do Rady Miasta odbyły się 25 maja 1930 r.[28]

---

25 Wiece na prowincji. Korespondencja z Szadku. „Łodzianin" 1926, nr 30, s. 5.

26 Tamże. Wiec o podobnym charakterze odbył się w innych miejscowościach pow. sieradzkiego, mianowicie we wsi Brzeźno (4 lipca 1926 r., o którym donosił korespondent z Sieradza 15 lipca 1926 r.).

27 *Szadek z okresu dwudziestolecia międzywojennego na afiszach i ulotkach*, J. Stulczewski (oprac.), „Biuletyn Szadkowski" 2016, t. 16, s. 404–412.

28 Tamże, s. 404, przed wyborami do Rad Miejskich w Konstantynowie, Łasku, Szadku i Sieradzu. „Łodzianin" 1930, nr 22, s. 5; wyborcy do Rad Miejskich w Łasku i Sieradzu głosują na listę PPS, nr 2; tamże, nr 23, s. 5.

Partia PPS wystąpiła z programem poruszającym ważne sprawy dla miasta, by uzyskać wpływy i zaufanie wyborców. W poprzednich kadencjach radni PPS stanowili mniejszość w Radzie Miasta i ich wnioski odrzucała większość. Tym bardziej w nowych wyborach Kobacki konsekwentnie podjął się walki o „słuszne żądania ludu pracującego"[29] i korzystną dla ludu pracy gospodarkę miejską, uwzględniającą następujące postulaty: sprawiedliwy i niekrzywdzący biednych system podatkowy, rozbudowę miasta przez włączenie do miasta Bobowni i innych pobliskich osiedli, ekonomiczną gospodarkę w lesie miejskim. W wyborach w 1930 r., odbywających się w czasie ogólnego kryzysu gospodarczego, bezrobocia, nędzy i głodu (powracali do Szadku robotnicy z zamkniętych fabryk łódzkich i ci, którzy wyemigrowali za pracą do Niemiec), PPS zwracała się do wszystkich ludzi pracy, by głosowali na listę numer 2, na której widniało hasło: „Niech żyje sprawiedliwa gospodarka miasta!"[30]. Organ prasowy PPS podkreślał, że w wyborach, mimo dużej konkurencji (zgłoszonych było siedem list komitetów wyborczych) „największe szanse na zwycięstwo ma tutaj lista PPS, na czele której stoi tow. Ignacy Kobacki, znany działacz na tutejszym gruncie, który ma za sobą poważne zasługi w ruchu robotniczym. A także i dalsi kandydaci figurujący na liście PPS cieszą się dobrą opinią i posiadają zaufanie u szerokich mas"[31]. W wyborach do Rady Miasta Szadku głosowało 1471 wyborców, co stanowiło 91% uprawnionych do głosowania. W wyniku głosowania wyłoniono 12-osobowy skład rady. Z listy PPS radnym został I. Kobacki i trzej inni działacze tej partii, mianowicie: Kazimierz Kobusiewicz, Stefan Olechowski i Zygmunt Szymanowicz[32]. Duży niesmak polityczny wywołała w Kobackim postawa

29 *Szadek z okresu dwudziestolecia międzywojennego…*, s. 405.

30 Tamże. Nakład ulotki wyborczej komitetu wyborczego PPS w Szadku z r. 1930 wynosił 1300 egzemplarzy.

31 „Łodzianin" 1930, nr 22, s. 5. Przed wyborami do Rad Miejskich: Szadek.

32 „Łodzianin" 1930, nr 23, s. 3. Gazeta podaje wyniki wyborów w Szadku. Dla zobrazowania atmosfery samorządowej i politycznej miasta przytoczę umieszczone w gazecie sprawozdanie z wyborów odbytych 25 maja 1930 r.: „Wynik wyborów był następujący. Uprawnionych do głosowania było 1607. Głosowało 1471 osób, czyli 91%. Zgłoszonych było 7 list. 1) Rolnicy, tj. grupa obywateli pod względem politycznym zbliżona do stronnictw ludowych, 2) PPS, 3) Syjoniści, 4) Bund, 5) Narodowo-Gospodarczy Blok współpracy, tj. cichy blok endecko-sanacyjny, 6) PPS – Lewica (komuniści), 7) Ortodowski. W wyniku wyborów otrzymali radnych jak następuje. Rolnicy otrzymali głosów 491, mandatów 5. Przy poprzednich wyborach listy takiej nie było. PPS głosów 399, mandatów 4. Syjoniści głosów 119, mandatów 1, dawniej 1. Narodowo-Gospodarczy Blok Wyborczy głosów otrzymał 280, mandatów 2, w poprzedniej

dotychczasowych działaczy PPS TUR, Leona Domagalskiego i Józefa Płusy, którzy zgłosili w wyborach do rady oddzielną listę pod nazwą PPS Lewicy. W propagandowym, a zarazem wyborczym obwieszczeniu Kobacki nazywa ich zdrajcami i komunistami. Tymczasem byli oni socjalistami o bardziej lewicowych poglądach niż pozostali szadkowscy socjaliści[33].

XXIV KONGRES
POLSKIEJ PARTII SOCJALISTYCZNEJ
31 STYCZNIA, 1 i 2 LUTEGO 1937 ROKU
W RADOMIU
Tow. KOBACKI Ignacy
O.K.R. Pabianice
L. 231
GŁOS DECYDUJĄCY
POLSKA PARTIA SOCJALISTYCZNA
Centralny Komitet Wykonawczy
CENTRALNY KOMITET WYKONAWCZY POLSKIEJ PARTII SOCJALISTYCZNEJ

Ryc. 5. Legitymacja Ignacego Kobackiego – delegata Okręgowego Komitetu Robotniczego w Pabianicach na XXIV Kongres PPS w Radomiu obradujący od 31 stycznia do 2 lutego 1937 r. z głosem decydującym o numerze 231 wydana przez Centralny Komitet Wykonawczy Polskiej Partii Socjalistycznej
Źródło: zbiory prywatne, kopia w posiadaniu autorki

Kolejną formą aktywności partyjnej Kobackiego było organizowanie uroczystych obchodów corocznego święta 1 maja nie tylko w Szadku, ale także na terenie Okręgu Komitetu Robotniczego Łódź-Podmiejska, który swym zasięgiem obejmował Komitet Powiatowy w Pabianicach[34], a Kobacki był znanym działaczem w Okręgowym Komitecie Robotniczym w Pabianicach. Decyzją tego komitetu został wydelegowany na kongres zjednoczeniowy PPS w Radomiu (31 stycznia, 1 i 2 lutego 1937 r.)[35].

Komitet Robotniczy PPS w Szadku zorganizował uroczyste obchody święta 1 Maja w 1936 r. Plakat obwieszczał wielkie zgromadzenie ludowe w lokalu

radzie liczył 6 radnych. PPS-Lewica otrzymała głosów 25, bez mandatów. A więc nie otrzymali tyle głosów, ile otrzymali podpisów na listę. Z tego wynika jasno, że podpisy były zebrane podstępnie. Ortodoksi otrzymali 93 głosy, bez mandatu […]. Należy zaznaczyć, iż wybory te na ogół wypadły korzystnie dla demokracji i klasy robotniczej".

33 J. Stulczewski, *Polska Partia Robotnicza w Szadku w latach 1945–1948*, „Biuletyn Szadkowski" 2021, t. 21, s. 128–130.

34 M. Nartonowicz-Kot, *Życie polityczne Sieradza w międzywojniu* [w:] *Sieradz. Dzieje miasta w latach 1793–1939*, J. Kita, M. Nartonowicz-Kot (red.), Łódź–Sieradz 2014, s. 289.

35 Legitymacja kongresowa Ignacego Kobackiego o numerze 231 z okrągłą pieczęcią CKW PPS.

PPS przy ul. Warszawskiej 12, na którym przemawiali towarzysze A. Kamola i W. Dziadak[36]. W Warcie w 1937 r. podczas majowego wiecu i pochodu, który zgromadził trzy tysiące osób „ramię w ramię szli robotnicy i chłopi pod czerwonymi sztandarami – godłami walki o wolność, wywłaszczenie bez wykupu […]. Przemówienia wygłosili tow. Ignacy Kobacki z Szadka, przewodniczący komitetu powiatowego PPS oraz przedstawiciel Stronnictwa Ludowego"[37]. W 1938 r. Komitet Robotniczy w Szadku zorganizował zebranie ludności w Domu Ludowym. Wiecujący domagali się reformy rolnej bez wykupu ziemi, przeprowadzenia wyborów do Sejmu i Senatu, utworzenia rządu robotniczo-chłopskiego, wzmocnienia sił obronnych przeciw inwazji na Polskę[38]. W pochodach uczestniczyli nie tylko członkowie partii i sympatycy ruchu socjalistycznego, ale też osoby należące do organizacji ideowo związanych z PPS, takich jak Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego (TUR) czy klasowych związków zawodowych.

Praca w okręgowych strukturach partii i koordynowanie różnych oddziałów w terenie wymagały od działacza mobilności i sprawnego poruszania się. Na zebrania, manifestacje, pochody docierał on samochodem o numerze rejestracyjnym ŁD 80362[39].

Członek prezydium Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w Szadku

Kobacki był ponadto czynnym i wyróżniającym się członkiem zarządu Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (oddziały w Szadku i w Zduńskiej Woli). Organizacja ta powołana w 1923 r. kierowała się w praktyce założeniami programu PPS i znajdowała się całkowicie w orbicie wpływów tej partii i pod jej kontrolą[40]. Kobacki otwierał posiedzenia i przedstawiał porządek zebrań roboczych, sprawozdawczych i wyborczych. Wygłaszał

36 *Szadek z okresu dwudziestolecia międzywojennego…*, s. 408.

37 *Obchody 1 Maja robotnicze – chłopskie w sieradzkim*, „Łodzianin" 1937, nr 130, s. 5. W tym samym czasie odbyły się pochody w Sieradzu z udziałem 1800 osób pod hasłami solidarności z rewolucyjnym rządem w Hiszpanii.

38 *Szadek z okresu dwudziestolecia międzywojennego…*, s. 408.

39 Obwieszczenie starosty powiatu sieradzkiego z dnia 14 grudnia 1934 r. *O kolejności osób zobowiązanych do dostarczenia samochodów i motocykli*, „Łódzki Dziennik Wojewódzki" 1934, nr 23, s. 447, poz. 6; 1932, nr 4, s. 140, poz. 36; 1932, nr 24, s. 747, poz. 36.

40 K. Wiech, *Polska Partia Socjalistyczna w pierwszych latach parlamentaryzmu 1921–1923*, Warszawa 1897, s. 424.

referaty, których treść kształtowała świadomość robotników wywodzących się z wiosek i małych miasteczek.

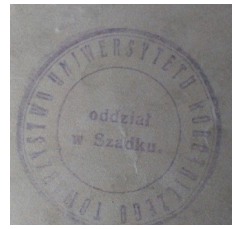

Ryc. 6. Pieczęć TUR, Oddział w Szadku, uwierzytelniająca protokół Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego w dniu 10 sierpnia 1933 r., sporządzony przez Ignacego Kobackiego
Źródło: zbiory prywatne

Kobacki po raz kolejny wszedł w skład Zarządu TUR w Szadku w dniu 10 sierpnia 1933 r. Towarzyszyli mu w pracy organizacyjnej dwaj inni działacze, mianowicie Zygmunt Kobusiewicz i Andrzej Domagalski. Nowy zarząd wybrano po śmierci dotychczasowego prezesa – towarzysza Malinowskiego, „który oddawał się z wielkim zamiłowaniem pracy oświatowej wśród robotników, toteż długo w pamięci pozostanie postać niezapomnianego prezesa TUR”[41]. Wspierał inicjatywy społeczne mające na celu pomnożenie księgozbioru biblioteki organizacyjnej o publikacje czy broszury o tematyce socjalistycznej. Zorganizowanie zabawy w budynku spółdzielni mleczarskiej w Szadku w niedzielę 27 lutego 1938 r. służyło pozyskaniu funduszy na prowadzenie biblioteki[42]. Statut TUR zakładał dużą różnorodność form pracy kulturalno-oświatowej, obok organizowania czytelni i bibliotek przewidywał odczyty, wykłady, kursy zawodowe i ogólnokształcące, upowszechnianie wydawnictw naukowych, artystycznych, rozwijanie sportu i turystyki. Kobacki uznawał, zgodnie z socjalistycznymi przekonaniami, że w niepodległej Polsce należy budować ustrój demokracji socjalistycznej. W procesie przeobrażeń ustrojowych zawsze nieodłącznym składnikiem było udostępnianie zdobyczy oświaty i kultury warstwom upośledzonym. Stanowiło to warunek skuteczności pracy nad przebudową stosunków społecznych.

41 Protokół Walnego Zebrania członków Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, Oddział w Szadku, z dnia 10 sierpnia 1933 r. Fragment – jedna karta zachowana w zbiorach rodzinnych potomków I. Kobackiego.

42 *Szadek z okresu dwudziestolecia międzywojennego…*, s. 409.

Przewodniczący Związku Inwalidów Rzeczypospolitej Polskiej, Oddział w Szadku

Na skutek ran odniesionych w czasie walk w oddziałach Legionów Polskich Kobacki zasilił szeregi Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej, pełniąc funkcję przewodniczącego koła w Szadku. Sam poniósł uszczerbek na zdrowiu. Komisja lekarska orzekła dziesięcioprocentową utratę zdrowia wywołaną warunkami wojennymi[43]. Był również członkiem Inwalidzkiej Komisji Odwoławczej. Z informacji zawartych w legitymacji (ryc. 7) można wysnuć wniosek, że do Związku Inwalidów Rzeczypospolitej Polskiej, Oddział w Szadku, należało co najmniej 21 członków.

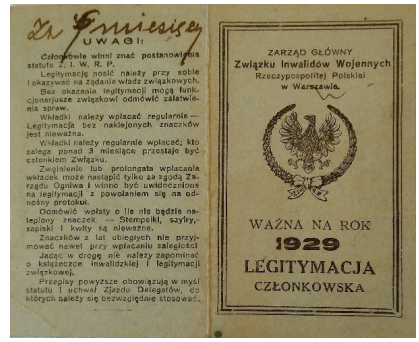

Ryc. 7. Legitymacja członkowska Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej w Szadku członka M. Sztendela[44] z podpisem przewodniczącego organizacji w Szadku Ignacego Kobackiego
Źródło: zbiory prywatne, kopia dokumentu w posiadaniu autorki

43 Skarga I. Kobackiego na dziennikarza gazety „Echo" do prokuratora… w 1936 r.

44 Michał Sztendel (5 września 1891 – 1920 września 1985 r.) urodzony w Choszczewie w gminie Szadek, syn Walentego i Eleonory (akt urodzenia sporządzony w USC w Zadzimiu, nr 129/1891, akt zgonu USC w Szadku, nr 59/1985). Został powołany do armii carskiej. Służył w VII seleżyjskim pułku piechoty. Przeszedł szlak bojowy frontu austriacko-rosyjskiego poprzez Lwów, Bieszczady i Karpaty. W trakcie walk odniósł rany – przestrzelono mu dwie nogi. W nogę wdała się gangrena i był trzykrotnie operowany. Amputacji nogi dokonali lekarze w szpitalu polowym w Brodach (w legitymacji wpisano rodzaj poszkodowania – brak lewego uda). Początkowo chodził o szczudle, później o kulach, protezę otrzymał po latach. Po zakończeniu wojny światowej osiedlił się w Kijowie i w mieście tym prowadził sklep spożywczy. Po śmierci żony powrócił do Szadku (relacja spisana w latach 90. minionego wieku w posiadaniu autorki). Zamieszkał przy ul. Kościelnej 7. Dnia 14 października 1923 r. w wieku 38 lat wstąpił do Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polski, Oddział w Szadku. Wówczas trudnił się kowalstwem. W okresie II Rzeczypospolitej

Pod pseudonimami „Gryf" i „Pepesiak"

Były działacz polityczny i społeczny zamieszkały w Szadku po zajęciu miejscowości przez wojska niemieckie był świadkiem dalej trwających rozstrzeliwań, aresztowań, wysiedleń. Już we wrześniu powstawały spontanicznie tajne grupy i organizacje skupiające w swych szeregach ludzi broniących polskości zamieszkanych przez siebie ziem. Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość (WRN), na której czele stanęli Ignacy Kobacki z Szadku i Zenon Olesiak ze Zduńskiej Woli, weszła wkrótce do Związku Walki Zbrojnej, a jej przedstawicielem w Komendzie Obwodu Sieradzkiego był Ignacy Kobacki[45].

Kobacki podczas okupacji w wyniku restrykcyjnej polityki mógł pracować tylko jako sprzedawca w sklepie żelaznym, będącym w posiadaniu niemieckim[46]. Rola ekspedienta pozwalała w sposób bardzo rozważny nawiązywać kontakty z ludźmi czującymi gotowość do sprzeciwu wobec rozporządzeń niemieckich władz. Sklep oraz jego mieszkanie przy ul. Warszawskiej stały się miejscem spotkań ludzi budujących siatkę konspiracyjną ZWZ-AK na terenie powiatu sieradzkiego. Tu spotykał się z komendantem obwodu Marcinem Stacheckim, pseud. Wujek, Koliba, Colliba, i kontaktował z nim osoby wprowadzane do konspiracji VI Rejonu. Skontaktował m.in. podporucznika rezerwy Stanisława Brzozowskiego, pseud. Kopacz, który z mianowania Colliby pełnił obowiązki komendanta gminy Krokocice[47]. Z kolei M. Stachecki skontaktował byłego podporucznika rezerwy Stanisława Bednarka, pseud. Groźny (ur. 25 maja 1906 r.), z komendantem gminy Szadek – nauczycielem, działaczem PPS – I. Kobackim[48]. W obecności Kobackiego Colliba spotykał się z komendantem obwodu Czesławem Dłubałą, pseud. Boruta[49]. Kobacki jako dowódca plutonu w Szadku, następnie komendant miasta i gminy Szadek,

otrzymywał rentę inwalidzką. Czas okupacji niemieckiej przeżył w Szadku. Po wojnie pobierał rentę inwalidzką. Poślubił w 1963 r. Mariannę (USC w Szadku, nr 32/1963). Spoczął na cmentarzu pw. św. Wawrzyńca w Szadku. Podejmowane próby odnalezienia jego grobu nie powiodły się autorce.

45 *Komendanci ZWZ–AK w Obwodzie Sieradzkim*, P. Sowa (oprac.), Zduńska Wola 2002, s. 8.

46 Przed wojną właścicielem sklepu był Ludwik Jabłoński, a w czasie okupacji sklep należał do Niemca Karola Ritzmana, prawdopodobnie pochodzącego ze Zduńskiej Woli.

47 W. Jaskólski „Wroniec", *Z działalności ZWZ-AK na Ziemi Sieradzkiej 1939–1945*, Łódź 2000, s. 41.

48 Tamże, s. 43.

49 Tamże.

pozyskiwał dla organizacji ludzi znanych z patriotycznych uczuć, często wojskowych, ale również byłych działaczy społecznych, w celu przeszkolenia wojskowego na wypadek wybuchu powstania przeciw okupantom. Kilka lat po wojnie wielu zaprzysiężonych żołnierzy AK w swoich relacjach poświadczyło swój kontakt z I. Kobackim. Zaprzysiężony żołnierz Feliks Sędzikowski po wielu latach zeznał, że pracował w majątku zarządzanym przez Niemca o nazwisku Unterschütz w Przatowie, który wysyłał go na pocztę w Szadku: „Wtedy wchodziłem do sklepu żelaznego przy ulicy Warszawskiej i tam od Ignaca Kobackiego otrzymywałem różne wiadomości o sytuacji dotyczącej ruchu oporu”[50]. W mieszkaniu I. Kobackiego składali przysięgę organizacyjną przyszli żołnierze konspiracyjni, m.in. znany działacz ruchu ludowego ze wsi Wilamów Franciszek Kozioł, pseud. Szar, który otrzymał rozkaz zorganizowania plutonu we wschodniej części gminy Szadek. Na jego wniosek w grudniu 1942 r. Gryf (Ignacy Kobacki) przyjął przysięgę od nauczyciela pracującego w majątku Wilamów Leona Poredy, pseud. Lis. Współpracował z Janem Kwiramem, zajmującym się podczas wojny rolnictwem w Nowym Kromolinie, Leonem Domagalskim – szewcem słynącym w Szadku z dobroczynnej działalności, a także z Ignacym Miśkiewiczem, który bezpośrednio po wojnie został burmistrzem miasta. Kontakty utrzymywali z sobą do chwili aresztowania Kobackiego przez gestapo 13 kwietnia 1944 r.[51] Aresztowania w szeregach AK w Zduńskiej Woli nie ominęły szadkowskiej konspiracji. O ile rok 1943 charakteryzował się w rejonie względnym spokojem, to w roku 1944 nastąpiło nasilenie donosów, a w ślad za nimi aresztowań przez gestapo. Ignacy Kobacki został aresztowany 13 kwietnia 1944 r.[52] Świadkiem aresztowania był jego syn Jerzy, kupujący pieczywo w pobliskim sklepie. W piątek dwaj gestapowcy ubrani po cywilnemu wtargnęli do sklepu, w którym pracował.

50 Relacja Feliksa Sędzikowskiego, ur. 14 października 1907 r., syna Józefa i Marianny, z sierpnia 1992 r., spisana przez Przemysława Sowę – przewodniczącego komisji historycznej Światowego Związku Żołnierzy AK Koło Szadek. Kopia w posiadaniu autorki.

51 W. Jaskólski „Wroniec”, *Z działalności ZWZ-AK…*, s. 42, s. 153. Relacja Franciszka Kozioła spisana przez Jadwigę Kozłowską, pseud. Jagna, opis działalności Franciszka Kozioła w ruchu oporu sporządzony przez przewodniczącego komisji historycznej ŚZŻAK Koło Szadek w dniu 4 listopada 1992 r. Kopia w posiadaniu autorki. APŁOS, Relacja Jerzego Kobackiego z 1969 i z czerwca 1970 r., relacja R.R. Szczepaniaka, Dokumenty ZWZ-AK, sygn. 41/ 645, t. V, s. 191.

52 W. Jaskólski, s. 42. Wypis z biografii I. Kobackiego, podanej przez syna Jerzego 14 czerwca 1988 r. autorce, nauczycielce historii w szkole podstawowej.

Wyprowadzili ojca do pobliskiego (róg ulic Uniejowskiej i Warszawskiej) aresztu żandarmerii w Szadku. Następnie gestapowcy w tym samym składzie osobowym odjechali, jak się potem okazało po Józefa Błaszczyka, szwagra Walentego Wesołowskiego, rolnika, żołnierza AK w Szadku. Tak gestapowcy, jak i żandarmi nie pozwolili przekazać ojcu ani żywności, ani odzieży. Został wywieziony wraz z dwoma innymi mężczyznami. Krótko przebywał w siedzibie gestapo w Łodzi przy ul. Szterlinga. Po śledztwie prowadzonym przez łódzkie gestapo przy ul. Anstadta (trwającym ok. miesiąca), przewieziono go do przejściowego więzienia w Radogoszczu, skąd po kilku tygodniach został wywieziony i osadzony w więzieniu Gross-Rosen, oddział Halbors, i oznaczony numerem obozowym 2126. Ofensywa wojsk radzieckich postępująca przez Dolny Śląsk spowodowała ewakuację obozu do Bergen-Belsen. W tym ostatnim obozie, w przededniu zakończenia wojny został zamordowany w dniu 8 maja 1945 r. przez niemieckich nadzorców poprzez uderzenie stołkiem w głowę za to, że wygłodzony stanął po raz drugi po zupę obozową[53].

Herakliusz Konstanty Iglikowski (1899–1972)

Konstanty Herakliusz Iglikowski urodził się 11 marca 1899 r. w Piotrkowie jako syn Walentego i Anny z Adamowiczów. Jego matka była spokrewniona z rodziną Adamowiczów mieszkającą w Szadku. Jako chłopiec uczęszczał do szkoły powszechnej i kontynuował naukę w szkole handlowej w Piotrkowie, w której ukończył trzy klasy.

W 1914 r. wybucha wojna, a jego rodzinne miasto w wyniku toczących się działań wojennych traci status miasta gubernialnego i znajduje się pod okupacją władz monarchii austro-węgierskiej. Piotrków stał się centrum administracyjnym nowych władz. W mieście znajdowały się biura Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, który obejmował swą jurysdykcją powiaty Królestwa Polskiego. Nadal głównym zadaniem tej instytucji było prowadzenie akcji werbunkowej, którą prowadzili najpierw emisariusze cywilni, a potem oficerowie werbunkowi. Napotykali oni podczas swej pracy agitacyjnej na ostrożność wymieszaną z rusofilizmem. Od początku 1915 r. w wyniku szeroko zakrojonej akcji propagandowo-agitacyjnej

53 T. Marszał, *Szadek…*, s. 112. Relacja syna Jerzego z 1988 r. w zbiorach autorki. Relacja Jerzego Kobackiego z 1979 r. spisana przez Jadwigę Kozłowską, b. komendantkę WSK w Sieradzu, mieszkającą w Warszawie.

w pow. piotrkowskim 18 emisariuszy zwerbowało 300 ochotników[54]. Wśród nich znalazł się młody Herakliusz, głęboko przekonany o słuszności sprawy, nasycony młodzieńczym, wzniosłym wyobrażeniem o wojnie, walce i powołaniu. Wstąpił do wojska w okresie apogeum formacji legionowej[55] dnia 19 marca 1915 r.[56] w Rozprzy[57]. Został żołnierzem, ukończywszy zaledwie 16 rok życia. Po odbyciu kursu rekruckiego w Kozienicach rozpoczął służbę wojskową w 4. Pułku Piechoty, w III batalionie kapitana Edwarda Szerauca, 9 kompanii dowodzonej przez porucznika Antoniego Kamińskiego[58]. Pułk wszedł w skład III Brygady Legionów Polskich, utworzonej na rozkaz Komendy Legionów Polskich 8 maja 1915 r. Dowódcą powstałej formacji legionowej (w składzie 4. pułk i 6. pułk) został oficer narodowości polskiej pułkownik Wiktor Grzesicki[59]. Po pożegnalnej polowej mszy świętej, odprawionej przez księdza Bronisława Gilewicza, uczestniczył w defiladzie, na czele z pułkownikiem Bolesławem Roją i powiewającym amarantowym sztandarem z białym orłem. Po obdarowaniu kwiatami i upominkami przez członkinie Koła Polek przemaszerowali ulicami miasta, docelowo na błonie, przygotowując się do sprawnego i punktualnego wyjazdu na front.

> Pamiętnym dla piotrkowian zostanie dzień 15 lipca 1915 roku, gdy uformowany właśnie pułk czwarty Legionów wyruszył. A zwłaszcza moment ten, […] gdy po mszy polowej […] defilowały oddziały pułkowe przy dźwiękach „marsza czwartaków" […]. Jechał naprzód pułkownik, o głośnym już, zdobytym w bojach karpackich imieniu – jechali za nim inni oficerowie pułku, wiodąc bataliony swoje, kompanie – szły równo, sprężone, mocne szeregi, a gdy mijali oczy żegnające, salutując, dreszczem przysiężnej powagi uderzały światła

54 M. Walak, *Legiony Polskie w Piotrkowie 1914–1917*, Piotrków Trybunalski 2013, s. 117.

55 Tamże, s. 149.

56 WBH CAW, sygn. 16.03.1937. Pismo Związku Legionistów Polskich, Oddział w Sieradzu, L. dz. 199/32 do Archiwum Wojskowego w Warszawie. Sieradz, 21 listopada 1932 r. W innym dokumencie Komisji Krzyża i Medalu Niepodległości z dnia 12 września 1936 r. podano odmienną datę wstąpienia do 4. Pułku Piechoty Legionów Polskich, mianowicie 22 marca 1916 r.

57 Tamże. Życiorys do Komisji Odznaczeniowej dla Legionów liczba 27135/1933.

58 Tamże, sygn. KN-236; O oficerach 4. Pułku Piechoty pisze Marta Walak (*Niepodległością naznaczeni. Z dziejów powstania i walk III Brygady Legionów Polskich 1915–1917*, Warszawa–Bełchatów 2010). O kapitanie Szerauca na stronach: 73, 77–81, 108, 132, 196, 198, 253, 302–303, 308; o Antonim Kamińskim na stronach: 80–81, 114, 120, 196, 207, 308–309.

59 M. Walak, *Legiony…*, s. 57.

> ócz żołnierskich i świała wzniesionych szabel o serca ostających. A dało się z tych przysięgłych, dumnie podniesionych głów odczuć […] krewieństwo niejakie z onym „tysiącem walecznych" – myśl o sobie, świadoma zadań bojowych: „Czwartacy"[60]. 16 lipca 1915 r. nowo sformowany 4. Pułk Piechty wraz z nowymi jednostkami i macierzystym batalionem szeregowca Iglikowskiego skierowano do Ostrowca Świętokrzyskiego, gdzie naznaczona była pierwsza kwatera pułku. 17 lipca 1915 roku w dzień pogodny, wczesnym rankiem pułk wyruszył z Ostrowca szosą w kierunku na Ożarów. Pochód odbył się dla ćwiczenia marszem ubezpieczonym, to znaczy naprzód patrol przednia, tzw. szpica, za nią w odstępach pewnych pojedynką, widząc się jako słupy telegraficzne – łączniki, po obu stronach drogi w oddaleniu znacznym – patrole boczne, za ostatnim łącznikiem – kompania wysunięta, ubezpieczająca, za czym bataliony w odstępach krótkich od siebie, z oddziałami karabinów maszynowych, w bojowym porządku, na końcu treny. Pułk święcił w tym pochodzie pierwszy dzień wystąpienia w pole. Ta świadomość, popierana świeżością wonną pogodnego rana napawała żołnierza zrozumiałą dumą i podniosła krzepką tężyznę oddziałów. Szły równe szeregi młode, pełne poczucia swojej wartości bojowej i spodziewanych w krótkim czasie niezwyczajnych czynów. Komendant pułku, ów głośny ze swych przewag karpackich Bolesław Roja, jadący naprzód ze sztabem swym, zatrzymał się u wylotu drogi bocznej i lustrował zaostrzonym wzrokiem napływające oddziały[61].

Następnie oddziały podporządkowano (tymczasowo) I Brygadzie Legionów Polskich. Brały one udział w kampanii na Lubelszczyźnie. Chrzest bojowy czwartaków miał miejsce pod Jastkowem w dniach 31 lipca – 2 sierpnia 1915 r., gdzie pułk poniósł duże straty. W szeregach pułku dowodzonego przez Bolesława Roję uczestniczył Iglikowski, w wielu bitwach zadając klęski wojskom rosyjskim. Przeszedł szlak bojowy od Jastkowa aż po batalię wołyńską z największą jej bitwą pod Kostiuchnówką (1916 r.). Odniósł rany w bitwie pod Maniewiczami (ciężko ranny w prawy bok). Odtąd przebywał w szpitalu legionowym w Domu Uzdrowieńców w Kamieńsku[62]. Po zagojeniu się

60 Orkan W., Puchalski Z., Wawrzyński T., *Krzyż i Medal Niepodległości*, Warszawa 1994, s. 9.

61 Tamże, s. 10–11. Są to słowa chorążego Orkana poświęcone żołnierzom i bohaterskiemu ich dowódcy w dzienniku opisującym ich szlak bojowy z Ostrowca na Litwę.

62 Pismo dyrektora Archiwum Wojskowego Fort Legionów I, ul. Zakroczyńska, do Zarządu Oddziału Związku Legionistów Polskich w Sieradzu z 3 listopada 1932 r. Kamieńsk to legionowy ośrodek rekonwalescencji i wypoczynku. Kompleks szpitalno-wypoczynkowy w rejonie Piotrkowa Trybunalskiego w pobliżu Kamieńska, zasadniczo w Gomulicach, na terenach leśno-piaszczystych, zapewniających warunki

rany opuścił jednostkę leczniczą i został skierowany do służby werbunkowej w Rypinie, skąd w czerwcu 1917 r. wrócił do 4. Pułku Piechoty, następnie odesłano go do Zambrowa na IV kurs wyszkolenia 7. kompanii[63]. Dnia 17 marca 1917 r. Iglikowski został mianowany sierżantem (rozkaz 4. KWK).

Praca wojskowa w Polskiej Organizacji Wojskowej

Po odbytej kuracji w legionowych ośrodkach leczniczych został odkomenderowany do pracy wojskowej i konspiracyjnej w Polskiej Organizacji Wojskowej na terenie Kujaw. Prowadził czynności werbunkowe w Dobrzyniu nad Drwęcą, wspierając i rozbudowując miejscową strukturę organizacyjną POW. Wielu legionistów nie bardzo wówczas rozumiało:

> […] do czego POW jest Komendantowi potrzebna. Ale skoro Komendant przykłada do tego wagę, to widocznie ma jakieś zamiary, […]. Jak zawsze, pełen zapału, mówi, że robota poszłaby dobrze, tylko brak mu ludzi. Ja nie bardzo paliłem się do tej roboty, wydawała mi się użyteczniejsza w szeregach[64].

Mimo trudnej, konspiracyjnej pracy Iglikowski nie zrażał się. Pod groźbą aresztu szkolił wojskowo zaprzysiężonych peowiaków dzięki umiejętnościom zdobytym w legionach i na froncie. Szkolony przez niego pokaźny oddział, liczący 20 peowiaków, zademonstrował swe wojskowe przygotowania podczas akcji rozbrajania Niemców w listopadzie 1918 r. Zdyscyplinowani i wierni przysiędze ochotnicy wstąpili do tworzącego się Wojska Polskiego, by walczyć o utrzymanie niepodległości i kształt granic Polski. Następnie kontynuował pracę wojskową w konspiracyjnej POW na terenie Mińska Mazowieckiego, gdzie „ścigany przez żandarmerię okupacyjną zmuszony byłem wstąpić na IV kurs wyszkolenia kawalerii w Mińsku Mazowieckim"[65]. Po rozbrojeniu wojsk okupacyjnych w listopadzie 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. Odbył służbę wojskową w 5. Pułku Piechoty do zakończenia wojny w 1921 r., dalej pełnił obowiązki żołnierskie w intendenturze I Dywizji WP, a w 1922 r. przeszedł do rezerwy.

---

zdrowotne. W ośrodku leczono rannych z trzech brygad legionowych. Wiosną, na skutek decyzji władz wojskowych, przeniesiony do Kozienic, potem do Dęblina, zob. M. Walak, *Legiony…*, s. 100.

63 WBH CAW, sygn. KN 16.03.37. Pismo dyrektora Archiwum Wojskowego do ZLP, dz. cyt.

64 R. Starzyński, *Cztery lata wojny w służbie Komendanta*, Warszawa 2019, s. 203.

65 Tamże, *Życiorys pracy niepodległościowej*.

Żołnierz – legionista – osadnik na Kresach Wschodnich

W warunkach pokojowej gospodarki Iglikowski skorzystał z przywileju nadania ziemi rolnej żołnierzom walczącym o granice wschodnie Polski. Aktem nadawczym Powiatowej Komisji Nadawczej w Starej Wilejce otrzymał gospodarstwo w gminie Gródek na terenie pow. mołodeczańskiego[66]. Prowadził gospodarstwo samodzielnie przez sześć lat. Następnie przekazał je rodzinie przybyłej i osiadłej w tych rejonach. Sam przeniósł się do Szadku w 1928 r. Dwa lata wcześniej, 11 kwietnia, zawarł w tam związek małżeński z 21-letnią Moniką z domu Adamowicz, córką Józefa i Julii z Dzieniakowskich, urodzoną w Szadku[67].

Ryc. 8. Rodzina Adamowiczów w Szadku: Monika (przyszła żona Iglikowskiego) z babcią Dzieniakowską i rodzeństwem: Krystyną, Danutą i Józiem
Źródło: zbiory prywatne, kopia w posiadaniu autorki

66 Weterani walk o Kresy mogli skorzystać z przywileju nadania ziemi. „Ziemia Sieradzka" na swych łamach prasowych informowała czytelników o „Osadnictwie Wojskowym na Kresach Wschodnich wg sprawozdań Powiatowych Komisji Nadawczych. Z ub. miesiąca r. b. tak się przedstawia: w woj. wołyńskim: na cele osadnicze przejęto ogółem ziemi 94 000 ha i oddano dotąd osadnikom 8.150 ha. W poszczególnych powiatach akcji osadnictwa wojskowego wyraża się w następujących cyfrach. Powiaty: kowelski – przejęto ziemi 7900 ha, osadników 130; lubomelski 7900 ha, osadników 112; rowieński 17 000 ha, 650 osadników; łucki 16 000 ha, 270 osadników; krzemieniecki 13000, 767 osadników. W województwie poleskim: ogółem przejęto ziemi 128 000 ha, ilość działek 900: w powiatach: łupnieckim 37 000 ha na 71 osadników; sarneńskim 32 000 ha, 143 osadników; pińskim 15000 ha, 137 osadników; brzeskim 6000 ha, 160 osadników; prużańskim 55000 ha, 141 osadników; drohiczyńskim 8000 ha, 138 osadników; koszyrskim 5000 ha, 49 osadników; kosowskim 10 000 ha, 78 osadników; w województwie nowogródzkim ogółem przejęto 80 000 ha ziemi w podziale na 24 000 działek" („Ziemia Sieradzka" 1927, nr 17, s. 3).

67 USC Szadek. Akt ślubu podpisał ksiądz Jan Stanisław Żak, proboszcz i dziekan.

Za waleczność i odwagę znak „Na piersi Wódz dał żołnierzom / Z życiowych najdroższe dary. / Niech wam nagrodzi krew, znoje / I zawiedzionych serc żale”[68]

Odzwierciedleniem zaangażowania H.K. Iglikowskiego w walkę o niepodległość Polski są symbole tej walki – odznaczenia wojskowe. Legionista został wyróżniony Odznaką II Brygady Legionów Polskich[69] ustanowioną w 1916 r., będącą odznaką honorową. Przedstawiała ona krzyż wpisany w owal. Całość tworzyła medalion w kształcie elipsy. Odznakę nadawała Komenda II Brygady wszystkim uczestnikom walk w czasie kampanii karpackiej, besarabskiej, wołyńskiej. Mogli ją nosić ranni i inwalidzi uczestniczący w starciach[70].

Wojenne zasługi legionisty zostały uhonorowane Odznaką Swastyki – odznaką pułkową w formie łamanego krzyża. Polskie odznaczenie wojenne, nagradzające zasługi wojenne legionistów, było przeciwstawieniem dla wszystkich obcych nagród przyznawanych przez zaborców (władze austro-węgierskie nie zgodziły się na reaktywowanie Virtuti Militari). Odznaczenie to zostało ustanowione przez dowódcę pułkownika Bolesława Roję i wprowadzone pułkowym rozkazem nr 238 z dnia 14 września 1916 r.[71] „Niechże więc dumą pierś Twa wzbiera, żeś taki znak w swym herbie bojowym otrzymał, który Cię znaczy na obrońcę nie tylko Twej Ojczyzny, wielokroć męczonej, ale i w imię najszczytniejszych ideałów Ludzkości na szermierza Ducha Jasności i Życia Nowego” – tak pisał o Swastyce – znaku zasługi czwartaków za rok wojny – uczestnik ówczesnych wydarzeń Bolesław Pochmański[72]. W 1918 r. Iglikowski wstąpił na ochotnika w do tworzącego się Wojska Polskiego. Walczył w szeregach I Dywizji, której celem było wywalczenie i obrona Kresów Rzeczypospolitej Polskiej przed ponownym najazdem moskiewskim w 1919 r. Walecznemu żołnierzowi nadano „Dyplom za Wilno”[73]. Wspominając kolejne odznaczenie, przywoływał Odznakę pamiątkową „Orlęta”.

68 A. Strug, *Odznaka za wierną służbę*, Warszawa 1921.

69 WBH CAW, sygn. 16.03.1937. Kwestionariusz na legitymację i odznaczenie.

70 M. Klimecki, K. Filipow, *Legiony polskie. Dzieje bojowe i organizacyjne*, Warszawa 2014, s. 214–215.

71 H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko polskie 1921–1939*, Warszawa 1991, s. 31; M. Walak, *Niepodległością naznaczeni…*, s. 147.

72 M. Klimecki, K. Filipow, *Legiony polskie…*, s. 217.

73 WBH CAW, sygn. 16.03.1937, Kwestionariusz dla otrzymania dyplomu i legitymacji o numerze 15419.

O cześć i pamięć towarzyszom walk legionowych

Będąc prezesem Związku Strzeleckiego Oddziału Grodzkiego w Szadku, rzeczywistym członkiem Związku Legionistów Polskich Oddziału Sieradzkiego, H.K. Iglikowski solidaryzował się z wieloma inicjatywami tej organizacji, zmierzającymi do upamiętnienia żołnierzy Legionów Polskich, zmarłych na skutek odniesionych ran w walce z wrogiem. W domowym albumie zachowało się kilka zdjęć obrazujących wielką uroczystość patriotyczną z udziałem prezydenta RP i generalicji Wojska Polskiego, związaną z ekshumacją 22 września 1928 r. szczątków jednego z żołnierzy legionistów poległych podczas walk nad Nidą w 1914 r. Odbyły się one pod Czarkowymi, stąd ze wspólnej mogiły legionistów przeniesiono je do specjalnej krypty pod nowy pomnik zwycięstwa[74]. Podczas tych uroczystości nie zabrakło dawnego legionisty zrzeszonego w swoim związku kombatanckim, ponieważ od 1928 r. przebywał już w Szadku, do którego przybył z pow. mołodeczańskiego.

Ryc. 10, 11, 12. Uroczystości ekshumacji prochów żołnierza legionisty poległego pod Czarkowem w 1914 r. z udziałem najwyższych władz RP i wojska, w których uczestniczyła rodzina H.K. Iglikowskiego
Źródło: album rodzinny S. Mokrzańskiego

Uroczystość o dużym ładunku patriotycznym jednoczyła całą jego rodzinę, ponieważ w woj. kieleckim w pow. włoszczowskim w miejscowości Czarnca zarządcą majątku był jego krewny, u którego mógł gościć podczas

74 M. Klimecki, K. Filipow, *Legiony polskie…*, s. 250.

uroczystej ekshumacji szczątków nieznanego legionisty[75]. Uroczystości z upamiętnieniem bitwy legionowej oraz prochów żołnierzy legionistów trwały w kolejnym roku i po wielu latach – w 1937 r. Zakończyły się wybudowaniem pomnika, który nie przetrwał roku 1945. O wojennych zasługach czwartaków pisali historycy i żołnierze, budując tradycję czynu żołnierza polskiego. Pamięć o poległych w boju pod Jastkowem (40 żołnierzy 4. Pułku Piechoty oddało życie) przekazywali żołnierze Związku Legionistów w Lublinie, wydając w 1924 r. „Jednodniówkę". Dochód z niej przeznaczyli na budowę pomnika na grobach legionistów w Jastkowie.

W Szadku. Działalność społeczno-polityczna i samorządowa

Legionista, weteran walk o niepodległość, przybył do Szadku w 10. rocznicę odzyskania niepodległości. W miasteczku prowadził działalność handlowo-kupiecką. Otrzymał koncesję na uruchomienie sklepu spożywczo-kolonialnego, którego lokal mieścił się pod adresem Rynek 23. Pełniąc obowiązki handlowca, nie stronił od udzielania się w licznych organizacjach społecznych, zarówno tych o charakterze kombatanckim, jak i politycznym o sanacyjnej proweniencji. Angażował się z pewną skutecznością w życie samorządowe miasteczka. Jako weteran walk 4. Pułku Piechoty III Brygady Legionów Polskich został rzeczywistym członkiem Związku Legionistów Polskich Oddziału Sieradzkiego, któremu przewodniczył prezes Eugeniusz Gałka. On to na prośbę H.K. Iglikowskiego w celu przedłożenia Kapitule Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie zaświadczył, że Iglikowski „Cieszy się wśród grona naszego jak najlepszą opinią i z ramienia naszego związku pracuje jako prezes Związku Strzeleckiego Oddziału Grodzkiego w Szadku, jako przewodniczący Klubu Radzieckiego BBWR Rady Miejskiej m. Szadku oraz jako wiceburmistrz m. Szadku"[76].

Aktywnością społeczną zjednał sobie wyborców. Ich głosy zapewniły mu członkostwo w Zarządzie Miejskim. Następnie zasilił skład władzy wykonawczej, która realizowała zadania własne gminy i te poruczone przez państwo. Został zastępcą burmistrza i odpowiadał za kwestie oświatowe, kasę miejską, miał też nadzór nad podatkami.

---

75 Wywiad przeprowadzony w 1920 r. ze Stanisławem Mokrzańskim, spokrewnionym z rodziną Iglikowskiego. Zdjęcia nie są podpisane, rozmówca mówił raczej o uroczystościach w Czarncy na ziemi kieleckiej. Umieszczam ich wybór z potrzeby identyfikacji ich przez czytelników.

76 Zaświadczenie Związku Legionistów Polskich, Oddział w Sieradzu, z dnia 15 października 1934 r.

Po wyborach samorządowych w 1934 r. nowo wybrany Zarząd Miasta wytypował H.K. Iglikowskiego na członka Dozoru Szkolnego w Szadku[77]. Uzyskał więc wpływ na decyzje związane z prowadzeniem szkolnictwa powszechnego i opracowywanie preliminarza budżetowego na rok 1935/1936 dla poszczególnych szkół w Szadku. Potem miał również możliwość kontrolowania tych wydatków. Podejmował starania, zgodnie z uchwałami dozoru, o zapewnienie odpowiedniego sprzętu i umeblowania sal lekcyjnych, także wynajmu lokali w budynkach prywatnych[78]. Jako osoba zasiadająca w organie współdziałającym z inspektoratem szkolnym dążył zapewne do ożywienia działalności opieki szkolnej funkcjonującej przy szadkowskich szkołach (numer 1 i 2), w której skład wchodzili kierownicy placówek i przedstawiciele rodziców. Ważną powinnością członków dozoru była troska o stan zdrowotny dzieci i niesienie pomocy uczniom z najuboższych rodzin.

Dużą bolączką oświaty polskiej w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości był brak odpowiednich lokali. Placówki oświatowe mieściły się w budynkach, które nie były przeznaczone do zadań dydaktycznych. Na ich potrzeby wynajmowano budynki mieszkalne. Szkoła w Szadku nie dysponowała własnym budynkiem, dlatego władze samorządowe rozważały budowę takiej placówki[79]. W zawiązanym w Szadku w 20. rocznicę odzyskania niepodległości Polski Komitecie Budowy Publicznej Szkoły Powszechnej H.K. Iglikowski wraz z grupą aktywnych obywateli miasteczka starał się o wybudowanie szkoły pomnika w Szadku, mającej nosić imię Marszałka Józefa Piłsudskiego. Iglikowski należał do ośmioosobowej sekcji finansowej komitetu. Wielki entuzjazm i zapał z jesieni 1938 r. zostały ostatecznie unicestwione przez agresję dokonaną na państwo polskie we wrześniu 1939 r.

Będąc działaczem Związku Strzeleckiego, która to organizacja ideowo zbliżona była do sanacji[80], mobilizował społeczeństwo do różnorodnych akcji popierających rządy. Bardzo popularną inicjatywą była kartka imieninowa do Józefa Piłsudskiego przebywającego na Maderze. Koło grodzkie (miejskie)

77 APS OS. Pismo magistratu w Szadku do Powiatowej Rady Szkolnej w Sieradzu z 1934 r., k. 77. Z Zarządu Miejskiego do Dozoru Szkolnego z urzędu wszedł burmistrz – Tomasz Glądała, wiceburmistrz H.K. Iglikowski, a z Rady Miasta skład uzupełniło dwóch jej przedstawicieli, mianowicie Wincenty Robakowski i Aleksander Śmiałkowski.

78 Tamże, Pismo sekretarza Dozoru Szkolnego w Szadku Zygmunta Rosiaka do Zarządu Miejskiego z dnia 23 października 1934 r.

79 J. Stulczewski, dz. cyt., s. 410.

80 M. Nartonowicz-Kot, *Życie polityczne…*, s. 294.

zostało zobowiązane do nabycia odpowiedniej liczby kartek. Wśród miliona wysłanych pocztówek były także te z Szadku.

Iglikowski związał się z obozem sanacyjnym, zmierzającym do osłabienia partii robotniczych i ruchu ludowego, natomiast za cel działań stawiającym sobie umocnienie BBWR-u na obszarze pow. sieradzkiego. Zwoływał zebrania, zakładał koła, konstytuował władze terenowe bloku. Inicjował wieczory dyskusyjne. Odbyły się one m.in. w Szadku, Rossoszycy, Rożdżałach. Gromadziło się na nich od 32 do 41 osób. Tematem zasadniczym były sprawy gospodarcze. Koordynował organizację narady obozu BBWR, odbywającej się w Szadku 23 kwietnia 1934 r., na której prezesi i sekretarze kół dyskutowali o reorganizacji władz obozu BBWR[81]. Zgodnie z ustaleniami obrad wprowadzono od jesieni 1934 r. nowe zasady organizacji BBWR. W wyniku tych zmian od listopada zaczęto formować nowe składy rad – powiatowych, grodzkich i gminnych. Od czerwca 1935 r. w pracach BBWR zaczęto poruszać sprawy ordynacji wyborczej. Najniższą w powiecie frekwencję na zebraniach odnotowano w Szadku i w Krokocicach (5 osób)[82].

W sierpniu 1935 r., który był miesiącem propagandy wyborczej przeciw mówcom bloku, skierowali zarzuty działacze lewicy politycznej – PPS, SL, a także działacze prawicowej opozycji antysanacyjnej: Stronnictwa Narodowego i Obozu Narodowo-Radykalnego. Targi polityczne nie zniechęciły Iglikowskiego i postanowił walczyć w wyborach parlamentarnych o urząd senatora[83]. Atutem w grze politycznej miało być odznaczenie niepodległościowe ustanowione w 1930 r. dla weteranów walk o niepodległość w postaci Krzyża Niepodległości[84]. Iglikowski rozpoczął w 1932 r. starania o nadanie mu tego prestiżowego odznaczenia. Jako członek wielu organizacji społecznych, w tym także kombatanckich, zwrócił się do ich organów kierowniczych z prośbą o sformułowanie i wysłanie wniosków do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie. Poprosił prezesa Związku Legionistów Oddziału Sieradzkiego – Eugeniusza Gałkę, o potwierdzenie przynależności organizacyjnej, kierowania Oddziałem Grodzkim Związku Strzeleckiego w Szadku,

81 B. Wachowska, *Życie polityczne powiatu sieradzkiego w latach 1918–1939* [w:] *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977, s. 431.

82 Tamże, s. 432.

83 WBH CAW, Pismo H. K. Iglikowskiego do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, Szadek dnia 19 lipca 1935 r.

84 O polityce odznaczeniowej i kryteriach nadawania odznaczenia zob. Z. Puchalski, T. Wawrzyński, *Krzyż i Medal Niepodległości*, Warszawa 1994.

przynależności i wiceprezesostwa Koła BBWR w Szadku, przewodniczenia Klubowi Radzieckiemu BBWR Rady Miejskiej i pełnienia funkcji wiceburmistrza Szadku. W korespondencji do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości przypominał, że do odznaczenia niepodległościowego podało go w swoim czasie Koło 4. Pułku Piechoty Legionów Polskich. Zaniepokojony długim oczekiwaniem i brakiem decyzji o nadaniu mu odznaczenia, przesłał wiele pism do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie, zwracając się „z prośbą o przesłanie legitymacji, ewentualnie zaświadczenia, gdyż w przeciwnym razie mogę zostać pominięty przy głosowaniu do Senatu”[85]. Kandydatura Iglikowskiego do odznaczenia niepodległościowego została zaproponowana przez Komisję Legion, podkomisję 4. pp Legionów Polskich. Zgodnie z ustawą kierownik Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości Franciszek Sakowski pismem z dnia 12 września 1936 r. zwrócił się do wojewody łódzkiego Stefana Wendorffa o wydanie opinii o nieskazitelności charakteru kandydata. Procedura odznaczeniowa zakończyła się nadaniem obywatelowi Szadku Krzyża Niepodległości 16 marca 1937 r.[86]

Aby mieć wpływ na rozwój społeczny miasteczka, któremu przywrócono prawa miejskie w 1919 r., Iglikowski zaakceptował swoją kandydaturę w wyborach do Rady Miejskiej z listy Katolicko-Narodowego Zjednoczenia Gospodarczego w Szadku, konkurującej z listą PPS i listą narodowców. Wybory samorządowe odbyły się w Szadku 30 kwietnia 1939 r. Iglikowski reprezentował okręg I jako kupiec, legionista i wiceburmistrz[87]. Liczył na poparcie jego kandydatury przez rolników, kupców, rzemieślników, pracowników umysłowych, gdyż interesy tych grup zawodowych były mu znane i chciał je reprezentować. Jego poglądy były zgodne z programem Obozu Zjednoczenia Narodowego, który w wyborach popularyzował hasło następującej treści: „Naród dąży do jedności, bo wie, że w jedności jest siła i zwycięstwo”[88]. Uważał, że Rada Miejska, reprezentująca ogół mieszkańców miasta, dbająca o jego rozwój

85 WBH CAW, Pisma H.K. Iglikowskiego do Kapituły K i MN w Warszawie z dnia 17.10.1934 r., 21.03.1935 r., 2.08.1935 r.

86 WBH CAW, sygn. KN 16.03.1937. Zaproponowany do odznaczenia niepodległościowego przez Komisję Legion 1 lipca 1935 r. Zarządzeniem Prezydenta RP uhonorowany Krzyżem Niepodległości 16 marca 1937 r. Zarządzenie ogłoszono w „Monitorze Polskim”, nr 64, z dnia 19 marca 1937 r., poz. 94, s. 3. Odznaczenie wysłano 16 kwietnia 1937 r., legitymację 3 kwietnia. Na odznaczenie wpłacono 19 zł w dniu 22 lipca 1935 r. Na legitymację wpłacono 2 zł w dniu 24 marca 1937 r.

87 *Szadek z okresu dwudziestolecia międzywojennego w afiszach*, s. 412.

88 J. Stulczewski, *Wybory do Rady Miejskiej w Szadku – materiał wyborczy z 1939 roku*, „Biuletyn Szadkowski” 2019, t. 19, s. 155.

i sprawy gospodarcze, winna składać się z osób przedsiębiorczych, kierujących się w swych działaniach dobrem społecznym. Jako wiceburmistrz i członek Zarządu Miasta w okresie burzliwej atmosfery wyborczej wiosną 1939 r. podejmował wszelkie kroki, by miasto nie utraciło prawa do jarmarków i targów, co mogłoby się przyczynić do jeszcze większego jego zubożenia.

Lata wojny i okupacji niemieckiej

W 1939 r. w wyniku agresji Niemiec na Polskę Iglikowski pod wpływem działań frontowych, jak wielu mieszkańców miasteczka, opuścił Szadek i udał się w kierunku wschodnim. Zamieszkał w podwarszawskiej wsi Zielonki w okolicach Ożarowa, gdzie posiadał gospodarstwo rolne o profilu ogrodniczym. Podczas okupacji zaangażował się w struktury Polskiego Państwa Podziemnego. Znalazł się na terenie Związku Sowieckiego. Powrócił do Polski 20 stycznia 1946 r. i udał się do stałego miejsca zamieszkania w Ożarowie w woj. warszawskim. Wkrótce przybył do Szadku przez Zduńską Wolę, o czym świadczy dokument Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego zawierający pieczęć Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Zduńskiej Woli i Magistratu w Szadku[89]. Następnie H.K. Iglikowski został zesłany do Związku Sowieckiego, skąd powrócił w latach 50.[90] Informację tę potwierdza dokument pisany cyrylicą, datowany na 22 grudnia 1945 r.

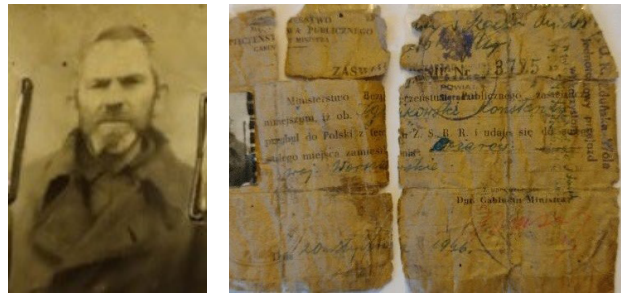

Ryc. 13. Zaświadczenie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego nr 3725 ze stycznia 1945 r. dla Herakliusza Iglikowskiego ze zdjęciem, upoważniające go do powrotu ze Związku Sowieckiego do stałego miejsca zamieszkania w Ożarowie
Źródło: zbiory rodzinne S. Mokrzańskiego

89 Zaświadczenie MBP nr 3725 ze stycznia 1946 r., wydane przez Dyrektora Gabinetu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie. Zbiory rodzinne S. Mokrzańskiego.

90 Informacja uzyskana w rozmowie z członkami rodziny.

Po wojnie Iglikowski dzielił czas między pobytem w Zielonkach (lato) a pobytem w Szadku (zima). Drogę między miejscowościami przemierzał czasami motocyklem WSK-ą. Od 7 listopada 1958 r. zamieszkał na stałe w Szadku pod adresem Rynek 23 – odnotowany w księgach meldunkowych jako stały lokator. Zmarł w Szadku 23 października 1972 r.[91]

Ryc. 14 i 15. H.K. Iglikowski z psem przed domem w Szadku (Rynek 23), w którym prowadził działalność handlową, zdjęcie z lat przedwojennych. Z prawej: H.K. Iglikowski w ulubionej Warszawie, zdjęcie z lat 60. XX w. Źródło: album zdjęciowy rodziny S. Mokrzańskiego

Zakończenie

Bogaty materiał archiwalny, który został zebrany w toku badań nad historią życia dwóch żołnierzy – Ignacego Kobackiego oraz Herakliusza Konstantego Iglikowskiego, ukazuje ważne, dotychczas nieznane bądź mało znane szerszej grupie odbiorców informacje dotyczące nie tylko losów rzeczonych postaci, ale także wybranych aspektów lokalnej historii i historii wojskowości. Przez pryzmat ich niezwykle aktywnej działalności na niwie społeczno-politycznej śledzimy również wydarzenia i procesy kluczowe dla epoki, które miały przecież zasadniczy wpływ na podejmowane decyzje i bieg życia. Prace biograficzne, jak żadne inne, w bardzo symptomatyczny dla siebie sposób określają i uzmysławiają wpływ tzw. wielkiej historii na losy jednostek. Zależność ta nosi znamiona swego rodzaju determinizmu, bo oto biografii tych by nie było, gdyby nie określone wydarzenia dziejowe, rzutujące na podejmowane decyzje i bieg życiowych torów.

91 USC Szadek, Akt zgonu nr 60/1972.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta Magistratu. Sprawy oświatowe – sygn. 6/49.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta miasta Magistratu Szadku z 1929 r., sygn. 6., *Księga protokołów posiedzeń Rady Miejskiej w Szadku 1923–1925*.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, *Wykaz ochotników do Legionów Polskich w latach 1915–1916. Piotrków 2018* (wersja elektroniczna).

Urząd Stanu Cywilnego Szadek, Akta ślubu i zgonu Herakliusza Konstantego Iglikowskiego.

Urząd Stanu Cywilnego Szadek, Akta ślubu i zgonu Michała Sztendla.

Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie, Ignacy Kobacki, sygn. CAW KN – 02.05.1933. *Życiorys, a w nim przebieg pracy niepodległościowej w organizacjach bojowych oraz w służbie w legionach*.

Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. CAW. Konstanty Iglikowski, KN 16.03.1937.

Źródła drukowane

Józef Piłsudski. Pisma zbiorowe, t. 4., W. Lipiński (oprac.), Warszawa 1937.

Pismo Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa z dnia 27 stycznia 2022 r., znak pisma: BUWII-904-1595 (3)/21.

Szadek z okresu dwudziestolecia międzywojennego na afiszach i ulotkach, J. Stulczewski (oprac.), „Biuletyn Szadkowski" 2016, t. 16, s. 404–412.

Prasa

„Echo", 1 listopada 1936, nr 300, artykuł zatytułowany: *Szykanowanie 80-letniego starca. Wybitny społecznik oskarżony o udział w kradzieży weksli swemu teściowi*.

„Łodzianin" 1926, nr 30, s. 5.

„Łodzianin" 1930, nr 22, s. 3.

„Łodzianin" 1930, nr 23, s. 3, 5.

„Łodzianin" 1937, nr 130, s. 5.
„Łódzki Dziennik Wojewódzki" 1932, nr 4, s. 140.
„Łódzki Dziennik Wojewódzki" 1932, poz. 41.
„Łódzki Dziennik Wojewódzki" 1932, nr 24, s. 747, poz. 26.
„Łódzki Dziennik Wojewódzki" 1934, nr 23, s. 447, poz. 46.
„Ziemia Sieradzka" 1927, nr 17, s. 3.

Piśmiennictwo

Jaskólski W. „Wroniec", *Z działalności ZWZ-AK na ziemi sieradzkiej 1939––1945*, Łódź 2000.

Klimecki M., Filipow K., *Legiony Polskie. Dzieje bojowe i organizacyjne*, Warszawa 2014.

Kulesza M., *Rozwój przestrzenny i współczesna struktura morfogenetyczna Szadku*, „BiuletynSzadkowski" 2003, t. 3, s. 55–71. https://doi.org/10.18778/1643-0700.03.03

Lipiński W. (Socha), *Szlakiem I Brygady*, Warszawa 2014.

Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.

Nartonowicz-Kot M., *Życie polityczne Sieradza w międzywojniu* [w:] *Sieradz. Dzieje miasta*, J. Kita, M. Nartonowicz-Kot (red.), Łódź–Sieradz 2014.

Orkan W., Puchalski Z., Wawrzyński T., *Krzyż i Medal Niepodległości*, Warszawa 1994.

Puchalski Z., Wawrzyński T., *Krzyż i Medal Niepodległości*, Warszawa 1994.

Sowa P., *Komendanci ZWZ-AK w Obwodzie Sieradzkim*, Zduńska Wola 2002.

Starzyński R., *Cztery lata wojny w służbie Komendanta*, Warszawa 2019.

Stefańska D., *Cisi bohaterowie lat wojny i okupacji – rzecz o szkole, której nie było*, „Biuletyn Szadkowski" 2010, t. 10, s. 59–88. https://doi.org/10.18778/1643-0700.10.03

Stefańska D., *Szkoła w Szadku na starej fotografii i we wspomnieniach*, „Biuletyn Szadkowski" 2006, t. 6, s. 59–88.

Strug A., *Odznaka za wierną służbę*, Warszawa 1921.

Stulczewski J., *Polska Partia Robotnicza w Szadku w latach 1945–1948*, „Biuletyn Szadkowski" 2021, t. 21, s. 127–147. https://doi.org/10.18778/1643-0700.21.07

Stulczewski J., *Wybory do Rady Miejskiej w Szadku – materiał wyborczy z 1939 roku*, „Biuletyn Szadkowski" 2019, t. 19, s. 153–158. https://doi.org/10.18778/1643-0700.19.07

Wachowska B., *Życie polityczne powiatu sieradzkiego w latach 1918–1939* [w:] *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977.

Walak M., *Legiony Polskie w Piotrkowie 1914–1917*, Piotrków Trybunalski 2013.

Walak M., *Niepodległością naznaczeni. Z dziejów powstania i walk III Brygady Legionów Polskich 1915–1917*, Warszawa–Bełchatów 2010.

Wiech K., *Polska Partia Socjalistyczna w pierwszych latach parlamentaryzmu 1921–1923*, Warszawa 1987.

Wielecki H., Sieradzki R., *Wojsko polskie 1921–1939*, Warszawa 1991.

ARTYKUŁY PRZEGLĄDOWE, NOTATKI

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.06

COPE
Member since 2021
JM15099

JAROSŁAW STULCZEWSKI*

Działalność Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Górnej Woli (1954–1957)

STRESZCZENIE | Gromadzka Rada Narodowa w Górnej Woli została utworzona w wyniku reformy administracyjnej w 1954 r. W jej skład weszły obszary wsi: Górna Wola, Wilamów, Tarnówka i Rzepiszew z gminy Szadek. Gromadzka Rada Narodowa swoje uchwały realizowała za pośrednictwem prezydium, które było kolegialnym organem wykonawczym i zarządzającym rady narodowej. Zakres kompetencji władz gromady obejmował m.in. uchwalanie rocznego budżetu gromady, zatwierdzanie i odwoływanie sołtysów, organizację skupu żywca, zboża, ziemniaków, mleka oraz zbieranie podatków, sprawy związane z organizacją prac polowych, budową dróg i szkolnictwem. Przewodniczącym Prezydium GRN w Górnej Woli przez cały okres jej istnienia był Teofil Kwiatyszek. Gromada została zlikwidowana 31 grudnia 1957 r.

SŁOWA KLUCZOWE | Górna Wola, gromada, rady narodowe

Activity of the Presidium of the District People's Council in Górna Wola (1954–1957)

SUMMARY | The District (Gromadzka) People's Council in Górna Wola was formed as a result of the administrative reform in 1954. It comprised the villages of Wilamów, Tarnówka and Rzepiszew, now being part of Szadek municipality. The Council implemented its resolutions through its presidium, which was a collegiate executive and managing body. The competencies of the District Council included the passing of the annual district budget, appointing and revoking village administrators, collecting taxes, organization of agricultural work, road construction

* Jarosław Stulczewski, archiwista, działacz społeczno-kulturalny oraz ruchu rekonstrukcyjno-historycznego, prezes Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, 98-220 Zduńska Wola, ul. Mickiewicza 4, e-mail: jaroslaw.stulczewski@o2.pl

Received: 30.03.2022; Accepted: 3.08.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

and education. Teofil Kwiatyszek was the chairman of the Presidium of the District People's Council in Górna Wola throughout all its existence up to 31 December 1957, when it was liquidated.

KEYWORDS | Górna Wola, district (gromada), people's councils

Głównym celem artykułu jest próba omówienia działalności i funkcjonowania Gromadzkiej Rady Narodowej (dalej: GRN) w Górnej Woli, istniejącej w latach 1954–1957 jako najniższe ogniwo administracji państwowej łączące po kilka wsi. W granicach dzisiejszej gminy Szadek do chwili jej utworzenia z dniem 1 stycznia 1973 r. działało sześć gromad: w Górnej Woli, Krokocicach, Prusinowicach, Przatowie, Sikucinie i Wielkiej Wsi. Główną bazę źródłową do artykułu stanowi zespół archiwalny *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Górnej Woli*, przechowywany w Archiwum Państwowym w Łodzi Oddział w Sieradzu. Zachował się on w szczątkowej, fragmentarycznej ilości (0,04 mb), gdyż w zespole odnaleźć możemy jedynie niepełne protokoły sesji i protokoły posiedzeń Prezydium[1]. To w poważnym stopniu utrudnia szczegółowe omówienie wszystkich aspektów funkcjonowania wspomnianej rady narodowej. W poprzednich tomach została zaprezentowana działalność Prezydium GRN w Prusinowicach i Sikucinie[2].

GRN była w Polsce Ludowej najniższym organem władzy państwowej na terenach wiejskich, działającym na podstawie Ustawy z dnia 25 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych[3]. Celem ustawodawcy było „włączenie coraz szerszych mas pracujących do udziału w rządzeniu państwem, rozwijaniu ich twórczej inicjatywy i aktywności dla pomnażania dobrobytu i kultury wsi". Na mocy tej ustawy dotychczasowe działania gminnych rad narodowych i ich organów przejęły gromadzkie rady narodowe. Zakres ich kompetencji w późniejszych latach wyznaczały także Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych[4] oraz Ustawa z dnia 28 czerwca 1963 r. o zmianie ustawy o radach narodowych[5].

1 Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu (dalej: APŁOS), Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Sikucinie, sygn. 547/1-4.

2 Zob. J. Stulczewski, *Działalność Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Prusinowicach (1954–1961)*, „Biuletyn Szadkowski" 2019, t. 19, s. 93–106. Tamże, *Działalność Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Sikucinie (1954–1958)*, „Biuletyn Szadkowski" 2020, t. 20, s. 131–144.

3 DzU 1954, nr 43, poz. 191.

4 DzU 1958, nr 5, poz. 16.

5 DzU 1963, nr 28, poz. 164.

Pozycja ustrojowa rad narodowych w Polsce, wyłoniona z modelu radzieckiego, kwalifikowała je jako organy reprezentujące władzę państwową. Stworzono strukturę hierarchicznie podporządkowanych organów przedstawicielskich państwa (Sejm oraz wojewódzkie, powiatowe i gromadzkie rady narodowe). Rada narodowa wyłonionym w drodze wyborów miała z jednej strony reprezentować interesy lokalnej społeczności, a z drugiej pełnić funkcje terenowego organu władzy państwowej reprezentującego interesy państwa jako całości. Ci sami radni mieli być jednocześnie rzecznikami swych wyborców i władzy zwierzchniej. W terenie nie istniał zatem rozdział centralnej władzy państwowej i lokalnej – samorządowej. Obie te funkcje pełnić miała jedna i ta sama instytucja[6].

GRN jako terenowy organ władzy i administracji państwowej początkowo miała bardzo wąskie kompetencje. Zajmowała się głównie wykonywaniem zarządzeń władz powiatowych w zakresie działalności gospodarczej, rozwoju produkcji rolnej, zaspokajania potrzeb socjalnych i kulturalnych mieszkańców oraz realizacją obowiązków względem państwa. Uchwalała także budżet, zarządzała mieniem gromadzkim, prowadziła sprawy meldunkowe i inne sprawy administracyjne. Budżet gromadzki powiązany był z budżetem powiatowym.

Gromadę Górna Wola z siedzibą GRN w Górnej Woli utworzono – jako jedną z 8789 gromad na obszarze Polski – w powiecie sieradzkim, na mocy Uchwały nr 38/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi z dnia 4 października 1954 r. w spawie podziału na nowe gromady powiatu sieradzkiego[7]. W skład jednostki weszły wsie Górna Wola, Wilamów, Tarnówka i Rzepiszew z gminy Szadek. Gromadzka Rada Narodowa liczyła 10 członków[8]. Radnych wybierała w okręgach wyborczych ludność gromady na trzyletnią kadencję.

---

6 J. Drygalski, J. Kwaśniewski, *(Nie)realny socjalizm*, Warszawa 1992, s. 185.

7 Uchwała nr 38/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi z dnia 4 października 1954 r. w sprawie podziału na nowe gromady powiatu sieradzkiego; w ramach Zarządzenia nr Or. V-167/1/54 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi z dnia 22 listopada 1954 r. w sprawie ogłoszenia uchwał Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi z dnia 4 października 1954 r., dotyczących reformy podziału administracyjnego wsi. Zob. „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi" z dnia 1 grudnia 1954 r., nr 11, poz. 39.

8 Uchwała nr LIV/330/54 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sieradzu z dnia 2 października 1954 r. w sprawie ustalenia liczby członków gromadzkich rad narodowych. Zob. „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi" z dnia 9 października 1954 r., nr 9, poz. 36.

Dnia 5 grudnia 1954 r. odbyły się wybory do gromadzkich rad narodowych. W skład GRN w Górnej Woli zostali wybrani: Jan Bryl, Czesław Jędrzejczak, Teofil Kwiatyszek, Kazimierz Mordalski, Stanisław Sadowski, Stefan Smolarek, Wacław Szewczyk, Helena Wojciechowska, Irena Zbrojewska i Eugeniusz Zbrojewski[9].

Pierwsza inauguracyjna sesja GRN została zwołana 20 grudnia 1954 r. w budynku Szkoły Podstawowej w Rzepiszewie. Otwarcia sesji dokonał przedstawiciel Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (dalej: PRN) w Sieradzu Respondek. Na przewodniczącego i sekretarza zebrania wybrani zostali jednogłośnie Czesław Jędrzejczak i Kazimierz Mordalski. Radni złożyli ślubowanie. Następnie referat na temat zadań Gromadzkiej Rady Narodowej w realizacji programu Frontu Narodowego wygłosił przedstawiciel Prezydium PRN[10].

Realizacją uchwał GRN zajmowało się prezydium – kolegialny organ wykonawczy i zarządzający rady narodowej. Prezydium wybierano spośród radnych w głosowaniu tajnym. W latach 1954–1957 Prezydium GRN w Górnej Woli było trzyosobowe: przewodniczący, zastępca przewodniczącego i sekretarz.

Do zadań przewodniczącego należało: przygotowywanie porządku dziennego oraz materiałów na sesję GRN i posiedzenia prezydium, załatwianie spraw gospodarczych prezydium i gromady, sprawy rolnictwa i leśnictwa, organizowanie spółdzielni produkcyjnych, nadzór nad wykonywaniem obowiązkowych dostaw, przyjmowanie i załatwianie skarg i zażaleń, ściąganie grzywien karno-administracyjnych, nadzór nad wykonywaniem uchwał rady gromadzkiej i prezydium oraz innych spraw i zarządzeń wynikających z urzędu. Z kolei do kompetencji sekretarza należało: rejestracja pism (prowadzenie dziennika podawczego), sprawy ogólno-administracyjne, sprawy finansowe (księgowość, opracowywanie budżetu gromady), sprawy karno-administracyjne, zabezpieczenie przeciwpożarowe, pisanie protokołów sesji rady i posiedzeń prezydium, techniczne przygotowanie do posiedzeń i sesji, pomoc w organizowaniu pracy komisji radzieckich, ogólny nadzór nad pracą kancelaryjną prezydium (prawidłowe i terminowe załatwianie spraw)[11].

9 Ogłoszenie Okręgowej Komisji Wyborczej w Sieradzu dla wyborów do gromadzkich rad narodowych z dnia 7 grudnia 1954 r. Zob. „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi" z dnia 28 grudnia 1954 r., nr 12, poz. 88.

10 APŁOS, sygn. 547/1, k. b. pag.

11 Tamże, sygn. 547/3, k. b. pag.

W skład prezydium mogły wchodzić osoby spoza rady. Wybór przewodniczącego rady podlegał zatwierdzeniu przez prezydium rady stopnia wyższego. Do zadań prezydium rady narodowej należało przygotowanie i zwoływanie sesji rady, uchwalanie planu gospodarczego i budżetu oraz rozpatrywanie okresowych sprawozdań z ich wykonania. Prezydium mogło podejmować uchwały w obecności co najmniej połowy swego składu. Prezydium było podporządkowane: własnej radzie oraz Prezydium PRN w Sieradzu.

Na przewodniczącego Prezydium GRN w Górnej Woli wybrano Teofila Kwiatyszka (ryc. 1), urodzonego 4 czerwca 1912 r. w Rzepiszewie, syna Jana i Józefy z Bartoszków[12]. Ukończył on 4 klasy szkoły powszechnej w rodzinnej miejscowości. Rodzice jego zajmowali się rolnictwem. Posiadali czterohektarowe gospodarstwo rolne, na którym Teofil wychowywał się od najmłodszych lat do chwili powołania w 1935 r. do czynnej służby wojskowej w 21 Pułku Piechoty w Warszawie. Zdemobilizowany jako szeregowy w 1936 r. wrócił do rodziców w Rzepiszewie. W 1937 r. zawarł związek małżeński ze Stanisławą Zbrojewską i zaczął prowadzić własne gospodarstwo na 2 ha ziemi. W 1940 r. władze niemieckie połączyły jego własność z innym gospodarstwem, a on sam został zatrudniony jako robotnik firmy dekarskiej. Jeszcze w tym samym roku zatrzymano go pod zarzutem uchylania się od wyjazdu na roboty w głąb III Rzeszy. Był więziony przez okres trzech tygodni w więzieniu na Radogoszczu i przez pięć tygodni w obozie pracy wychowawczej na Sikawie w Łodzi. Z dniem 4 kwietnia 1940 r. został zwolniony i wysłany do Opatówka koło Kalisza, gdzie przymusowo pracował do końca okupacji niemieckiej. Po powrocie do Rzepiszewa na początku 1945 r. wrócił do prowadzenia własnego gospodarstwa. Od 1950 r. członek PZPR, pełniący funkcję I sekretarza POP w Rzepiszewie[13].

Na pierwszej sesji dokonano także wyboru pozostałych członków prezydium. Zastępcą przewodniczącego Prezydium GRN został Jan Bryl (ryc. 2) z Górnej Woli, urodzony 20 marca 1900 r. Ukończył 3 klasy szkoły powszechnej. W 1920 r. został powołany do armii polskiej i służył jako kapral w 9 Dywizjonie Żandarmerii w Grodnie. Po ukończeniu służby w 1923 r. wrócił do Górnej Woli. Do 1927 r. pracował razem z rodzicami

12 Siostrą Teofila Kwiatyszka była zamieszkała po wojnie w Australii Stefania Habryn, autorka wspomnień opublikowanych na łamach niniejszego czasopisma. Zob. S. Habryn, *Moje wspomnienia o Szadku*, „Biuletyn Szadkowski" 2001, t. 1, s. 134–146.

13 Archiwum Łódzkiego Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi (dalej: AŁUW), Akta osobowe Teofila Kwiatyszka, sygn. 249/1254, k. b. pag.

na gospodarstwie, po czym ożenił się z Marią Rybką i założył własne gospodarstwo rolne. W 1942 r. wraz z całą rodziną został wywieziony na roboty przymusowe do Rzeszy, gdzie przebywał do roku 1945. Po powrocie do rodzinnej wioski ponownie zajął się swoim gospodarstwem[14].

Ryc. 1. Teofil Kwiatyszek – przewodniczący Prezydium GRN w Górnej Woli
Źródło: AŁUW, Akta osobowe Teofila Kwiatyszka, sygn. 249/1254, k. b. pag.

Na stanowisko sekretarza wybrano Wacława Szewczyka (ryc. 3), zamieszkałego w Szadku. Przyszedł on na świat 13 września 1913 r. w Karczówku, w rodzinie rolniczej Józefa i Józefy z Górazdów. Mając osiem lat, rozpoczął edukację w szkole powszechnej w Szadku, gdzie ukończył siedem klas. W wieku 15 lat wstąpił do gimnazjum misyjnego w Zduńskiej Woli. Naukę musiał przerwać po ukończeniu czterech klas w 1930 r., ponieważ rodzice nie byli w stanie pokryć kosztów jego utrzymania w szkole. Po powrocie do domu pomagał rodzicom w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Pracował w nim do momentu powołania 3 listopada 1934 r. do czynnej służby wojskowej w Pułku Radiotelegraficznym w Warszawie. Zwolniony już po sześciu miesiącach służby, 6 kwietnia 1935 r. z zaliczeniem kategorii zdrowia do „C" (zdolny do służby wojskowej z ograniczeniem).

14 Tamże, Akta osobowe Jana Bryla, sygn. 249/195, k. b. pag.

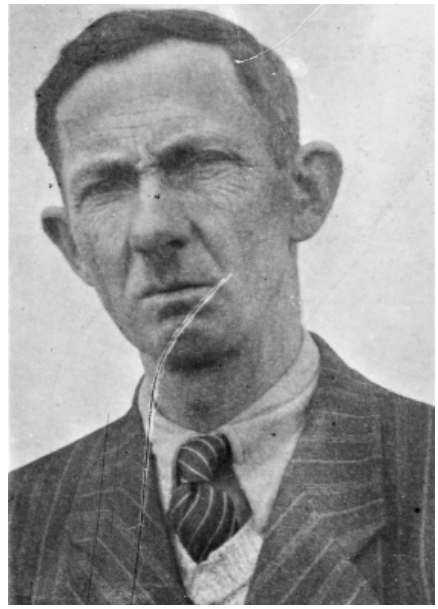

Ryc. 2. Jan Bryl – zastępca przewodniczącego Prezydium GRN w Górnej Woli
Źródło: AŁUW, Akta osobowe Jana Bryla, sygn. 249/195, k. b. pag.

Po powrocie w rodzinne strony rozpoczął pracę w cegielni w Nowym Kromolinie[15], kolejno jako robotnik, majster palacz piecowy i księgowy, aż do wybuchu wojny w 1939 r. W 1938 r. zawarł związek małżeński z Marią Powalską z Nowego Kromolina. W czasie okupacji niemieckiej w dalszym ciągu pozostawał pracownikiem cegielni jako dozorca robotnik. Dorywczo pracował także u miejscowych gospodarzy[16]. W czerwcu 1945 r. był współorganizatorem Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska" w Szadku, w której pełnił funkcje: członka Rady Nadzorczej, członka Zarządu i kierownika sklepu. W 1948 r., kiedy nastąpiła unifikacja trzech różnych spółdzielni szadkowskich, zrezygnował z zatrudnienia w spółdzielczości. Z dniem 1 września 1948 r. rozpoczął pracę w Zarządzie Gminnym Szadek w kolonii Starostwo Szadek w charakterze pracownika umysłowego (referenta). Następnie pracował jako kierownik referatu ewidencji ludności, a w czerwcu 1952 r. został wybrany na zastępcę przewodniczącego Prezydium Gminnej Rady

15 Do końca 2009 r. formalnie część wsi Wielka Wieś pod nazwą Nowy Kromolin. Od 2010 r. Kromolin Nowy.

16 Brat jego, Antoni Szewczyk, za uchylanie się od pracy został aresztowany przez Niemców. Przebywał w obozach koncentracyjnych: Oranienburg i Bergen-Belsen.

Narodowej i pracował na tym stanowisku do czasu reformy administracyjnej w 1954 r. o podziale administracyjnym wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych[17].

Ryc. 3. Wacław Szewczyk – sekretarz Prezydium GRN w Górnej Woli
Źródło: AŁUW, Akta osobowe Wacława Szewczyka, sygn. 249/2353, k. b. pag.

Podczas sesji 20 grudnia 1954 r. wyłoniono również członków poszczególnych komisji gromadzkich (tab. 1)[18].

Podczas pierwszej sesji wyłoniono również pełnomocników wiejskich, którymi zostali: Henryk Zbrojewski – Rzepiszew, Bogusław Borkowski – Wilamów[19], Konstanty Miszczak – Tarnówka, Michał Sadowski – Górna Wola[20].

Urząd pełnomocnika Gromadzkiej Rady Narodowej zastąpił w latach 1954–1958 zniesioną funkcję sołtysa – reprezentanta samorządu wiejskiego. Miało to poniekąd związek z organizowaniem spółdzielni produkcyjnych. Urząd ten – według powszechnej opinii – nie był potrzebny, a nawet mógłby stanowić przeszkodę w realizacji polityki władz państwowych na wsi. Zadaniem pełnomocnika było organizowanie czynów społecznych, zwoływanie

17 AŁUW, Akta osobowe Wacława Szewczyka, sygn. 249/2353, k. b. pag.
18 APŁOS, sygn. 547/1, k. b. pag.
19 28 grudnia 1955 r. został zastąpiony przez Stanisława Czyżewskiego, byłego sołtysa wsi Wilamów.
20 APŁOS, sygn. 547/1, k. b. pag.

zebrań wiejskich czy wystawianie świadectw pochodzenia zwierząt. Uczestniczył też w odprawach w biurze gromadzkim. Pełnomocnik wiejski miał czuwać nad zapewnieniem stałej łączności między wsią a Gromadzką Radą Narodową i jej prezydium. Jego wybór podlegał zatwierdzeniu przez Gromadzką Radę Narodową. GRN lub Prezydium PRN mogły odwołać pełnomocnika, który nie wywiązał się ze swych obowiązków lub dopuścił się przestępstwa. Pełnomocnik miał działać w myśl wskazań Gromadzkiej Rady Narodowej, czuwać nad wykonywaniem przez mieszkańców wsi obowiązków wynikających z przepisów prawa oraz uchwał GRN i jej prezydium, a także prezentować postulaty wsi wobec prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej.

Tablica 1. Skład stałych Komisji GRN w Górnej Woli w 1958 r.

Lp.	Nazwisko i imię	Radny	Funkcja
Komisja Rolna			
1.	Zbrojewski Eugeniusz	tak	przewodniczący
2.	Smolarek Stefan	tak	członek
3.	Pukszto Antoni	nie	członek
4.	Piotrowicz Franciszek	nie	członek
5.	Romanowski Stanisław	nie	członek
Komisja Finansów i Budżetu			
1.	Jędrzejczak Czesław	tak	przewodniczący
2.	Sadowski Stanisław	tak	członek
3.	Zawierucha Edward	nie	członek
4.	Strzelczyk Wacław	nie	członek
5.	Miszczak Konstanty	nie	członek
Komisja Oświaty, Kultury i Zdrowia			
1.	Wojciechowska Helena	tak	przewodniczący
2.	Zbrojewska Irena	tak	członek
3.	Sobowska Aurelia	nie	członek
4.	Markiewicz Szczepan	nie	członek
5.	Lichy Jan	nie	członek
Komisja Dróg i Urządzeń Osiedli			
1.	Mordalski Kazimierz	tak	przewodniczący
2.	Durka Szczepan	nie	członek
3.	Feliniak Roman	nie	członek
4.	Jędryszczak Józef	nie	członek
5.	Kaczorowski Józef	nie	członek

Źródło: APŁOS, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Górnej Woli, sygn. 547/1, k. b. pag.

Wprowadzona siłą instytucja pełnomocników nie sprawdziła się jednak i nigdy nie została przez wieś zaakceptowana. Pełnomocnicy nie byli przez nich wybierani i nie reprezentowali wsi. Byli po prostu przedstawicielami władzy egzekwującymi spełnianie przez obywateli obowiązków wobec państwa. Warto pamiętać, że w latach 1954–1958 zebrania wiejskie nie mogły zatwierdzać żadnych uchwał, a jedynie zgłaszać postulaty[21].

Prezydium GRN w Górnej Woli, oprócz pracujących na etacie przewodniczącego i sekretarza, zatrudniało jeszcze 2 pracowników – referenta (Zygmunt Gotkiewicz) i inkasenta (Stanisław Czyżewski). Do zadań służbowych pierwszego z wymienionych należało: prowadzenie ewidencji ludności gromady, sprawy wojskowe, sprawy socjalno-kulturalne, prowadzenie Urzędu Stanu Cywilnego, sporządzanie zaświadczeń, a także zajmowanie się świadczeniami w naturze (szarwark) oraz sprawami z zakresu przemysłu, handlu i podatków. Inkasent odpowiedzialny był za: inkaso podatku gruntowego, składki na obowiązkowe ubezpieczenia PZU, należności z Państwowego Funduszu Ziemskiego i inne należności finansowe[22]. W późniejszym okresie zostało jeszcze utworzone stanowisko delegata ds. skupu (Zygmunt Stefański, zastąpiony 1 maja 1957 r. przez Stefana Zbrojewskiego), wobec czego w roku 1957 miejscowe prezydium zatrudniało pięć osób[23]. Siedzibę GRN zlokalizowano w budynku Mariana Pogody we wsi Górna Wola (ob. Górna Wola 32).

W latach 1955–1957 radni gromady Górna Wola borykali się z problemem utworzenia na swoim terenie spółdzielni produkcyjnej. Zagadnienie to utknęło jednak w martwym punkcie z powodu braku chętnych, a wszelkie próby i wysiłki w tym zakresie nie dawały żadnego rezultatu. Wprawdzie myślano o utworzeniu spółdzielni na terenie resztówki w Rzepiszewie, jednak nie potrafiono nawet zgromadzić chętnych do zorganizowania komitetu założycielskiego. Świadczyła o tym wymownie słaba frekwencja na organizowanych co miesiąc szkoleniach dla przyszłego aktywu spółdzielni produkcyjnej. Sytuacja musiała być na tyle patowa, że przewodniczący Prezydium GRN wzywał radnych do brania udziału we wspomnianych szkoleniach[24]. Na sesji 25 lutego 1956 r. radny Jan Lichy (prezes gromadzki Związku Samopomocy Chłopskiej) stwierdził, że chłopi wypowiadali się niezbyt przychylnie o spółdzielczości produkcyjnej, mówiąc, że działałaby ona jak Spółdzielnia „Samopomocy

21 M. Gończar, *Samorząd wsi – historia i nowe możliwości*, Warszawa 1990, s. 37.
22 APŁOS, sygn. 547/3, k. b. pag.
23 Tamże, sygn. 547/4, k. b. pag.
24 Tamże, sygn. 547/1, k. b. pag.

Chłopskiej", którą rolnicy od podstaw zorganizowali w trudnych warunkach w 1945 r. i nic z niej nie mieli, a niektórzy nawet zostali usunięci[25]. Bolączką była również kwestia upowszechniania czytelnictwa wśród mieszkańców gromady. Początkowo zajmowały się tym punkty biblioteczne w Rzepiszewie (prowadząca – Helena Wojciechowska) i Górnej Woli (prowadzący – Leon Bryl), a pod koniec 1955 r. udało się utworzyć Gromadzką Bibliotekę Publiczną pod kierunkiem Antoniego Wojciechowskiego (kierownik Szkoły Podstawowej w Rzepiszewie)[26].

W 1955 r. GRN w Górnej Woli odbyła 15 sesji, w tym 2 sesje uroczyste i jedną sesję specjalną. Przeciętna frekwencja radnych na sesjach wynosiła 90%. Podjęto ogółem 32 uchwały, które dotyczyły m.in. wyboru członków kolegium orzekającego, pomocy sąsiedzkiej w okresie akcji wiosenno-siewnej, żniwno-omłotowej i jesienno-siewnej, konserwacji i budowy dróg oraz mostów gromadzkich, utrzymania należytego porządku sanitarnego, rozdziału kredytów na nawozy sztuczne, podniesienia hodowli bydła (zwłaszcza jałowości krów), remontów szkół w Rzepiszewie i Wilamowie, zabezpieczenia wykonywania obowiązkowych dostaw. Stałe komisje gromadzkie nie wywiązywały się należycie ze swoich zadań, z wyjątkiem Komisji Rolnej pod przewodnictwem Eugeniusza Zbrojewskiego. Prezydium GRN odbyło 50 posiedzeń, na których podjęto 62 uchwały, które podobnie jak i uchwały GRN miały na celu zabezpieczenie wykonywania planów i zadań we wszystkich dziedzinach życia i gospodarki gromady, jak również organizacji pracy prezydium[27].

Kolegium karno-administracyjne przy Prezydium GRN w Górnej Woli w roku 1955 rozpatrzyło łącznie 31 spraw, które w większości dotyczyły nieprzestrzegania przepisów meldunkowych oraz przepisów o zabezpieczeniu przeciwpożarowym. Prezydium dokonywało również rozdzielnictwa materiałów budowlanych. We wspomnianym już roku 1955 wpłynęło 178 podań o przydział materiałów budowlanych (na cement, cegłę, tarcicę, surowiec tartaczny), z których 116 rozpatrzono pozytywnie całkowicie lub częściowo.

W kwestii zabezpieczenia przeciwpożarowego na terenie gromady istniały trzy jednostki OSP: w Rzepiszewie, Tarnówce i Wilamowie. Skutecznie prowadzono kontrole zagród w zakresie przestrzegania przepisów przeciwpożarowych, czego efektem był brak pożarów w roku 1955.

25 Tamże, sygn. 547/2, k. b. pag.
26 Tamże, sygn. 547/1, k. b. pag; sygn. 547/3, k. b. pag.
27 Tamże, sygn. 547/2, k. b. pag.

Produkcja i gospodarka rolna w gromadzie w 1955 r. prezentowały się następująco: żytem obsiano 590 ha, parzenicą ozimą – 57 ha, parzenicą jarą – 2 ha, owsem – 142 ha, jęczmieniem – 20 ha, ziemniakami – ok. 270 ha, roślinami motylkowymi i przemysłowymi – ok. 260 ha. Ponadto obsiano kukurydzę na ok. 9 ha (w tym 0,5 ha u Kazimierza Witaszczyka w Antoninie[28]). Chłopi wykonywali obowiązkowe dostawy: zboża, ziemniaków, żywca i mleka[29].

Z dniem 29 maja 1956 r. radni dokonali wyboru nowego zastępcy przewodniczącego Prezydium GRN w związku z całkowitą rezygnacją z pracy w radzie Jana Bryla. W jego miejsce został wybrany Eugeniusz Zbrojewski z Tarnówki[30].

Mimo październikowej „odwilży" w 1956 r. na wsiach dalej utrzymał się system obowiązkowych dostaw, ale nie był on już tak uciążliwy i egzekwowany siłą. Należy zauważyć, że po roku 1956 upadły niemal wszystkie sztucznie tworzone spółdzielnie produkcyjne. Dało to szybki efekt wzrostu produkcji rolniczej. Zmniejszyły się wymiary przymusowych dostaw, podniesiono ceny skupu. Postawiono na spółdzielczość mleczarską, ogrodniczą i kredytową. Utworzono państwowe ośrodki maszynowe (POM), które świadczyły usługi maszynowe dla rolników. Nastąpił wzrost zaopatrzenia w nawozy sztuczne i materiały budowlane.

Po okresie stalinowskim w kraju nawet niewielkie zmiany przyniosły upragnione wytchnienie. Polska wieś nie mogła jednak w pełni rozwinąć swojego potencjału, powszechnie brakowało chociażby materiałów budowlanych. Rozpoczęto propagowanie powoływania kółek rolniczych. Była to ukryta forma kolektywizacji wsi. Z drugiej strony liczne przywileje kółek rolniczych w ówczesnym systemie gospodarczym dawały możliwość propagowania mechanizacji rolnictwa. Na polskiej wsi pojawiły się „kółkowe" traktory, snopowiązałki i inne maszyny rolnicze[31].

Ze względu na brak zachowanych protokołów posiedzeń sesji GRN za rok 1957 nie jesteśmy w stanie określić, ile razy wówczas radni się zebrali. To sprawia, że nie posiadamy także wiedzy o szczegółowym przebiegu sesji we wspomnianym okresie. Niewiele wnoszą protokoły posiedzeń samego prezydium, które rozpatrywało sprawy o podobnej problematyce co wcześniej już wymienione. Podstawowym zadaniem gromad, w tym tej w Górnej

28 Miejscowość wchodząca w skład gromady Rzepiszew.

29 APŁOS, sygn. 547/2, k. b. pag.

30 Tamże.

31 Z. Landau, W. Roszkowski, *Polityka gospodarcza II RP i PRL*, Warszawa 1995, s. 270.

Woli w latach 1954–1957, była organizacja skupu żywca, zboża, ziemniaków, mleka, zabezpieczenie zbiórki podatków i organizacja prac polowych. Cel był jasno wyznaczony – ściągnąć jak najwięcej żywności i podatków z gromady. GRN w Górnej Woli obradowała na typowych sesjach składających się z jednego lub kilku posiedzeń zwoływanych przez prezydium, podczas których rozpatrywano najważniejsze sprawy dotyczące gromady, uchwalano roczne budżety, zatwierdzano i odwoływano pełnomocników wiejskich. Często przedmiotem posiedzeń prezydium GRN była sprawa zaległości w wykonaniu obowiązkowych dostaw zboża, żywca, mleka i ziemniaków przez miejscowych chłopów.

Ze względu na szczupłość materiału archiwalnego nie możemy również stwierdzić, jak wyglądała likwidacja samej gromady, a tym samym, jakie poglądy w tej sprawie reprezentowali radni i samo prezydium (ostatni protokół z posiedzenia Prezydium GRN pochodzi z 5 listopada 1957 r.)[32]. Do czasu likwidacji gromady przewodniczącym pozostawał Teofil Kwiatyszek[33], zastępcą przewodniczącego Eugeniusz Zbrojewski, a sekretarzem Wacław Szewczyk[34].

Gromada Górna Wola jako jednostka administracyjna była ogniwem bardzo małym. Zajmowała niewielki obszar i liczyła niewielu mieszkańców. Wprowadzony w roku 1954 podział kraju na gromady był całkowicie sztuczny. Powszechnie dostrzegano wady przeprowadzonej reformy administracyjnej, przede wszystkim utworzenie zbyt wielu małych gromad. Jedną z nich była właśnie ta w Górnej Woli. W związku z wprowadzonymi zmianami w podziale administracyjnym powiatu sieradzkiego z dniem 1 stycznia 1958 r. została zniesiona GRN w Górnej Woli. Jej obszar włączono do gromady Wielka Wieś[35].

---

32 APŁOS, sygn. 547/4, k. b. pag.

33 Teofil Kwiatyszek zmarł 16 stycznia 1995 r.

34 Wacław Szewczyk po likwidacji Gromady Górna Wola był zatrudniony od 1 stycznia do 31 sierpnia 1958 r. jako referent w Prezydium GRN w Wielkiej Wsi. Od 1 września 1958 r. był referentem w GRN w Korczewie, a od 1 lutego 1959 r. pełnił funkcję sekretarza gromadzkiego do czasu reformy administracyjnej, gdy z dniem 31 grudnia 1972 r. zniesiono gromady i przywrócono gminy. Zmarł w 2005 r. i został pochowany na cmentarzu św. Wawrzyńca w Szadku. Zob. AŁUW, Akta osobowe Wacława Szewczyka, sygn. 249/2353, k. b. pag.

35 Uchwała nr 98/57 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi z dnia 15 listopada 1957 r. w sprawie zniesienia i utworzenia niektórych gromad w woj. łódzkim. Zob. „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi" z dnia 20 grudnia 1957 r., nr 12, poz. 57; M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995, s. 142.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Łódzkiego Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi:
Akta osobowe Jana Bryla, sygn. 249/195.
Akta osobowe Teofila Kwiatyszka, sygn. 249/1254.
Akta osobowe Wacława Szewczyka, sygn. 249/2353.

Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu:
Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Górnej Woli, sygn. 547.

Źródła drukowane

„Dziennik Urzędowy" 1954, nr 43, poz. 191.
„Dziennik Urzędowy" 1958, nr 5, poz. 16.
„Dziennik Urzędowy" 1963, nr 28, poz. 164.
„Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi" 1954, nr 9, poz. 36.
„Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi" 1954, nr 11, poz. 39.
„Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi" 1954, nr 12, poz. 88.

Opracowania

Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995.
Drygalski J., Kwaśniewski J., *(Nie)realny socjalizm*, Warszawa 1992.
Gończar M., *Samorząd wsi – historia i nowe możliwości*, Warszawa 1990.
Landau Z., Roszkowski W., *Polityka gospodarcza II RP i PRL*, Warszawa 1995.

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.07

COPE
Member since 2021
JM15099

ELŻBIETA NEJMAN*

Rodziny ziemiańskie i ich majątki w okolicach Szadku

Prusinowice

Wieś Prusinowice i łany wybranieckie w tej wsi były dobrami królewskimi. Zostały oddane w dzierżawę w 1762 r. Józefowi Cieleckiemu, skarbnikowi bielskiemu. Po jego śmierci przywilej użytkowania dóbr przeszedł na syna Jana – kasztelana spicymierskiego. Kolejną uprzywilejowaną posesorką była wdowa po tym ostatnim, Salomea z Trepków, której służyło prawo dożywocia. We wsi były 2 młyny, na stawku i strudze Dępce, i 18 gospodarzy[1].

W czasach regencji pruskiej w latach 1793–1807 wsie Prusinowice i Wilamów otrzymał niejaki Fawrat, generał wojsk pruskich ze Śląska. Spadkobiercy generała sprzedali majątek w 1810 r Karolowi Józefowi Bornstaedt v. Bornszted[2].

Kolejnym właścicielem został hrabia Józef Adam Poniński h. Łodzia (1778–1829), prefekt departamentu poznańskiego w czasach Księstwa Warszawskiego, kawaler Legii Honorowej, syn Marcelego i Wiktorii Grudzielskiej. Żoną jego była Julianna Zabłocka, córka Józefa i Augusty Śniegockiej. Z ośmiorga ich dzieci czworo dożyło wieku dorosłego: Teresa Józefa

* Elżbieta Halina Nejman, autorka herbarza *Szlachta Sieradzka XIX wieku*, artykułów w kwartalniku „Na Sieradzkich Szlakach" i w „Biuletynie Szadkowskim" oraz książki *Cztery pokolenia Rodu Złotnickich*, a także innych publikacji; e-mail: elzbieta.nejman@interia.eu

1 *Lustracja dóbr królewskich województw wielkopolskich i kujawskich: 1789*, Toruń 2004. Starostą był wtedy Daniel Suchecki, który otrzymał prawo dzierżawy starostwa w 1873 r. na następne 50 lat. W skład starostwa wchodziły wsie: Wielka Wieś, Kromolin i Kobyla oraz wójtostwo w Szadku. Wieś Wilamów była w posesji Barbary Urszuli z Duninów Sanguszkowej, wdowy po Pawle, marszałku Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wójtostwo, czyli wybraniectwo tej wsi, należało do Aleksandra Spinka od 1768 r.

2 APŁOS, akta notariusza Dydyńskiego 1815, a.1023.

Received: 4.04.2022; Accepted: 21.07.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

(1818–1871), Adolfowa Żychlińska; Izabela Melania Wiktoria (1814–1899), żona Apolinarego Kurnatowskiego; Henryk (1808–1888), żonaty z Emilią Julianną Zabłocką; oraz Antoni, którego żoną była Karolina Krahne. Józef Poniński zmarł w Prusinowicach w 1829 r., ale postępowanie spadkowe przeprowadzono dopiero pięć lat później. W międzyczasie dobrami wycenianymi na 312 tys. zł zarządzali synowie Antoni i Henryk, którzy zawierali umowy dzierżawne i rozliczali dłużników. W 1834 r. Antoni hr. Poniński, zamieszkały w Bawarii, zawarł umowę z Michałem Reislerem, fabrykantem szkła w osadzie Kunegunda do dóbr Tuliszkowa w konińskim, w myśl której ten ostatni w osadzie Karolina na terenie Prusinowic wystawi budynki: szopę, czyli szklaną fabrykę z 10 piecami, gościniec ze stajniami, pięć przyległych domów i inne budynki oraz składy i magazyny[3].

Nie wiemy, w jakich okolicznościach i kiedy kolejnym właścicielem dóbr został Józef Kozarski. Józef (1789–1850), syn Józefa Kozarskiego, był naddzierżawcą dóbr rządowych Góra Bałdrzychowska i sędzią pokoju. W 1813 r. poślubił w Kałowie Petronelę Teodozję Mokrską (1793–1875), córkę Michała i Tekli Ścibor Bogusławskiej[4]. Po jego śmierci w prasie zamieszczono obszerny nekrolog:

> Szadek, maja 1850. Bolesnym ciosem dotkniętą została okolica nasza przez zgon śp. Józefa Kozarskiego, dziedzica majętności Prusinowice w okręgu Szadkowskim, powiecie sieradzkim, na dniu 5maja po 15-miesięcznej chorobie, w 61.r. życia swego. W młodości żołnierz i oficer, później radca wojewódzki i sędzia pokoju, godnie odpowiedział obowiązkom i zaufaniu obywateli, a na ostatek ziemianin i wzorowy gospodarz, pomnożywszy rodzicielski spadek przez pracę, doszedł do znakomitego mienia, które łzą krzywdy niczyjej zroszone nie było. Umiał tak godnie używać majątku, jak go godnie nabył; a ktokolwiek dom Jego zwiedzić raczył, doświadczał tej dawnej gościnności, która rozczula i rozwesela serca. Zostawił po sobie nieutuloną w żalu najlepszą małżonkę, z którą lat trzydzieści kilka w słodkim związku przepędził, i czterech synów. Jak Obywatel, tak Mąż i Ojciec mógł służyć za wzór każdemu. Umarł jak chrześcijanin, a ubieganie się przy ostatniej posłudze o niesienie zwłok Jego na spoczynek do grobu familijnego w mieście Szadku przez obywateli licznie zebranych, Rodzinę i Włościan było najtkliwszym dowodem, na jaką u wszystkich zasłużył miłość i pamięć. Pokój Twej duszy![5]

3 Tamże, akta notariusza Szczawińskiego 1829, a. 345, 1833, a. 51.
4 Akta Urzędu Stanu Cywilnego w Kałowie.
5 „Kurier Warszawski" 1850, nr 139.

Synami Józefa Kozarskiego byli:

- Bolesław Paweł Edmund, urodzony 22 marca 1820 r. w Górze Bałdrzychowskiej, dziedzic dóbr Wilamów. W 1840 r. poślubił w Szadku Salomeę Leopold, córkę Kazimierza i Salomei Mączyńskiej. Mieli jedno dziecko – córkę Józefę Marię (1850–1875),późniejszą żonę Piotra Bardzińskiego. Józef zmarł w Warszawie w 1896 r., pochowany na cmentarzu powązkowskim.
- Michał August Kozarski, urodzony 3 sierpnia 1822 r., poślubił Kazimierę Salomeę Pułaską (1830–1902), córkę Wojciecha i Kolety Bykowskiej[6].
- Henryk Rudolf, urodzony 15 lipca 1830 r. w Bałdrzychowie, zmarł 8 października 1903 r. w Konopnicy. Dziedzic wsi Konopnica w wieluńskim. W kościele w Skomlinie w 1862 r. poślubił Adelę Bąkowską (1846–1902), córkę Ignacego i Apolonii Łączkowskiej. Wniosła ona w posagu 30 tys. rubli[7].

Kolejnym właścicielem dóbr Prusinowice został Michał Kozarski, który był też dziedzicem majątków Zalesie, Otok i Otoczek, zakupionych w 1858 r. za 46 tys. rubli od małżeństwa Józefa i Angeli (z domu Dąmbskiej) Kęszyckich. Michał Kozarski miał trzy córki:

- Bronisława Jadwiga (1855–1924) była żoną Tadeusza Wincentego Antoniego Świeżawskiego;
- Kazimiera Michalina poślubiła w 1886 r. w Warszawie Wojciecha Karola Wyganowskiego (1860–1940), syna Zygmunta i Jadwigi Doroty Gałczyńskiej;
- Maria Koleta urodzona w1853 r. w Prusinowicach zmarła w 1941 r. w Warszawie, wyszła za mąż w Warszawie w 1872 r. za Józefa Wiktora Nepomucena Czarnowskiego h. Grabie (1839–1912), syna Jana i Emilii Świętosławskiej, i to właśnie ona wniosła do nowej rodziny dobra prusinowickie. Dodatkowo Czarnowscy w1883 r. zakupili majątek Zalesie.

Czarnowscy mieli dwie córki i jednego syna. W 1899 r. prasa donosiła: „Ślub. W poniedziałek 27 b. m. w kościele parafialnym w Szadku,

---

Cytaty w niniejszym artykule poddano modernizacji, ograniczając się do niezbędnego minimum.

6 Akta Urzędu Stanu Cywilnego w Kałowie. Akta notariusza Szelążka 1863, k. 426.

7 APŁOS, Akta notariusza Kowalskiego 1865, k. 252.

pobłogosławiony został związek małżeński p. Ludomiła Puławskiego, właściciela dóbr Piorunów, syna śp. Ludomiła i Zofii z Lesznowskich, małżonków Puławskich, z panną Wandą Czarnowską, córką Józefa i Marii z Kozarskich, małżonków Czarnowskich, właścicieli dóbr Prusinowice"[8].

Ludomir Ślepowron Pułaski (1871–1953) był działaczem społecznym, senatorem w latach 1922–1927 i dziedzicem Imielna. Jego żona, Wanda Kazimiera Czarnowska, urodziła się w 1878 r., zmarła w 1906 r. Została pochowana w grobie rodzinnym w Grzymiszewie[9].

Druga z córek Józefa Czarnowskiego – Zofia (1872–1944), poślubiła w 1894 r. w Szadku Henryka Łączyńskiego, syna Zygmunta i Amelii Wessel, w dwa lata po jego śmierci (zmarł w 1921 r.) wzięła w Warszawie ślub z Kazimierzem Mikołajem Jarogniewem Pułaskim (1861–1947), synem Mieczysława i Cecylii Gałczyńskiej[10]. Kazimierz Pułaski był spokrewniony przez ciotkę, Zofię Gałczyńską, z rodziną malarza Wojciecha Kossaka. Sam też był malarzem.

Jedyny syn Józefa – Kazimierz Bronisław Czarnowski (1877–1910), nabył od ojca dobra prusinowickie w 1907 r. za kwotę 209 tys. rubli[11]. Wieś Prusinowice i folwark Zalesie miały wtedy powierzchnię 2878 morgów. W dobrach była gorzelnia, obora holenderska, a gospodarstwo określano jako intensywne. Czarnowscy rezydowali na folwarku Zalesie. Żoną Kazimierza była Józefa Teresa Maria Wodzińska h. Jastrzębiec, córka Jana Gerwazego i Mari Karnkowskiej. Mieli jedną córkę Zofię (1913–1995), późniejszą żonę Ludwika Makomaskiego (1906–2001), i dwóch synów: Jana Józefa urodzonego w 1915 r. i Józefa Zygmunta urodzonego w 1916 r.

Zmiana właściciela majątku nastąpiła w 1917r., kiedy to dobra o powierzchni 1086 ha kupił Adam Krzyżanowski. Prowadził gospodarstwo oparte na uprawie zbóż, ziemniaków, buraków cukrowych oraz nasion buraków cukrowych, koniczyn, marchwi i innych. Założył na powierzchni 100 morgów gospodarstwo rybne. Wzorowo prowadzona była także gospodarka leśna. Grunty rolne zostały zdrenowane, a łąki zmeliorowane. Dochód przynosiła

8 „Gazeta Kaliska" 1899, nr 273.

9 Bratem Ludomira był Tadeusz Pułaski (1873–1956), poseł na Sejm Ustawodawczy w 1919 r., właściciel dóbr Dąbrowa Wielka, działacz oświatowy. Ukończył gimnazjum w Kaliszu i Wydział Chemii na Uniwersytecie w Dreźnie, członek sejmiku powiatu sieradzkiego, radca Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego.

10 Cecylia z Gałczyńskich Pułaska, Jadwiga Wyganowska i Zofia z Gałczyńskich Kossakowa były siostrami.

11 „Gazeta Kaliska" 1907, nr 190 i 191.

hodowla koni remontowych[12]. Prusinowice posiadały własną gorzelnię oraz młyn parowy. W 1921 r. właściciel ofiarował na budowę szkoły powszechnej 2 morgi gruntu i 100 tys. marek[13].

Adam Henryk Krzyżanowski, ostatni właściciel Prusinowic, był synem Michała (1828–1903), dziedzica wsi Garbów w parafii Kalinowa, i Jadwigi Kłopockiej. Urodził się w 1882 r., a zmarł tuż przed zakończeniem II wojny światowej 13 kwietnia 1945 r. Jego żoną była Regina Murzynowska, zmarła w 1975 r. w Jeleniej Górze, córka Witolda Eugeniusza i Felicji Stadnickiej.

Krzyżanowscy mieli dwóch synów: Henryka (1913–1945) i Józefa Ewarysta (1905–1951), żonatego z Marią Klarą Roztworowską. Z tego ostatniego małżeństwa pozostało pięcioro dzieci: córka Elżbieta (1931–2007) i synowie: Hubert Józef, urodzony w 1935 r., Józef, urodzony w 1940 r., Henryk, urodzony w 1946 r., i Wojciech, urodzony w 1948 r.

Dobra pozostawały w rękach rodziny Krzyżanowskich do czasu przejęcia ziemi przez Skarb Państwa na mocy dekretu z 6 września 1944 r. o reformie rolnej.

Ryc. 1. Autografy Michała Kozarskiego i Józefa Czarnowskiego
Źródło: E.H. Nejman, *Szlachta Sieradzka XIX wieku. Herbarz*, Zduńska Wola 2017

Krokocice

W starszych, ale nie w najstarszych znanych źródłach właścicielami dóbr Krokocice i Wola Krokocka była rodzina Krokockich, pisali się *de Krokocice*. W 1571 r. Andrzej Krokocki, syn Mikołaja, zobowiązał się sprzedać część dóbr Krokocice braciom Andrzejowi i Marcinowi Tymińskim[14]. W tym samym roku Maciej Magnuski de Kozuby oprawił 40 grzywien posagu i tyleż wiana żonie, Katarzynie Krokockiej, córce wspomnianego Andrzeja, a ona zrzekła się praw do dóbr rodzinnych[15].

12 Na potrzeby wojska.
13 „Ziemia Sieradzka" 1921, nr 13, s. 7.
14 AGAD, Księgi sieradzkie grodzkie, inskrypcje, sygn. 66, k. 197, 1571.
15 Tamże, sygn. 30, k. 72, 1551 r., sygn. 48, k. 201, 1564 r., sygn. 65, k. 80, 143, 1571 r., sygn. 75, k. 162, 380, 1578–79 r.

Kilka lat później Tomasz Krokocki i jego żona Katarzyna Żerosławska zrezygnowali z części dóbr Krokocice na rzecz Marcina Tymińskiego, a Stanisław Krokocki, syn Tomasza i Barbary Dominikowskiej, cedował oprawę posagu matki na rzecz tegoż Marcina. Również pięciu braci Balińskich zrezygnowało z części dóbr Krokocice i Wola Krokocka na rzecz Andrzeja Tymińskiego.

W 1630 r. Marianna Petronela, córka Piotra Tymińskiego i Jadwigi Biskupskiej, poślubiła Piotra Walewskiego, kasztelana konarskiego, dziedzica dóbr Rembieszów, Branica, Gawory, Jelno i Kalinowa. Dwa lata później małżonkowie podpisali akt dożywocia, w którym Marianna Petronela wnosiła do nowej rodziny połowę wsi Krokocice i Wolę Krokocką, a Piotr Walewski zapisał na tych wsiach 20 000 złp jako swój wkład[16].

Przez 20 lat trwania małżeństwa Walewscy dochowali się sześciu córek i trzech synów. Prawem dziedziczenia wsie Krokocice i Wola Krokocka, mocno zadłużone, przeszły w ręce syna Władysława, a potem jego córki Urszuli Zuzanny Rembiewskiej, która sprzedała je Wojciechowi Walewskiemu.

Drugim z synów Piotra był Stanisław (1639–1740), dziedzic Ligoty, Kalinowej i części Widawy, po którym dziedziczył jedyny syn – Kazimierz (zmarły w 1734 r.), kasztelan spicymierski. Kazimierz w 1699 r. do dóbr ojcowskich dokupił za sumę 59 000 zł od Wojciecha Walewskiego kompleks wsi: Krokocice, Wolę Krokocką, Lichawę, Łobudzice i Wolę Łobudzką. Był też dziedzicem na Jelnie, Gaworach, Rembieszowie i Branicy.

Kazimierz Walewski miał dwie żony: poślubioną w 1669 r. Zofię Radolińską, która wniosła wiano w wysokości 40 tys. zł., oraz Katarzynę Walewską, wdowę po Aleksandrze Popławskim, pułkowniku wojsk koronnych, która jako powtórna wdowa poślubiła Kazimierza Rychłowskiego, kasztelana sieradzkiego[17].

Kazimierz Walewski miał 11 dzieci, w tym sześć córek. Pięciu synów Stanisława podzieliło się majątkiem. Ignacy (zmarły przed 1756 r.), kasztelan spicymierski, został właścicielem wsi: Ligoty, Wola Ligocka, Łobudzice i części Widawy, a drugi z synów –Antoni (zmarły przed 1781 r.), kasztelanic spicymierski, dziedzicem dóbr Krokocice, Wola Krokocka i Lichawa.

16 M. Kobierecki, *Walewscy Herbu Kolumna w XVII–XVIII wieku*, Łódź 2008, s. 92.
17 AGAD, Księgi sieradzkie grodzkie, sygn. 225, k. 250, sygn. 233, k. 364.

Antoni miał ze związków małżeńskich z Kunegundą Garczyńską (poślubioną w 1736 r., a zmarłą w Lichawie w 1753r.), Zofią Dobek z Piorunowa (poślubioną w Małyniu w 1756 r.) i z Katarzyną Szczucką kilkoro dzieci, w tym jedynego syna Jana Karola Antoniego, urodzonego w Lichawie w 1736 r., późniejszego właściciela dóbr Lichawa, żonatego z Marianną Turowską.

Córka Antoniego Walewskiego, Marianna Konstancja, poślubiła w 1760 r. wdowca Jana Kantego Jabłkowskiego, burgrabiego grodzkiego sieradzkiego, syna Marcina i Katarzyny Mikołajewskiej.

Antoni Walewski miał poważne trudności z rozliczeniem majątku po zmarłej żonie i wtedy też, a był to rok 1777, postanowił sprzedać wieś Krokocice zięciowi Janowi Jabłkowskiemu. W ten sposób Jabłkowski stał się właścicielem obu wsi: Krokocic i Woli Krokockiej.

Jan Kanty **Jabłkowski** doczekał się z dwóch związków małżeńskich pięciu synów i trzech córek. Kilkoro z jego dzieci urodziło się w Woli Krokockiej i w Lichawie. Synowie burgrabiego nie mieli już majątków ziemskich, wybrali kariery urzędnicze.

Nie wiemy, w jakich okolicznościach wsie Krokocice, Wola Krokocka i Piaski zostały sprzedane, ale następnym właścicielem dóbr został Andrzej Jan **Karczewski** (1760–1806), syn Dobrogosta i Heleny Bogumiły Mielęckiej. Poślubił on w 1784 r. w Sokolnikach Teodorę Chlebowską, córkę Jana i Bogumiły Bronikowskiej[18].

W czasie 22 lat trwania małżeństwa przyszły na świat dzieci: Napoleona Konstancja, Michalina Bogumiła Janowa Gąsiorowska, Eufrozyna Konkordia Rafałowa Żychlińska, Ignacy Leon (1787–1861), sędzia ziemski, urzędnik Królestwa Polskiego, który poślubił w 1835 r. w Warszawie Teklę Kordulę Kozarzewską, córkę Rocha i Praksedy Przedpełskiej, oraz Marceli Paweł (1792–1861), dzierżawca Górek w ekonomii Pabianice. Marceli Paweł poślubił w 1820 r. Antoninę Ludwikę Elżbietę Lipnicką (1799–1876), córkę Ludwika, radcy woj. kaliskiego, i Teofili Karczewskiej[19]. Zginął tragicznie 26 lutego 1861 r. zastrzelony w Warszawie podczas manifestacji patriotycznej.

Po śmierci Andrzeja Jana Karczewskiego majątek po nim przejęła żona Teofila, która weszła w powtórny związek małżeński z wdowcem, Adolfem

18 APŁOS, Akta notariusza Kobyłeckiego 1823, a. 173, 1826, a. 69, 285, 1835, a. 296; Akta notariusza Dydyńskiego 1817, a. 96.

19 Tamże, Akta notariusza Kobyłeckiego 1827, a. 132, 322.

Schroederem (1763–1825), radcą powiatu szadkowskiego pochodzącym ze Starogardu w Prusach. Mocą kontraktu kupna sprzedaży to właśnie Adolf **Schroeder** nabył od poprzedniej dziedziczki w 1817 r. majątek za sumę 160 tys. zł. Zmarł on w 1825 r. i dobra powtórnie wróciły do Teodory, z pierwszego męża Karczewskiej, wdowy Schroeder, która była jego jedyną spadkobierczynią. Małżonkowie pochowani są na cmentarzu ewangelickim w Szadku, a napis na nagrobkach głosi: „za życia małżeństwem, po zgonie tu połączeni pozostali, pasierbów i dzieci wdzięcznością przejęte".

Teodora zmarła w 1835 r., zostawiając testament, zgodnie z którym majątek o wartości 200 tys. zł przeznaczyła dla syna z pierwszego małżeństwa Marcelego Pawła **Karczewskiego**, a legat 20 tys. dla zięcia Jana Gąsiorowskiego.

Hipoteka majątku obciążona była sumą 36 tys. zł, czyli 5400 rubli, dla braci Schroederów, synów Adolfa z pierwszego małżeństwa: Nataniela; Salomona Ludwika, zmarłego w 1833r., po którym dziedziczył syn Karol Ludwik; Jana, zmarłego w 1835 r., po którym dziedziczyły żona Anna Elżbieta Schmidt i córka Katarzyna Wilhelmina.

Po śmierci Marcelego dobra składające się z Krokocic, wycenionych na 27 tys. rbs, Woli Krokockiej, wartej 30 tys. rbs, oraz Przeczni przeszły na skutek podziałów 13 listopada 1861 r. na jego potomków.

Dzieci było kilkoro, wszystkie urodzone w Górce Pabianickiej, synowie: Ignacy Leon Tadeusz (1828–1847), Wiktor Leon Józef (1826–1828), Tadeusz Szczęsny, urodzony w 1824 r., oraz Witold Antoni Jan Nepomucen (1830–1869), dziedzic dóbr Piekary, ożeniony w 1860 r. z Wandą Marią Zakrzewską i powtórnie w 1865 r. z Józefą Wężyk, nie brał on udziału w spadku, prawdopodobnie rozliczył się z ojcem wcześniej, pozostawił po sobie potomstwo.

Marceli miał dwie córki. Starsza z nich, Adolfina Zofia (1821–1898), której mężem był Emanuel Józef Wincenty Myszkowski (1815–1891) z Zapolic, zamieszkały w Paprotni, syn Antoniego i Salomei Szeliskiej, odziedziczyła wieś Przecznię. Druga z córek, Bronisława Kornelia Eufrozyna (1832–1871), której przypadły w spadku wsie Wola Krokocka i Krokocice, wniosła je do rodziny męża Witolda Kurnatowskiego. Obie siostry aktem notarialnym w 1862 r. swoje majątki przekazały mężom[20].

Nowy dziedzic dóbr – Witold Leopold Łodzia **Kurnatowski** (1827–1907), syn Jana, radcy powiatu konińskiego, dziedzica dóbr Brudzew w powiecie

20 Tamże, Akta notariusza Sikorskiego 1862, a. 16.

konińskimi Eleonory Szarloty Zofii Unrug, był sędzią pokoju i radcą Komitetu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego[21]. W czasie powstania 1863 r. Witold Kurnatowski pełnił funkcję pomocnika naczelnika powiatu sieradzkiego z ramienia Rządu Narodowego. W Woli Krokockiej stała przez dłuższy czas kawaleria powstańcza pod dowództwem Taczanowskiego[22].

Pierwsza żona Witolda zmarła bezpotomnie w 1871 r. w wieku 39 lat. Dwa lata później, w 1873 r., poślubił on w kościele w Małyniu Lucynę Eleonorę Klimaszewską (1844–1918), córkę Antoniego, dziedzica Choszczewa, i Wiktorii Kurnatowskiej.

Dwoje dzieci z tego małżeństwa: Bronisława Anna (1880–1898) i Tomasz Eleonor (1879–1896), zmarło w młodym wieku. Dwaj synowie, Edmund i Jerzy, pozostali na ojcowskim majątku.

Wolę Krokocką, zajmującą obszar 787 morgów, nabył od ojca w 1899r. za kwotę 6 2000 rbs adwokat Jerzy Karol Kurnatowski, mieszkający w Warszawie[23].

Jerzy Karol (1874–1934) pracował naukowo i społecznie, był publicystą oraz aktywnym działaczem plebiscytowym na Mazurach. Prowadził działalność naukową w zakresie prawa i socjologii, był profesorem w Szkole Nauk Politycznych[24]. Pełnił też wysokie funkcje w Kościele ewangelickim jako prezes Zrzeszenia Ewangelików Polskich. Był działaczem organizacji polsko-francuskich i polsko-czechosłowackich, tłumaczem i publicystą w prasie krajowej i zagranicznej. Odznaczony został Krzyżem Walecznym i Legią Honorową.

Żoną Jerzego została Jadwiga Boetticher (1879–1954), córka Ludwika z Sielca w łęczyckim, którą poślubił w 1902 r. Była malarką. Podczas pobytu w Woli Krokockiej uwieczniła na obrazach okoliczne pejzaże, a także nieistniejący już dworek[25]. W 1914 r. Wola Krokocka znalazła się w pasie działań

---

21 *Polski Słownik Biograficzny*, E. Rostworowski (oprac.), t. 16, Wrocław 1971, s. 243.

22 „Kurier Warszawski" 1899, nr 187.

23 W „Dzienniku Łódzkim" (1884, nr 14) zamieszczono ogłoszenie o następującej treści: „Jest do sprzedania lub wydzierżawienia na lat 12 majątek mający 1000 morgów pięknej ziemi ornej i łąk i 500 mórg lasu i zagajników; budynki po większej części murowane, dom mieszkalny obszerny, ogród z oranżerią, inwentarz żywy i martwy zupełny. Wiadomość bliższa w Woli Krokockiej pod Szadkiem, cena 8500 rs. za włókę. Tamże do sprzedania 100 lub 200 dębów bardzo ładnych po rs. 12 sztuka oraz 40 morgów zaległych poręb".

24 *Polski Słownik Biograficzny*, s. 243.

25 Pochowana w Warszawie, Cmentarz Ewangelicko-Augsburski przy ul. Młynarskiej, aleja D, rząd 1, miejsce 59.

wojennych i przez kilka dni była terenem walk. Wszystkie budynki zostały spalone, a majątek ogołocony z inwentarza. W Woli Krokockiej został stary dwór okolony parkiem, w którym wyróżnia się przepiękna aleja kasztanowa.

Na Krokocicach gospodarował drugi z synów Witolda – Edmund Witold Józef (1887–1937),z wykształcenia inżynier rolnik. Jego żoną była Anna Stanisława Ruszkiewicz.

W latach 1920i 1929 Kurnatowski prowadził parcelację majątku, między innymi sprzedał działki w kolonii Brondy (Brądy) za 180 tys. marek[26].

Łobudzice, Wola Łobudzka

W 1563 r. bracia Bogusław, Krzysztof i Michał Łobodzcy, dziedzice dóbr Łobudzice, Wola Łobudzka i Lichawa, synowie Mikołaja, kasztelana spicymierskiego, zmarłego w 1558 r., zobowiązali się sprzedać część dóbr na rzecz małżonków Jana Iwańskiego i Jadwigi Łobodzkiej[27].

Dobra Łobudzice i Wolę Łobudzką nabył w 1750 r. od Ignacego **Walewskiego** Michał z Głogowy **Kossowski**, zmarły w 1791 r. sędzia ziemski bełski, burgrabia grodzki sieradzki, syn Walentego (1665–1751) i Zofii Haberek. Poślubił on w 1752 r. w małyńskim kościele Konstancję Wężyk Widawską, **córkę Hieronima**, miecznika dobrzyńskiego, i Agnieszki Chlebowskiej Bezan. W Łobudzicach przyszło na świat ich dziewięcioro dzieci, ale żadne z nich nie przejęło w całości dóbr łobudzkich.

Część majątku przeszła z posagiem Justyny z Kossowskiej na Macieja z Lubrańca **Dąmbskiego,** podsędka brzeskiego kujawskiego. Sprzedał on w 1787 r. Łobudzice za 72 tys. zł Ignacemu **Zarębie**, komisarzowi cywilnemu woj. kaliskiego, synowi Władysława z Kalinowy, starosty prośniatowskiego, i Agnieszki Raczyńskiej[28].

Z niewiadomych powodów obie wsie figurują w 1830 r. w rejestrze dóbr rządowych ekonomii Męka, prawdopodobnie zostały przejęte za długi.

W 1835 r. w prasie ukazało się ogłoszenie o sprzedaży dóbr:

> Bank Polski. Mając na sprzedaż dobra Łobudzice i Wolę Łobudzką w wdztwie kaliskim, obwodzie sieradzkim położone, składające się z dwóch wsi i dwóch folwarków, podaje do wiadomości publicznej, iż licytacja głośna

26 APŁOS, Akta notariusza Rokossowskiego 1920, a. 1089, 1929.
27 AGAD, Księgi sieradzkie grodzkie, sygn. 48 1563, k. 80v, sygn. 47, 274.
28 Tamże, Księgi sieradzkie ziemskie, sygn. 101, cz. 2, k. 861.

> do kupna tych dóbr odbędzie się w biurze Banku Polskiego, o godzinie 10 z rana, w sali jego posiedzeń. Rozległość dóbr tych z lasami, podług zrobionego pomiaru, wynosi około włók 49, morgów 28, prętów 88 miary nowopolskiej. Dochód netto wynaleziony na złp 6,780 groszy 18[29].

W 1837 r. dobra kupił z myślą utworzeniu tu kolonii i sprowadzeniu niemieckich kolonistów Wilhelm **Bergeman**. Wilhelm Herman Bergeman, urodzony w 1797 r. w Prusach, syn Jana Daniela, postrzygacza z Brandenburgii, i Anny Mari Krystyny Schroeder, był znanym w powiecie szadkowskim geometrą i autorem wielu map, pełnił funkcję konduktora miasta Zduńska Wola i miernika tego miasta. Poślubił w 1828 r. w Wieluniu Joannę Mariannę Karnecką, urodzoną ok. 1804 r. na Śląsku, a zmarłą w 1846 r. w Woli Łobudzkiej, córkę Jakuba, fabrykanta sukna z Wielunia, i Marianny. Mieli jednego syna, Karola Ludwika Fedynanda, w późniejszym czasie właściciela dóbr w piotrkowskim.

Bergeman nie tylko założył kolonię zwaną Wola Sosnowa i osadził w niej 75 osadników[30], przeważnie wyznania ewagelicko-augsburskiego, ale też cukrownię, o czym pisały gazety:

> We wsi Woli Łobudzkiej w pow. sieradzkim założona została nowa fabryka cukru przez P. Wilhelma Bergman, w której wyrabiane będą mączka cukrowa i syrop, a później cukier w głowach, pieczęcią fabryczną obejmującą litery W.B. opatrzony[31]..

Bergeman prowadził rozliczne interesy, był właścicielem kilku niewielkich nieruchomości, ale kupno sporego majątku oraz założenie fabryki okazało się zbyt dużym obciążeniem finansowym. Nie wiadomo dokładnie kiedy, ale po 1849 r. sprzedał Łobudzice.

Nowym nabywcą został Józef **Maleszewski** (1788–1852), dziedzic z pobliskiej Przyrownicy, sędzia pokoju powiatu sieradzkiego.

Maleszewski był synem Walentego (1737–1817), posesora Przyrownicy i Wólki Przatowskiej, i Marianny Dąbrowskiej. Żoną Józefa została poślubiona w 1822 r. w Zadzimiu Salomea Józefa Jerzmanowska, córka Józefa i Franciszki Barczewskiej. Po śmierci Józefa Maleszewskiego zamieszczono

29 „Dziennik Powszechny" 1835, nr 82.
30 APŁOS, akta notariusza Szczawińskiego 1840, k. 257, 1845, k. 416–27.
31 „Kurier Warszawski" 1849, nr 167.

w prasie nekrolog. Zostało po nim troje nieletnich dzieci: Tekla (15 lat), Hilary (13 lat) i Jan (11 lat).

> W dniu 7 stycznia sroga i nieubłagana śmierć przecięła pasmo dni życia śp. Józefa Maleszewskiego, sędziego pokoju okręgu szadkowskiego, właściciela dóbr ziemskich w powiatach sieradzkim i piotrkowskim położonych. Mąż ten, zrodzony z Walentego i Marianny z Dąbrowskich, wychowany na łonie obywatelskim, w każdym swym czynie okazywał szlachetność uczuć i zamiłowanie cnoty; z powołania zaś swego honorowego urzędu, który tak zaszczytnie piastował, był w sądzeniu spraw swych ziomków zawsze bezstronnym i sprawiedliwym rozstrzygaczem sporów, godząc zwaśnionych łagodnym i towarzyszącym wyższym pojęciom rozumu i serca postępowaniem. Lecz niestety! Zaledwie z miasta Kalisza do zagrody swej wrócić zdołał, w jednej chwili tknięty dotkliwą chorobą, na łonie ukochanej swej Żony, zasnął w BOGU, pozostawiwszy po sobie owoce przyszłych nadziei w Córce i dwóch Synach[32].

Wdowa nie podołała trudom gospodarowana i majątek został sprzedany. Jako następny jego właściciel figuruje Karol **Gebhardt**, zamieszkały w Warszawie.

Dobra składały się z wsi i folwarku Wola Łobudzka, fabryki cukru, kolonii Łobudzice i kolonii Joanowo. Zajmowały powierzchnię 1503 mórg i 85 prętów, czyli dziesiatyń 765 miary rosyjskiej.

Dobra te, z wyłączeniem propinacji i czynszów oraz fabryki cukrowej, kontraktami z 10 października 1863 r. i 22 kwietnia 1854 r. oddane zostały w 10-letnią dzierżawę Kamilli z Słowińskich Leonowej Kobierzyckiej[33].

W 1890 r. jako właściciel Woli Łobudzkiej figuruje pułkownik **Modl**[34].

Dziesięć lat później majątek o powierzchni 374 ha nabył jako współwłasność Ksawery **Niemyski** za 25,050 rubli[35].

Rodzina Niemyskich wywodzi się z Warszawy. Jej protoplastą był Mikołaj, zmarły przed 1809 r., i jego żona Marianna Topczewska. Ich syn Kazimierz, majster profesji rzeźniczej, urodzony ok. 1754 r. w parafii rudnickiej, wdowiec po Mariannie de Sztellery, poślubił w wieku 55 lat w Warszawie w 1809 r. Ewę Rozalię Popek (1793–1837), córkę Franciszka, rzeźnika, i Anny Flegel. Mieli kilkoro dzieci: córki Agnieszkę, Zofię i Salomeę oraz synów

32 Tamże, 1852, nr 186.
33 „Dziennik Warszawski" 1865, nr 138.
34 „Dziennik Łódzki" 1890, nr 63.
35 „Gazeta Kaliska" 1900, nr 238.

Antoniego Władysława, urodzonego w 1817 r., i Kazimierza Ludwika Błażeja (1823–1881).

Antoni, majster rzeźnicki, poślubił w 1844 r. w Warszawie Krystynę z Kuczyńskich Miecznikową, wdowę po majstrze rzeźnickim.

Kazimierz, drugi z braci, poślubił Józefę Kacperkiewicz, wdowę po Antonim Dobosiewiczu. Z tego małżeństwa było trzech synów: Jan, urodzony ok. 1851 r., którego żoną była poślubiona w 1877 r. w Warszawie Natalia Riedel, córka Fryderyka i Salomei Bajer; Franciszek Ksawery, urodzony w 1855 r. w Warszawie, poślubił Cecylię Jurkowską, był właścicielem Woli Łobudzkiej, miał jedyną córkę Barbarę Sewerynę (1889–1956); i trzeci z synów Kazimierza Niemyskiego – Leon (1858–1928), późniejszy wydawca i współredaktor tygodnika naukowego, społecznego, literackiego i politycznego „Ogniwo".

Jako 27-letni kawaler, z zawodu garbarz, poślubił w 1883 r. w Warszawie 19-letnią Julię Flatt, córkę nieżyjącego już Józefa. Mieli pięcioro dzieci: Stefana (1884–1894), Janinę (1887–1984), nauczycielkę historii, Wandę Walc (1888–1982), lekarkę, Stanisławę Walerię (1893–1979), nauczycielkę, której mężem był Edward Łukasz Mysłakowski, oraz Lucjana Kazimierza (1885–1948).

Leon Niemyski początkowo praktykował w zawodzie garbarskim, by z czasem w 1880 r. otworzyć własną fabrykę skór zamszowych, w której zatrudniał od 25 do 50 pracowników. Fabryka przestała funkcjonować na początku wojny w 1914 r., a trzy lata później Niemyski zakupił majątek Piorunów[36]. Z czasem prowadzeniem gospodarstwa zajął się syn Lucjan Kazimierz, z wykształcenia rolnik. Jego żoną była stryjeczna siostra, Barbara Seweryna Niemyska (1889–1956), córka Ksawerego, dziedzica Woli Łobudzkiej. Mieli syna Krzysztofa Jana, urodzonego w 1913 r. w Woli Łobudzkiej, a zmarłego w 2009 r. w Warszawie.

W 1925 r. Lucjan i Barbara Niemyscy wybudowali pałacyk w Piorunowie, gdzie mieszkali do wojny, przenosząc się potem do podwarszawskiego Komorowa.

Pochowani zostali na warszawskich Powązkach, a w 2000 r. zarówno Lucjan, jak i Barbara otrzymali tytuł Sprawiedliwi wśród Narodów Świata[37].

36 *Polski Słownik Biograficzny*, E. Rostworowski, Z. Albert (oprac.), t. 23, s. 38.
37 Kwatera 181, rząd 4, miejsce 22, 23, 24.

Boczki, Kobyla Chmielowa

Właścicielami wsi byli przynajmniej od połowy XVI w. **Mikołajewscy**. I tak w 1576r. Piotr Mikołajewski, syn zmarłego Mikołaja i Zuzanny, dziedzic dóbr Mikołajewice, oprawił 1000złp posagu i tyleż wiana żonie Annie Romiszewskiej, córce Jakuba, na swoich dobrach Boczki, Kobyla, Mikołajewice, Jerwonice[38].

W 1603 r. przeprowadzono dział między braćmi, synami zmarłego Piotra Mikołajewskiego i Małgorzaty Dąbrowskiej: Jan dostał Jerwonice, Jakub Boczki i Kobylę, Stanisław Mikołajewice, a Kacper z żoną Anną Małkowską z Romiszewic Zamoście[39].

W 1647 r. po śmierci Jakuba majątkiem dzielili się jego synowie, bracia: Jan, Roman, Tomasz i Andrzej[40].

W 1732 r. występowali Józef, Marcin, Katarzyna Marcinowa Kłobukowska, synowie i córka zmarłego Stanisława i Marianny Kodrębskiej, a wnukowie Andrzeja, dziedzica dóbr Kobyla Chmielowa i Boczki, spadkobiercy i potomkowie, a prawnukowie Jakuba Mikołajewskiego[41].

Kolejnym właścicielem majątku był Wojciech **Tymieniecki,** zmarły przed 1766 r. podczaszy dobrzyński, syn Zygmunta podwojewodziego wieluńskiego i Krystyny Masłowskiej. Wojciech miał dwie żony: Eleonorę Wolską (z pierwszego ślubu Franciszkową Biernacką, skarbnikową kaliską) i Joannę Chłapowską. Dobra odziedziczyła jedyna wnuczka, Marianna, córka Bonawentury i Rozalii Cieleckiej, a żona Floriana Stamirowskiego.

Nie wiadomo, w jakich okolicznościach następnym dziedzicem dóbr został Paweł **Biernacki**, kasztelan sieradzki, który jako właściciel występuje w 1811 r. Prawdopodobnie po Pawle dziedziczył jego syn Stanisław, skoro w 1831 r. jego żona, Józefa z Korytowskich, sprzedała dobra Sikucin, Kotliny, Kotlinki, Raduchów, Boczki i Kobyla Chmielowa za 180 tys. zł Konstancji z Małachowskich Biernackiej, wdowie po Pawle, kasztelanie sieradzkim, zamieszkałej w Bartochowie[42].

Z kolei w 1839 r. majątek ten był zaliczany do masy spadkowej po bezpotomnym Rafale **Pstrokońskim**, synu Bogumiła i Anny Walewskiej,

38 AGAD, Księgi sieradzkie inskrypcje, 1573, sygn. 71, k. 373v.
39 Tamże, 1603, sygn. 108, k. 59, 1606, sygn. 108, k. 558v.
40 Tamże, sygn. 160, k. 233.
41 Tamże, sygn. 209, k. 10, 1647, sygn. 160, k. 228.
42 APŁOS, Akta notariusza Kobyłeckiego 1831, a. 61.

po którym dziedziczyła żona Faustyna z Mniewskich i dwaj bracia: Feliks i Ignacy, spadkobiercy po Anieli z Pstrokońskich Andrzejowej Stawiskiej[43].

Dobra ziemskie Sikucin i Kobyla Chmielowa z przyległościami Boczki, folwark Boczki oraz wieś zarobna Kobyla Chmielowa, o powierzchni 1257 mórg ziemi, w tym dworskiej 1106,301 dusz, młyn wodny z produkcją 650 korców mąki rocznie, w 1841 r. od spadkobierców Rafała Pstrokońskiego nabył Wilhelm **Nencki**. W rękach tej rodziny majątek pozostawał do 1944 r.[44]

Nenccy to osiadła w Prusach Królewskich, a wywodząca się z Księstwa Miśnieńskiego w Saksonii rodzina wyznania kalwińskiego. Pisali się różnie: Nenchen, Nencha, Nenski, Necki.

Maciej, rodem z Miśni, w nagrodę za męstwo otrzymał w 1532 r. od cesarza Ferdynanda szlachectwo i herb Trzy Lilie. Karol, rotmistrz rajtarski, i Jan Kazimierz, generał major gwardii pieszej księcia Dymitra Wiśniowieckiego, na sejmie koronacyjnym Jana III Sobieskiego otrzymali za zasługi wojenne w walkach ze Szwecją, Rosją, Turcją i Tatarami indygenat polski w roku 1676. Wtedy też spolszczyli nazwisko na Nencha.

Z rodziny wywodzili się duchowni: ks. Eustachy Placyd (1597–1647), kanonik warmiński i gnieźnieński, sekretarz królów Zygmunta II Wazy i Władysława IV; Kasper, zmarły w 1658 r., senior konwentu cystersów w Oliwie; ks. Krzysztof Konstanty, kanonik w Dobrym Mieście. Bracia powyższych to Jan (1594–1634), pochowany w Ełdytach, gdzie znajduje się płyta nagrobna, burgrabia Ornety, i Jakub, rajca w Braniewie. Karol, syn Jakuba, był podkomorzym inflanckim od 1739 r., generałem majorem Wojska Polskiego, uczestnikiem bitwy pod Wiedniem; przyrodnim bratem Jakuba był Jan Kazimierz (1658–1713), również generał, uczestnik bitwy pod Wiedniem, dziedzic Trękusek, Pęglit i Klewek, stolnik smoleński od 1711r., podkomorzy inflancki. W kolejnych pokoleniach nie brakowało urzędników, posłów, wojskowych i duchownych.

Wilhelm Daniel Nencki (1795–1859) był synem Jana Daniela z Frydlandu w Prusach i Justyny Eleonory Knopf. W1824 r. poślubił w Tuszynie Katarzynę Serwaczyńską (1809–1864), córkę Jakuba.

Karierę zawodową Wilhelma można prześledzić na podstawie miejsc urodzenia jego kolejnych potomków. I tak jako podleśny lasów państwowych leśnictwa Pabianice mieszkał w Wiskitnie w parafii Mileszki, gdzie urodziły

43 „Dziennik Urzędowy Guberni Kaliskiej" 1840, nr 48.
44 APŁOS, akta notariuszy: Kobyłeckiego 1831, k. 100, Zborowskiego 1860, a. 124.

się dzieci: **Karol** (1825–1826) i **Julianna**, później żona Adolfa Kokelego (1819–67), właściciela dóbr Wilczków w parafii Miłkowice, zostało po nich potomstwo. Następnie przyszły na świat: **Emilia** (1829–1830), **Wilhelm Emilian** (1831–1833) i **Emilia Marianna** (1833–1835). Szóste dziecko, **Eleonora** (1835–1887), poślubiła w 1853 r. Romana Falęckiego, dziedzica Ostrowa i Jeziorska; siódme, **Joanna Teofila** (1837–1855) urodziła się w Leszczynach (parafia Jeżów), Wilhelm był dzierżawcą tej wioski. Jako ósma na świecie pojawiła się **Anna** (1840–1843), urodzona w Piorunowie (parafia Małyń), Wilhelm przez krótki okres był właścicielem tego majątku.

Po zakupieniu dóbr Boczki przychodziły tam na świat kolejne dzieci, a przynajmniej zapisywano je w tamtejszych księgach parafialnych. Jako dziewiąta urodziła się **Florentyna Katarzyna** (1842–1912), która poślubiła w 1864 r. w Łodzi Władysława Ludwika Piotra Kokelego (1835–1900), z Zaborowa w grójeckim, mieli ośmioro dzieci. Następnie na świecie pojawiły się: **Józef Nikodem** (1845–1881), żonaty z Wiktorią Pągowską (1840–1919), mieli jedną córkę; **Marceli Wilhelm** (1847–1901), fizjolog, lekarz, naukowiec, jego żoną była Maria Helena Schultzen, po pierwszym mężu Brockenburg, został po nim jedyny syn i jego potomstwo w Szwajcarii; **Leon Piotr** (1848–1904) lekarz, naukowiec, społecznik, był bezpotomny; **Hipolit August** (1849–1900), dziedzic dóbr Bruss, poślubił w 1872 r. w Kaliszu Kazimierę Emilię Modrzejewską (1856–1939), córkę Franciszka i Emilii Dębskiej. Doczekali się dwóch córek: Marii Katarzyny, żony Jana Onufrego Miłkowskiego, i Janiny, oraz dwóch synów: Jana, urodzonego w 1879 r., i Kazimierza (1870–1948), inżyniera chemika, żonatego z Emilią Kobylińską, córką Czesława i Stanisławy Szubert.

Synem Kazimierza był Bolesław Bogdan (1919–1983), dziennikarz, którego żoną została Janina Zofia Kocznorowska (1920–1990), farmaceutka w Sieradzu. Pozostawili potomstwo w Anglii i Francji.

Czternastym dzieckiem Wilhelma był **Stanisław Teodor** (1851–1861), który zmarł w wieku 10 lat. Po nim urodził się **Adam Edward** (1844–1907), magister prawa i administracji, przez wiele lat sędzia gminny, żonaty z Jadwigą Franciszką Modrzejewską (1853–1919). Doczekali się czworga dzieci. Najstarsza córka, Jadwiga Maria, urodzona w 1893 r. (poślubiła w 1919 r. w Warszawie Piotra Bolesława Skrzypińskiego, wachmistrza Wojska Polskiego, syna Bolesława Witolda, nauczyciela, i Heleny Wilczek, została po nich jedyna córka i jej potomstwo). Druga z córek, Helena Jadwiga (1880–?), została żoną lekarza, Jana Franciszka Pieniążka. Synami Adama byli: Adam Franciszek, sędzia

gminny, dziedzic dóbr Boczki (1876–1925), żonaty z Małgorzatą Lisowską, nie zostawili potomstwa, oraz Marceli (1890–1920), agronom, jego żoną, poślubioną w 1917 r. w Warszawie, była Alina Kowalska (1896–1955), córka Walentego, dziedzica dóbr Zagórznica, i Konstancji Żebrowskiej. Drugim mężem Aliny został Stefan Sławiński (1880–1942), administrator majątku.

Marceli miał syna Adama (1918–1945), pseudonim Konrad, kapitana AK, kawalera krzyża Virtuti Militari, który zginął tragicznie już po zakończeniu wojny i został pochowany w Stoczku Łukowskim, oraz córkę Barbarę (1919–2012), żonę Janusza Newelskiego z majątku Wodynie. Pozostało po nich dwoje dzieci: Krzysztof Newelski i Katarzyna Markiewicz.

Wilhelm Nencki był podleśnym lasów rządowych Pabianice, potem dzierżawcą wsi Wiskitna, z młynem, gorzelnią, wiatrakiem i kopalnią torfu. Od 1834 r. dzierżawił wieś Leszczyny w parafii Jeżów koło Brzezin.

Dzierżawy musiały przynieść mu spore profity, bo w 1841 r. kupił pierwszy samodzielny majątek – Kobylę Chmielową z przyległościami Boczki, ogółem 45 włók i 13 morgów powierzchni, nabyte na licytacji publicznej z działów spadkobierców po Rafale Pstrokońskim. Majątek wyceniono na 28 200 rbs, z tego samego źródła kupił w 1840 r. dobra Sikucin o rozległości 18 włók i 4 morgi za 7500 rbs.

Następnym zakupem był Reduchów (35 włók i 9 morgów), kupiony od Wilhelma Neugebauera w 1851 r. za 1600 rbs. Wcześniej w 1847 r. nabył Ostrów i Jeziorsko (46 mórg) od Wincentego Ostrowskiego za 15000 rbs. Kolejny wielki zakup to ziemie o powierzchni 183 włók i 10 morgów, kupione od Mateusza Luboradzkiego w 1854 r. za 44 175 rbs, folwark i wieś Bruss, wsie Retkinia i Rokicie z wójtostwem w Rokiciu oraz kolonia Karolew. Łączna wartość nieruchomości to 95 475 rbs. Majątek był tylko nieznacznie zadłużony w Towarzystwie Kredytowym. Bilans masy spadkowej sporządzony po śmierci Wilhelma wykazał masy czynnej 129 303 rbs kopiejek 21 ½, a masy biernej, czyli długów i legatów tylko 34 091 rbs kopiejek 89 i ½.

W parafii ewangelicko-augsburskiej znajduje się akt zgonu:

> Boczki nr 122 19.10.1859, stawił się Adolf Kokeli, dziedzic wsi Wilczkowa, tamże zamieszkały, lat 40, i Reinhold Karnay, dziedzic wsi Sromotki, lat 59, zamieszkały w Zduńskiej Woli, zmarł Wilhelm Nenski, dziedzic wsi Sikucina i Brussa, lat 64, w Boczkach zamieszkały, urodzony w Friedland w Prusach z Daniela i Eleonory z Knopfów Nenskich, już zmarłych, pozostawił małżonkę Katarzynę z Serwaczyńskich i 9 dzieci.

Wilhelm zmarł samotnie w Boczkach, świadkami jego śmierci byli ekonom i służąca. Chorował chyba krótko, korzystał z pomocy cyrulika. Nie mieszkał na stałe w Boczkach, doglądał tylko kupionych majątków. Cała rodzina rezydowała wtedy jeszcze w Brussie pod Łodzią. Formalności związane z pogrzebem załatwiał zięć, August Kokeli. Nie wiadomo, gdzie pochowano Wilhelma, był kalwinem, a zatem prawdopodobne są dwa miejsca pochówku: cmentarze ewangelickie w Zduńskiej Woli lub w Łodzi.

W swoim testamencie spisanym dwa lata przed śmiercią Wilhelm rozdysponował majątek między dzieci. Boczki z Kobylą Chmielową przeznaczył Adamowi, Sikucin – Hipolitowi, Raduchów – Leonowi, Ostrów Warcki – Stanisławowi, a Bruss – Józefowi i Marcelemu. Majątkiem miała zarządzać żona, ona też została główną opiekunką dzieci, a opiekunem dodatkowym mianowany był zięć – August Kokeli.

Wilhelm pisał w testamencie:

> Dzieci upominam, żeby wolę szanowali, wzajemnie się kochali i zawsze dążyli do tego, żeby przez zgodę, rządność, pracę i oszczędność, uczciwe prowadzenie się, utrzymać dla siebie i swoich potomnych to, co im zostawiam i daję. Niech Bóg dobrotliwy tak was błogosławi jak ojca waszego błogosławił […].

Najsławniejszym synem Wilhelma był Marceli Wilhelm Nencki, ochrzczony w Rososzycy, uczeń gimnazjum w Piotrkowie. Po wybuchu powstania styczniowego wraz z bratem Adamem wstąpił do oddziału Józefa Oksińskiego, gdzie przez krótki czas walczył. Jako buntownik polityczny musiał uciekać z kraju w obawie przed represjami. Przedostał się do Krakowa i tam rozpoczął studia na wydziale filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po kilku miesiącach zmuszony był ze względów politycznych do odbycia dalszej wędrówki przez Drezno, Jenę i Berlin. Kontynuował tam studia filozoficzne i klasyczne. Zasłynął jednak jako chemik i fizjolog. Pracował w Bernie w Katedrze Chemii Fizjologicznej. Był twórcą chemii drobnoustrojów i pionierem nowoczesnej fizjologii. Na skutek usilnych starań rządu rosyjskiego został sprowadzony do Petersburga, gdzie pracował w latach 1891–1901, zajmując się zwalczaniem chorób zakaźnych cholery, dyfterytu oraz chorób zwierząt, w tym epidemii księgosuszu, która od lat wyniszczała pogłowie bydła w Rosji. Praca przynosiła mu liczne zaszczyty i wyróżnienia na całym świecie. W Polsce dla uhonorowania zasług Nenckiego w został

utworzony 1918 r. Instytut Biologii Doświadczalnej jego imienia. Pochowano go na cmentarzu ewangelickim w Warszawie.

Brat Marcelego, Leon Piotr, po zakończeniu gimnazjum w Kaliszu studiował na Wydziale Lekarskim Szkoły Głównej Warszawskiej, a w 1872 r. w Bernie obronił doktorat. Kształcił się też w Wiedniu, Paryżu i w Londynie. Od 1877 r. pracował w Warszawie w pracowni chemiczno-bakteriologicznej, potem był ordynatorem Oddziału Chorób Wewnętrznych w Szpitalu św. Ducha. Propagował higienę społeczną, zajmował się również chemią fizjologiczną, bakteriologią i farmakologią kliniczną. Był współwłaścicielem i współredaktorem „Gazety Lekarskiej", a także autorem wielu prac naukowych. Pochowano go na cmentarzu ewangelickim w Warszawie.

Zgodnie z wolą ojca Adam Edward przejął majątek Boczki, a jego syn Adam Franciszek, sędzia gminny, był wg spisu z 1909 r. właścicielem wsi Kobyla Chmielowa, Reduchów i Boczki. Jak czytamy we wspomnieniach pośmiertnych:

> Adam urodził się w 1876 r., szkołę rolniczą ukończył w Czernichowie w Małopolsce. Osiadłszy na roli, został wybrany sędzią i prezesem Kółka rolniczego w Szadku. Piastował także godność naczelnika straży ogniowej w Rossoszycy. Był to człowiek cichy, uczynny i gotów zawsze do niesienia pomocy bliźniemu. O siebie mało dbał, ale za to świecił sąsiadom jako wzór doskonałego gospodarza rolnego. O służbę dbał jak o swoją rodzinę i stosunki dobre z nią zawsze utrzymywał. Troszczył się o oświatę wśród ludu. Kiedy choroba serca zanadto mu dokuczała, zawezwał księdza proboszcza, wyspowiadał się z wielką wiarą i z nabożnością przyjął Najświętszy Sakrament i dwa tygodnie spędzał czas na pokornej modlitwie wraz z rodziną swoją. Jadąc dla ratowania zdrowia do Mentony, w drodze w Nowym Bohu w Czechosłowacji zakończył życie 10 lutego 1925 r. Pochowany został w grobie rodzinnym w Rossoszycy. Cześć jego zacnej pamięci[45].

Adam Franciszek nie zostawił potomków, więc majątek przypadł jego bratu Marcelemu, a właściwie jego spadkobiercom, Marceli zmarł bowiem w 1920 r.

Z początkiem wojny rodzina zmuszona była opuścić Boczki, a majątek został pod niemieckim nadzorem. Osiedlili się w rodzinnych dobrach Aliny z Kowalskich Marcelowej Nenckiej w Zagórznicy.

45 „Ziemia Sieradzka" 1925, nr 8.

Dziadkowice

Dobra składały się z wsi i folwarków Dziadkowice i Mostki. Folwark Dziadkowice miał 1205 mórg powierzchni, w tym lasu 634 mórg, a folwark Mostki 180 mórg, 5 budynków i pokłady torfu. Wieś Dziadkowice miała 188 mórg i 36 osad[46]. W1804 r. kupił je Jan Nepomucen Wstowski od Waleriana **Morawskiego** za 146 tys. zł. W 1842 r. zostały nabyte przez Franciszka Hałaczkiewicza za 27 tys. rbs.

Rodzina **Hałaczkiewiczów** herbu Grzymała z pokolenia na pokolenie zajmowała się prawem. Wywodzili się od Łukasza, urodzonego ok. 1763 r., subdelegata grodzkiego poznańskiego. Miał on czterech synów. Najstarszy, Józef, był podpisarzem sądu kryminalnego guberni warszawskiej i został przysposobiony w 1837 r. przez Józefa Murzynowskiego. Ferdynand Wincenty (1807–1872), sekretarz trybunału w Kaliszu, ożenił się z Agnieszką Rudnicką. Trzeci z synów, Wojciech Anzelm, urodzony w 1811 r., był rejentem w Zgierzu, obrońcą sądowym przy sądzie pokoju w Warcie, poślubił w 1839 r. Teofilę Gustowską, córkę Mateusza i Weroniki Krajewskiej[47]. Czwartym synem był Franciszek (1795–1853), dziedzic dóbr Przatowa, zakupionego w 1836 r., i Dziadkowic, które kupił w 1842 r. podsędek powiatu szadkowskiego. Jego żoną była poślubiona w 1832 r. w Szadku Julia Rogozińska, córka Wawrzyńca, posesora dóbr Przatowa.

Franciszek miał 10 dzieci. Najstarsza, Cecylia Joanna Grzymisława Lubomiła, urodzona w 1832 r. w Szadku, wzięła ślub w 1854 r. w Warszawie z Leonem Teofilem Dionizym Dobrowolskim, dziedzicem Budek w garwolińskim; druga córka, Natalia Ignacja, poślubiła w 1856 r. w Szadku Lubomira Madalińskiego, syna Sebastiana i Karoliny Kurcewskiej, dziedziców dóbr Kozuby[48]; kolejna córka, Julia Helena Salomea, w 1860 r. w Wągłczewie, wyszła za Alojzego Wincentego Gliwicza, syna Hieronima i Tekli, właściciela Mroczków w kaliskim; Laura Nepomucena została żoną Ludwika Mazurkiewicza[49]; piątą z kolei córką była Zenobia Sabina, urodzona w 1846 r., szóstą Maria Ksawera, urodzona w 1851 r. w Przatowie, a siódmą Felicja Franciszka (1848–1848). Następnie na świat przyszło trzech synów: Bronisław Celestyn (1850–1906), poślubił on w 1884 r. w Ujeździe Bronisławę Olszowską, córkę

46 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1880–1914, s. 267.

47 APŁOS, Akta notariusza Szelążka 1853, k. 227.

48 APŁOS, Akta notariusza Sikorskiego 1860, a. 98.

49 Tamże, Akta notariusza Sikorskiego 1864, k. 63, 1869 k.

Władysława i Karoliny Zabłockiej, jej drugim mężem był Kazimierz Żukowski, syn Dionizego i Marty Waliszewskiej; Adam Eugeniusz Wojciech (1840–1899), który został właścicielem dóbr Przatowa, nie miał potomstwa[50] i najmłodszy – Lucjan Józef Kazimierz (1840–1894), dziedzic dóbr Przecznie i Dziadkowice.

> W dniu 4 marca1853 r. po krótkiej słabości zszedł z tego świata, śp. Franciszek Hałaczkiewicz, w wieku lat 58, właściciel wsi Przatowa i Dziadkowic, były podsędek okręgu szadkowskiego, emeryt, ozdobiony znakiem honorowym nieskazitelnej służby za lat XV. Liczne zebranie się Duchowieństwa z okolic, Przyjaciół, Obywateli i Sąsiadów oraz włościan dla oddania ostatniej przysługi religijnej zmarłemu są najlepszym dowodem jego cnotliwego i moralnego życia, które pozostałej Żonie i dziewięciorgu dzieciom za wzór służyć będzie. Po przewiezieniu zwłok do Kościoła parafialnego w mieście Szadku, a następnego dnia, po odbytem żałobnym nabożeństwie, na barkach swych przywiązanych i wdzięcznych Braci, z prawdziwym żalem zaniesiony został na miejsce doczesnego ziemskiego spoczynku. Pochowany w grobie familijnym tamecznej parafii. Spokój Jego duszy![51]

W 1862 r. odbył się podział spadku po Franciszku. Dziedziczyły trzy zamężne córki, pełnoletni syn, żona Julia w swoim imieniu i jako opiekunka pozostałych nieletnich dzieci. Dobra Przatów otrzymał syn Adam, a Dziadkowice Lucjan.

Lucjan Józef Kazimierz poślubił w 1876 r. w Brzykowie Julię Jastrzębiec Arkuszewską (1859–1927), córkę Juliana, uczestnika powstania listopadowego, emigranta, dziedzica majątków Zaborów i Stróża, i Michaliny Poradowskiej. Ich dziećmi byli: **Prot Jan** (1877–1949), właściciel Zborowa, żonaty z Anielą Ozoli, potomstwa nie zostawili; **Edyta Michalina** (1882–1971), nauczycielka, niezamężna, mieszkała w Warszawie, **Irena** (1885–1927), zmarła w Warszawie, oraz **Eryk Julian** (1881–1945), który poślubił Kornelię Weicht (1887–1987), został po nim syn Mikołaj, wnuki i prawnuki[52].

Po przedwczesnej śmierci męża Julia z Rogozińskich sama zajmowała się majątkami, swoim dziedzicznym Zborowem, gdzie gospodarował syn Prot, oraz Dziadkowicami i Przatowem, który został po bezpotomnym Adamie Hałaczkiewiczu. Przerastało to jej siły i zmuszona była dobra sprzedać.

---

50 Tamże, Akta notariusza Zborowskiego 1862, a. 8.

51 „Kurier Warszawski" 1853, nr 75, grób rodzinny Hałaczkiewiczów znajduje się na Cmentarzu w Szadku, a tablica epitafijna na murze Kościoła św. Idziego.

52 *Ziemianie Polscy XX wieku, Słownik Biograficzny*, J. Leskiewiczowa (red.), t. 5, s. 43.

Nabywcą Dziadkowic i Przatowa został Władysław **Makarczyk**, który sprzedał Dziadkowice w okresie międzywojennym Stanisławowi **Lipkowskiemu**. Był on synem Józefa i Teofili Jeżewicz, a wnukiem Klemensa i Konstancji Wieczorek. Pochodził z Zagórza w gminie Będzin. Jego żoną została poślubiona w 1908 r. w Sosnowcu Teodora Balbina Zielińska.

Stanisław Lipkowski był właścicielem cegielni w Opiesinie w Zduńskiej Woli. W kolonii Mostki, również należących do dóbr Dziadkowice, założył cegielnię funkcjonującą jeszcze w 1968 r. Po II wojnie majątek objęto dekretem o reformie rolnej.

Przatów

Dobra Przatów były własnością **Sulimierskich**, od których w 1760r. nabył majątek Franciszek Gozdawa **Stawiski**, cześnik szadkowski, syn Sebastiana i Marianny Przysieckiej. Jego żoną była Katarzyna Tarnowska.

Po Franciszku dziedziczył syn Michał (1761–1818), żonaty z Zuzanną Zaręba Cielecką (1773–1837), córką Andrzeja i Franciszki Kosowskiej[53].

Spadkobiercy Michała sprzedali majątek Wincentemu **Mieszkowskiemu** w 1829 r. za 130 tys. zł[54]. Kolejnym właścicielem został Franciszek **Hałaczkiewicz**, po tym jak zakupił wieś w 1863 r. za 21 tys. rbs, a dzięki przeprowadzeniu prac melioracyjnych i dokonaniu innych inwestycji ich wartość wzrosła do 33 tys. rbs. Miały 24 domy i 65 mieszkańców, a folwark 9 osad i 80 włościan. W skład dóbr wchodziły wsie: Przatów, Juliewo, Przybyłów, miały 1141 mórg, w tym 629 mórg lasu[55].

Po śmierci Franciszka majątek przejął jego syn Adam i gospodarował nim aż do śmierci w1899 r.

> Okolica Szadku poniosła dotkliwą stratę przez śmierć śp. Adama Hałaczkiewicza, właściciela dóbr Przatów, którego zwłoki złożyliśmy do grobu w dniu 19 t. m. urodzony w r. 1839, po chwalebnym ukończeniu gimnazjum w Piotrkowie wstąpił na Wydział Prawny Uniwersytetu w Petersburgu, dokąd w owym czasie dążyła tłumnie młodzież pozbawiona wyższych zakładów naukowych w Królestwie. A były to czasy, kiedy z katedr prawa utworzonych dla Polaków odzywały się głosy Czajkowskiego, Hubego, La-

53 APŁOS, Akta notariusza Dydyńskiego 1810, a. 164, 1816 a. 1129, 1818 a. 1586.

54 Tamże, Akta notariusza Szczawińskiego 1829, a. 170.

55 Tamże, Akta notariuszy Kobyłeckiego 1829, a. 170, Stokowskiego 1853, a. 170. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 9, Warszawa 1880–1914, s. 123.

guny, Spasowicza, którzy w wykładach swych nie tylko kładli nacisk na dogmatyczną stronę nauki, ale starali się w sercach młodych adeptów zaszczepiać poczucia obowiązków obywatelskich. To też dzięki ówczesnemu nastrojowi, który w pewnym zdemokratyzowaniu pojęć, w oddaniu się pracy organicznej widział dobro kraju, a także dzięki wrodzonym przymiotom duszy i serca śp. Adam stał się typem obywatela pojmującego swe obowiązki, nie usuwał się nigdy od żadnych usług społecznych, a jako zdolny delegat taksowy (z oddziału sieradzkiego), jako rozjemca stron zwaśnionych, wreszcie jako praktyczny rolnik i światły przewodnik dla młodszej braci włościańskiej, zyskał sobie uznanie w szerokich kołach naszego społeczeństwa[56].

Adam Hałaczkiewicz nie zostawił potomstwa, w związku z czym majątek został sprzedany. Nowym właścicielem został kupiec z Łodzi Władysław Franciszek **Makarczyk,** urodzony w 1877 r. w kopalni Ksawera, parafii Będzin, syn Michała, urzędnika górniczego, i Marii Kubosh. Poślubił w 1900 r. w Łodzi Helenę Klementynę Mogielnicką, córkę Konstantego i Henryki Markowskiej (Żarnowskiej). Mieli troje dzieci urodzonych w Łodzi, a ochrzczonych w Szadku: Halinę Natalię, urodzoną w 1904 r., Danutę Antoninę, urodzona w 1914 r., i Tadeusza Bolesława, urodzonego w 1902 r., który poślubił w 1949 r. w Łodzi Anielę Marię Weil.

Początkowo gospodarstwo rozwijało się harmonijnie, wprowadzano innowacje, takie jak opisywano w prasie:

Mleko sterylizowane. Z Szadku donoszą nam: w majątkach Przatów i Dziadkowice, należących do p. Władysława Makarczyka, w niedzielę ubiegłą proboszcz miejscowy ks. kanonik S. Mirecki poświęcił nowo urządzoną mleczarnię do produkcji mleka sterylizowanego. W ciepłych słowach J. ks. Mirecki w obecności lekarzy łódzkich „Kropli mleka" i osób z sąsiedztwa życzył powodzenia nowopowstającej u nas w kraju, a nie wyzyskanej produkcji.

Tuberkulizacja krów, stały nadzór weterynaryjny i wyjałowianie mleka na miejscu, na wsi, jest rzeczą u nas nową, posiadającą wielkie znaczenie społeczne[57].

W czasie wojny majątek poniósł wielkie straty. Prasa donosiła:

Wieś Przatów była świadkiem zaciętej bitwy, jaka toczyła się od 19 listopada przez 2 tygodnie, pomiędzy lasem przatowskim a Szadkiem. Cały folwark, gdzie znajdowały się budynki murowane mieszkalne, obory, stajnie,

56 „Gazeta Kaliska" 1899, nr 71.
57 „Rozwój" 1912, nr 161.

wozownie, stodoły przedstawiają dziś istne rumowisko. Spośród szeregu budynków ocalały tylko śpichlerze, gorzelnia i ośmioraki.

Biblioteka, obrazy olejne, zbiór sztychów zniszczone, garderoba i bielizna zrabowane.

W sterczących murach widnieją tu olbrzymie otwory. Z licznego inwentarza żywego okazuje się brak 74 koni.

W drugim majątku p. Makarczyka, w Dziatkowicach, położonych o półtory wiorsty od Przatowa, ocalały wprawdzie budynki, lecz wszystkie znajdujące się rzeczy zostały zrujnowane lub zrabowane.

Ta okoliczność właśnie tłumaczy, dlaczego wieś Przatów i cały folwark obszaru 45 włók tak bardzo ucierpiały. Ze wsi złożonej z 42 osad pozostała zaledwie połowa.

Właściciel majątku, p. Makarczyk, poniósł strat na przeszło 60 tys. rubli, znaczne także straty poniosło 21 rodzin włościańskich[58].

Lichawa

Właścicielem części dóbr Lichawa w 1584 r. był Sebastian Jelita **Tarnowski** (1530–1607) *de Tarnówka* i *Lichawa*, kasztelan konarski, na których zapisał dożywocie małżeńskie drugiej żonie Annie z Dobrzykowa (pierwszą żoną poślubioną przed 1569 r. była Jadwiga Sarnowska). Po Sebastianie dziedziczył syn Stanisław i jego żona Katarzyna Lis Rudnicka[59].

Drugim cząstkowym właścicielem dóbr była rodzina Łobodzkich, spokrewniona z Tarnowskimi przez małżeństwo Agnieszki Tarnowskiej, córki Stanisława, z Pawłem Łobodzkim.

Pod koniec XVIII w. Lichawa wraz z Krokocicami i Wolą Krokocką znajdowała się we władaniu **Walewskich**. W 1789 r. dziedzicem dóbr Lichawa był Jan Walewski, syn Antoniego i Kunegundy Garczyńskiej, kasztelan sieradzki, a dzierżawcą Kacper z Kozietuł Poraj Chrzanowski, porucznik kawalerii narodowej wojsk koronnych, syn zmarłego Jana i Anny Przeniewskiej[60].

Kacper **Chrzanowski** prawdopodobnie kupił majątek, bo jako dziedzic dóbr figuruje później jego brat, Ignacy (1770–1824), chorąży wojsk polskich, żonaty z Zuzanną, córką Franciszka Zaręby, cześnika piotrkowskiego[61].

58 „Rozwój" (Prąd) 1914, nr 13.

59 AGAD, sygn. 84 1584, k. 206, nagrobek kasztelana Tarnowskiego, właściciela dóbr kliczkowskich, znajduje się w kościele w Kliczkowie.

60 Tamże, sygn. 101, cz. 2, k. 721, sygn. 178, k. 268.

61 APŁOS, akta notariuszy: Dydyńskiego 1809, a. 49, Białobrzeskiego, sygn. 28, k. 669.

Spadkobiercą Ignacego był Franciszek Robert Chrzanowski (1802–1840), który poślubił w 1829 r. w Warszawie Izabelę Augustę Ksawerę Alojzę Antoninę Karolinę Barbarę Klementynę ośmiu imion Boretti (1808–1892), córkę Giuseppe, włoskiego architekta i budowniczego. Potomstwa nie mieli.

Kolejnym właścicielem majątku był Józef Kalasanty Jastrzębiec **Borowski** (1807–1886), syn Jacentego i Tekli Skórzewskiej, małżonek Julianny z Sulimierskich (zmarłej w 1859 r.), pierwszego ślubu Ignacego Tomasza Góreckiego żony, a córki Ludwika, dziedzica dóbr Strońsko, i Marianny Kempistej.

Borowski w 1861 r. sprzedał Lichawę Katarzynie z Bielickich (1824–1872), wdowie po Piotrze Gliszczyńskim, powtórnie zamężnej z Ignacym **Stępczyńskim**. Ignacy był synem Jacentego i Marianny Śmigielskiej, pochodził z Wielkopolski, początkowo był dzierżawcą wsi, a w 1857 r. poślubił jej właścicielkę, Katarzynę Bielicką, córkę Jana i Scholastyki z Ubyszów. Mieli syna Witolda Lamberta i córkę Zofię Kunegundę, późniejszą żonę Antoniego Jackowskiego. Drugą żoną Ignacego Stępczyńskiego była poślubiona w 1873 r. w Mszczonowie Temira Weronika Wierzbicka (1845–1887), wdowa po Andrzeju Ostrowskim.

Przy okazji sprzedaży dóbr dokonano ich szczegółowego opisu:

> Dobra ziemskie Lichawa, składające się z wsi zarobnej i folwarku Lichawa z wszelkimi zabudowaniami dworskimi i wiejskimi, polami, rolami, łąkami, pastwiskami, z małego borku sosnowego, propinacji, rybołówstwa, polowania, robocizny włościan i ich powinnościami, czynszami.
>
> W dobrach tych znajdują się zabudowania dworskie we wsi Lichawie, dworu żadnego nie masz, gdyż ten spalił się w r. 1860, oficyna o czterech stancjach, schowaniu, jednej sieni z kominem murowanym z drzewa w ryglówkę, kurnik i chlewik pod jednym dachem, kloaka, wszystko z drzewa szkudłami z dranicami kryte, studnia z bali cembrowana, sklep w ziemi z cegły palonej dranicami kryty, obory, stodoła o czterech klepiskach i w końcu spichrz pod jednym dachem, dranicami, słomą i szkudłami kryte, pomiędzy oborą a stodołą mur, w którym jest brama wjezdna dachówką kryta, wszystko z cegły palonej, od stodoły do owczarni ogrodzenie z żerdzi i drążków łupanych z słupami, owczarnia z cegły palonej słomą i dranicami kryta, 53 arszynów długa, 15 arszynów szeroka, a 4 arszyny wysoka, studnia z bali cembrowana, od owczarni do stajni jest mur z cegły palonej, przy stodole młockarnia Evansa kompletna, stajnie i wozownia pod jednym duchem z cegły palonej dranicami kryte, 55 arszynów długości, 15 arszynów szerokości, 4 arszyny wysokości, gołębnik na słupie, od

frontu przy wjeździe do dziedzińca sztachety pomiędzy słupami murowanymi, których jest 16, około zabudowań dworskich i ogrodu są ogrodzenia z żerdzi łupanych z słupkami, około zabudowań dworskich i ogrodu jest stojących drzew dzikich, topoli, lip, kasztanów, klonów i jaworów około sztuk 80, w ogrodzie owocowym jest drzew rodzajnych: gruszek, jabłoni, śliwek i wiśni tereśni [czereśni – uzup. autora] około sztuk 260 oraz szkółka topoli sztuk 250, tudzież krzewy agrestu, świętojanek i malin sztuk około 70, przy ogrodzie piec z cegły palonej dranicami kryty do suszenia lnu, za ogrodem trzy małe stawki w małej części zarybione, a za stodołą mały stawek w części zarybniony.

Chałup wiejskich jest piętnaście o jednej, o dwóch i czterech izbach z komórkami, przy niektórych są stodoły i obórki. Wiatrak, na którym są dwa kamienie: jeden wierzchni, drugi spodni do mielenia zboża, skrzynia, kosz, cywie, socha żelazna, dwa pytle, dwie liny, jest własnością Jana Filipowskiego. Rozległość dóbr Lichawy wynosi ogółem miary nowopolskiej włók 22, morg 12[62].

W 1877 r. Ignacy Stępczyński poniósł duże straty spowodowane pożarami i prawdopodobnie sprzedał majątek, bo rodzina mieszkała już w Szadku, tam też zmarła jego żona[63].

Majątek kilkakrotnie wystawiany był na sprzedaż w 1897 r., kiedy jego powierzchnię szacowano na 42 włoki, oraz w 1911 r., obejmował wówczas obszar 580 morgów z inwentarzem, zabudowaniami i obsiewami, nadający się do parcelacji[64].

Ostatnim właścicielem był Stefan **Mrowiński** (1870–1915), syn Wincentego, posesora dóbr Góra Bałdrzychowska, i Anny Fidler. Był doktorem medycyny, żonaty z Wandą Wyczyńską. Mieli dwoje dzieci: Wandę Helenę, urodzoną w 1908 r., i Witolda Stefana, urodzonego w 1907 r. w Górze Bałdrzychowskiej.

Stefan Mrowiński zmarł młodo, a wdowa w 1928 r. upoważniła Bank Ziemiański do parcelacji majątku Lichawa o powierzchni 324 ha.

62 „Dziennik Powszechny" 1861, nr 36.
63 „Gazeta Sądowa Warszawska" 1877, nr 4.
64 „Gazeta Kaliska" 1897, nr 2; „Rozwój" 1910, nr 183.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi sieradzkie grodzkie, inskrypcje, sygn. 30, 47, 48, 65, 66, 71, 75, 84, 101, 108, 160, 225, 233.
Archiwum Państwowe w Kaliszu, Akta notariusza Białobrzeskiego, sygn. 28.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta Urzędu Stanu Cywilnego w Kałowie.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza J. Dydyńskiego 1809, 1810, 1815, 1816, 1817, 1818.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Kobyłeckiego 1823, 1826, 1827, 1829, 1831.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Kowalskiego 1865.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Rokossowskiego 1920, 1929.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Sikorskiego 1860, 1862, 1864.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Stokowskiego 1853.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Szczawińskiego 1829, 1833, 1840, 1845.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Szelążka 1853, 1863.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta notariusza Zborowskiego 1860, 1862.

Źródła publikowane

„Dziennik Łódzki" 1890, nr 63.
„Dziennik Powszechny" 1835, nr 82.
„Dziennik Powszechny" 1861, nr 36.
„Dziennik Urzędowy Guberni Kaliskiej" 1840, nr 48.
„Dziennik Warszawski" 1865, nr 138.
„Gazeta Kaliska" 1897, nr 2.
„Gazeta Kaliska" 1899, nr 71.

„Gazeta Kaliska" 1899, nr 273.
„Gazeta Kaliska" 1900, nr 238.
„Gazeta Kaliska" 1907, nr 190 i 191.
„Gazeta Sądowa Warszawska" 1877, nr 4.
„Kurier Warszawski" 1849, nr 167.
„Kurier Warszawski" 1850, nr 139.
„Kurier Warszawski" 1852, nr 186.
„Kurier Warszawski" 1853, nr 75.
„Kurier Warszawski" 1899, nr 187.
„Rozwój" 1910, nr 183.
„Rozwój" 1912, nr 161.
„Rozwój" 1914, nr 13.
„Ziemia Sieradzka" 1921, nr 13.
„Ziemia Sieradzka" 1925, nr 8.

Opracowania

Chlebowski B., Sulimierski F., Walewski W. (red.), *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1880–1914, t. 2 i 9.
Kobierecki M., *Walewscy Herbu Kolumna w XVII–XVIII wieku*, Łódź 2008.
Lustracja dóbr królewskich województw wielkopolskich i kujawskich: 1789, Toruń 2004.
Polski Słownik Biograficzny, E. Rostworowski (oprac.), Wrocław 1971, t. 16.
Ziemianie polscy XX wieku, Słownik biograficzny, J. Leskiewiczowa (red.), t. 5.

Źródła internetowe

Minakowski M.J., *Wielka Genealogia Minakowskiego*, https://wielcy.pl [dostęp: 28.06.2022].
Nejman E.H., *Szlachta Sieradzka XIX wieku. Herbarz*, Zduńska Wola 2020, http://www.tpzw.pl/ [dostęp: 28.06.2022].
Tameczka P., *Wsie Regionu Sieradzkiego*, http://sieradzkiewsie.blogspot.com [dostęp: 28.06.2022].

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.08

COPE
Member since 2021
JM15099

JAROSŁAW STULCZEWSKI*

Juliusz Daniel Jedliński (1811–1882) – powstaniec listopadowy, działacz polonijny we Francji i kawaler Orderu Virtuti Militari

STRESZCZENIE | Urodzony w Szadku Juliusz Daniel Jedliński podczas studiów na Uniwersytecie Warszawskim uczestniczył jako oficer w powstaniu listopadowym (1830–1831), za co został odznaczony Orderem Virtuti Militari. Po upadku powstania wyemigrował na stałe do Francji. Został wykładowcą w polskiej szkole w Batignolles, której był dyrektorem w latach 1855–1860. Pod kierunkiem prof. Pierre-Armand Dufrénoy i prof. Léonce Élie de Beaumont pracował nad szczegółową mapą geologiczną Francji. Wykładał w Paryskiej Szkole Górniczej i prowadził kursy geologiczne. Poświęcił się także twórczości publicystycznej i poetyckiej na rzecz Polonii we Francji. Był zwolennikiem polityki Hotelu Lambert. Zmarł na emigracji w Paryżu.

SŁOWA KLUCZOWE | Juliusz Daniel Jedliński, powstanie listopadowe, Wielka Emigracja, kawaler Orderu Virtuti Militari, działacz polonijny w Paryżu, kartografia i geologia Francji

Juliusz Daniel Jedliński (1811–1882) – member of the november uprising, activist of polish immigrant community in France, knight of the Order of Virtuti Militari

SUMMARY | Juliusz Daniel Jedliński, born in Szadek, during his studies at Warsaw University took part as ficer in the November Uprising (1830-1831), for which he was awarded the Order of Virtuti Militari. After the defeat oh the uprising he emigrated to France. He became a teacher in a Polish school in Batignolles, and

* Jarosław Stulczewski, archiwista, działacz społeczno-kulturalny oraz ruchu rekonstrukcyjno-historycznego, prezes Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, 98-220 Zduńska Wola, ul. Mickiewicza 4, e-mail: jaroslaw.stulczewski@o2.pl

Received: 16.05.2022; Accepted: 14.06.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

in the years 1855-1860 was its director. Under the supervision of French professors he elaborated a detailed geological map of France. He also lectured in Paris School of Mining and ran courses in geology. Another field of his activity was journalism and poetry oriented to the Polish immigrant community in France. Hotel Lambert was his political option. He died in Paris.

KEYWORDS | Juliusz Daniel Jedliński, November Uprising, Great Emigration, Knight of the Order of Virtuti Militari, activist of Polish immigrant community in Paris, cartography and geology of France

Juliusz Daniel Jedliński urodził się 1 stycznia 1811 r. o godz. 2.00 w nocy w rodzinie szlacheckiej w Szadku. Był najstarszym synem Teofila i Barbary z Kucharskich. Chrzest św. w obrządku rzymsko-katolickim przyjął w miejscowym kościele parafialnym pw. św. Jakuba Apostoła. Ojciec Juliusza, Teofil Dannemann Jedliński, był pisarzem Sądu Pokoju Szadkowskiego. Dnia 17 września 1810 r. w kościele w Szadku poślubił Barbarę Kucharską, wywodzącą się z parafii Drużbin, córkę Norberta i Katarzyny ze Straszewskich[1]. Mieli ze sobą oprócz Juliusza jeszcze cztery córki – Katarzynę Florentynę, Wirginię Martę, Pelagię Barbarę i Atalię Teofilę Filipinę.

O dzieciństwie i wczesnych latach młodzieńczych Juliusza Jedlińskiego nie wiemy nic. Zapewne wychowywał się w dostatku, jaki panował w rodzinach wywodzących się z kręgów szlacheckich. Jedlińscy przebywali w Szadku do ok. 1820 r. Wyjechali stąd, zapewne przez wzgląd na Teofila Jedlińskiego, który jako urzędnik państwowy został najprawdopodobniej przeniesiony służbowo do innej miejscowości.

Z dniem 15 września 1827 r. niespełna 17-letni Juliusz Jedliński rozpoczął naukę na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego[2]. Mieszkał wówczas wraz z rodziną już na terenie Warszawy przy ul. Freta 277. Po wybuchu powstania listopadowego pod koniec 1830 r. żywo zaangażował się w walkę z rosyjskim zaborcą. Został członkiem Towarzystwa Patriotycznego pod przewodnictwem Joachima Lelewela[3]. Organizacja, którą tworzyli m.in. Piotr Wysocki, Maurycy Mochnacki, Ludwik Nabielak, Ksawery Bronikowski, domagała się walki zbrojnej o niepodległość Polski, obrony

1 Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Szadku, sygn. 1691/6, k. 7; 1691/9, k. 59.

2 R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808–1831. Słownik biograficzny*, Wrocław 1977, s. 83.

3 W. Smoleński, *Towarzystwo Patriotyczne*, „Przegląd Historyczny" 1909, t. 8, z. 1, s. 94.

swobód obywatelskich oraz reform społecznych. Oprócz tego Jedliński widząc potrzebę walki o własny kraj, dołączył do sformowanego jeszcze pod koniec 1830 r. 14 Pułku Piechoty Liniowej, wchodzącego później w skład 5 Dywizji Piechoty. Co najmniej połowa żołnierzy tworzących pułk była świeżo powołana w jego szeregi.

Juliusz Jedliński został awansowany do stopnia porucznika i brał udział ze swoim pułkiem w bitwach i potyczkach pod Nurem (22 maja), Ostrołęką (26 maja), Szymanowem (15 sierpnia), Zembrami (28 sierpnia), Rogoźnicą (29 sierpnia), Warszawą (6 września), Opolem i Józefowem (15 września) oraz Borowem (16 września). Uzbrojenie pułku w większości składało się tylko z kos[4]. Za walkę z siłami zaborcy żołnierze pułku otrzymali 12 złotych i 16 srebrnych krzyży Orderu Virtuti Militari[5]. Wśród odznaczonych znalazł się także Jedliński, który po upadku powstania w październiku 1831 r., w obawie przed grożącymi mu restrykcjami ze strony władz carskich, był zmuszony emigrować do Francji, gdzie jak się później okazało – został na stałe[6].

Po wyjeździe do Francji znalazł się w Paryżu. Tam kontynuował przerwane studia prawnicze. Jednocześnie korzystał ze wsparcia materialnego Towarzystwa Pomocy Naukowej. Otrzymał posadę nauczyciela języka polskiego w szkole polskiej w Batignolles, gdzie z zaangażowaniem poświęcił się pracy pedagogicznej z polskimi dziećmi i młodzieżą[7]. Na stałe związał się z Kloryndą Foizy, z którą miał dwóch synów – Mieczysława i Witolda[8].

Początki placówki oświatowej, w której znalazł zatrudnienie, sięgają połowy XIX w., gdy przedstawiciele Wielkiej Emigracji[9], głównie członkowie rządu, posłowie, oficerowie, publicyści i pisarze założyli w Paryżu Stowarzyszenie Naukowej Pomocy, mające wspierać materialnie Polaków, pragnących studiować. Stowarzyszeniu przewodniczył książę Adam Czartoryski.

---

4 R.O. Spaizier, *Historja powstania narodu polskiego w roku 1830 i 1831*, t. II, Paryż 1833, s. 288.

5 B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 72.

6 Almanach Historique ou Souvenir de l'Emigration Polonaise, Paryż 1847, s. 164.

7 *Jak giną instytucye narodowe na emigracyi. Wyższa Szkoła Polska w Paryżu*, Paryż 1896, s. 28.

8 „Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu" 1991, t. 1, s. 139.

9 Wielka Emigracja – ruch emigracyjny polskiej ludności w pierwszej połowie XIX w. Emigracja miała podłoże patriotyczno-polityczne, a bezpośrednią przyczyną był upadek powstania listopadowego w 1831 r.

Program szkoły zakładał: wychowanie w duchu narodowym, równość wszystkich uczniów bez względu na pochodzenie i pozycje rodziców oraz dbanie o wysoki poziom kształcenia. Początkowo uczniowie realizowali program szkoły francuskiej, z dodatkowymi zajęciami z języka polskiego i historii Polski. Od roku 1844 szkoła funkcjonowała w podparyskiej dzielnicy Batignolles, przy Boulevard des Batignolles 56 i zwana była Batiniolską. Wówczas rozpoczął się dla niej najchlubniejszy rozdział, trwający dwie dekady – w latach 50. i 60. XIX w.[10] To zapewne także zasługa dyrektora szkoły, którym w latach 1855–1860 przyszło być Juliuszowi Jedlińskiemu, dotychczasowemu wykładowcy[11].

Szkoła Narodowa Polska w Batignolles posiadała 12 sal lekcyjnych, refektarz, przychodnię lekarską, laboratoria, salę gimnastyczną, mieszkania dla nauczycieli i internat. Wygospodarowano również pomieszczenia dla dużej, bo liczącej ponad 20 tys. tomów, biblioteki (stan z 1865 r.), przy której otwarto czytelnię publiczną, gromadzącą zbiory i archiwa emigracyjne, m.in. Joachima Lelewela. W szczytowym okresie liczba uczniów wzrosła nawet do 300, a kadra nauczycielska liczyła 36 osób. W szkole kształcił się także najstarszy z synów Jedlińskiego – Mieczysław[12]. Placówka cieszyła się bardzo dobrą opinią w środowisku francuskim. Pomyślny i szybki rozwój szkoły oraz wybitni ludzie nią kierujący, a także wysoki poziom nauczania spowodowały, że dekretem z 8 kwietnia 1865 r. Napoleon III przyznał jej status instytucji użyteczności publicznej[13].

Nauczając w szkole polskiej, Jedliński kształcił się dalej. Podjął naukę w Paryskiej Szkole Górniczej (École nationale supérieure des mines de Paris) – jednej z dwóch szkół technicznych – dość popularnych wśród polskich emigrantów we Francji. Studia techniczne zapewniały niezłe zarobki, wobec czego Jedliński po ukończeniu uczelni pracował także jako konduktor górniczy. W 1843 r. jako strażnik górniczy pierwszej klasy wstąpił do administracji

10 https://paryz.orpeg.pl/historia-szkoly/o-szkole/ [dostęp: 8.05.2022].

11 *Jak giną instytucye narodowe…*, s. 33; *Biesiada krzemieniecka w Paryżu dnia 5 października 1857*, Paryż 1858, s. 10; N. Gruss, *Szkoła Polska w Paryżu*, Warszawa 1962, s. 88; R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego…*, s. 83.

12 „Wiadomości Polskie" 1854, R. I, cz. 2, nr 2, s. 77, 83.

13 Ze szkołą związanych było wielu wybitnych Polaków, m.in. Adam Mickiewicz, Joachim Lelewel, gen. Józef Dwernicki, Józef Ignacy Kraszewski, Ludwik Mierosławski, Alojzy Biernacki i hr. Ksawery Branicki. Zob. J. Żebrowski, *Szkoła polska na Batignolles w Paryżu w służbie polskości i wychowania narodowego (geneza, rozwój, struktura)*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" 2013, t. 10, s. 331–350.

robót publicznych, aby pod kierownictwem prof. Pierre-Armand Dufrénoy[14] i prof. Léonce Élie de Beaumont[15] pracować nad sporządzeniem mapy geologicznej Francji, która to już po jego śmierci została w pełni ukończona[16].

Praca, którą podjął – obok nauki w szkole – dawała mu jedynie perspektywę awansu na głównego naczelnika kopalni, który uzyskał w 1858 r. Jedliński zrezygnował jednak z tej drogi kariery zawodowej i odrzucił awans. Nie porzucając swych patriotycznych nadziei, dążył do tego, aby zapewnić sobie środki do jak najlepszego wykształcenia swoich dwóch synów. Życzliwe zaufanie przełożonych z paryskiej uczelni technicznej sprawiło, że wkrótce znalazł się on w innym, bardzo korzystnym dla siebie położeniu. Zaufanie, którym został obdarzony Juliusz Jedliński, było na tyle duże, że po śmierci Dufrénoya L. Élie de Beaumont, który mógł liczyć na pomoc wielu pracowników, zdał się wyłącznie na Jedlińskiego przy wykonywaniu i doskonaleniu kolejnych wydań mapy Francji[17].

Jego talent wykorzystano szczególnie do wykonania kilku departamentalnych map geologicznych w skali 1 : 80 000 oraz pierwszego z fragmentów wydanej w 1855 r. mapy geologicznej Francji w tej samej skali. Były one pomocne przy opracowaniu dużego, liczącego 62 arkusze, fragmentu mapy sztabu generalnego, którego opublikowanie w 1867 r. przesądziło o wprowadzeniu instytucji służby mapy szczegółowej. Instytucja ta została utworzona w roku kolejnym, a Jedliński został kierownikiem jej zakładu graficznego,

14 Pierre-Armand Dufrénoy (1792–1857) – geolog i mineralog francuski, inżynier górniczy, członek francuskiego Korpusu Inżynierów Górniczych. Od 1835 r. pracował na stanowisku profesora mineralogii Paryskiej Szkoły Górniczej, kierował nią następnie w latach 1848–1857. Od 1846 r. był generalnym inspektorem górniczym. W latach 1847–1857 zarządzał Katedrą Mineralogii w Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Członek Francuskiej Akademii Nauk. Jego imię nosi ulica w 16. dzielnicy Paryża.

15 Léonce Élie de Beaumont (1798–1874) – francuski uczony i geolog, współtwórca pierwszych map geologicznych Francji. W 1831 r. został profesorem geologii. Od 1833 r. był naczelnym inżynierem górnictwa. Członek Francuskiej Akademii Nauk (od 1853 stały sekretarz) i Royal Society w Londynie. Zajmował się głównie tektoniką, zapoczątkował jedną z teorii geotektonicznych, zwaną teorią kontrakcji (1829); skrajny zwolennik katastrofizmu.

16 „Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu" 1991, t. 1, s. 139; B. Konarska, *Polskie drogi emigracyjne. Emigranci polscy na studiach we Francji w latach 1832–1848*, Warszawa–Łódź 1986, s. 84; *Almanach Historique*…, s. 164; „Bulletin de la Société Géologique de France" 1859, t. 16, s. 205.

17 A-É. Béguyer de Chancourtois, *Notice nécrologique sur M. Jules Jedlinski*, „Association amicale des élèves de l'École des mines", styczeń 1883, s. 3–4.

będąc podporą wszystkich działań. Obejmowały one – obok księgowości – sporządzanie protokołów, reprodukcję litograficzną i typograficzną oraz kolorowanie, które wówczas wykonywano ręcznie, co było konieczne, aby nadać mapom geologicznym w pełni ich charakter opisowy[18]. Tym samym Jedliński wobec natłoku zadań powierzonych mu w nowej pracy zaprzestał wykładać w Szkole Narodowej Polskiej w Batignolles.

Juliusz Jedliński od roku 1853 był członkiem Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu[19], stawiającego sobie za cel „zbierać i ogłaszać materiały tyczące się dawnego Królestwa Polskiego, jego obecnego położenia lub pomyślności przyszłej, a to w widoku zachowania i ożywiania w opinii narodów spółczucia, które dla Polski okazywały"[20]. Przebywając na emigracji, stał się zwolennikiem polityki Hotelu Lambert, monarchistycznego obozu konserwatywno-liberalnego, skupiającego głównie bogate kręgi społeczeństwa Wielkiej Emigracji. Politycznie Hotel Lambert opierał się na postanowieniach Konstytucji 3 Maja. Liczył na interwencję państw zachodnich w sprawie polskiej. Kierował nim książę Adam Jerzy Czartoryski, a po jego śmierci syn Władysław Czartoryski.

Praca i działalność Jedlińskiego na emigracji to także czas jego twórczości publicystycznej i poetyckiej. Podczas zajęć dydaktycznych w batignolleskiej szkole polskiej przygotował do wydania w 1853 r. dwie pozycje o podobnej tematyce, dedykowane hr. Władysławowi Zamoyskiemu[21] – *O szkole naro-*

18 Tamże, s. 4.

19 L. Gadon, *Z życia Polaków we Francyi. Rzut oka na 50-letnie koleje Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu 1832–1882*, Paryż 1883, s. 118; „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu", rok 1866, Paryż 1867, s. XXIV.

20 Towarzystwo Historyczno-Literackie w Paryżu (do roku 1854 Towarzystwo Literackie) – polskie stowarzyszenie polityczno-kulturalne działające w latach 1832–1893. Zob. A. Mazanek, *Towarzystwo Historyczno-Literackie* [w:] *Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. II, Warszawa 1985, s. 482.

21 Władysław Zamoyski herbu Jelita (1803–1868) – pułkownik wojsk polskich w powstaniu listopadowym, generał dywizji wojsk tureckich, generał brytyjski. Od 1824 r. oficer armii Królestwa Polskiego. W czasie powstania listopadowego był adiutantem gen. Jana Skrzyneckiego, a w ostatniej fazie powstania szefem sztabu Korpusu gen. Girolamo Ramorino. Po klęsce powstania udał się na emigrację do Francji. Był jednym z najbliższych współpracowników księcia Adama Czartoryskiego i z jego ramienia kierował polityką zagraniczną Hotelu Lambert. Od 1843 r. prezes Towarzystwa Monarchicznego. W czasie Wiosny Ludów organizował w latach 1848–1849 polskie oddziały we Włoszech. Tworzył także oddziały w Turcji i w Wielkiej Brytanii. W okresie powstania styczniowego był kierownikiem dyplomatycznej Agencji Angielskiej w Londynie. Usiłował nakłonić Wielką Brytanię do wsparcia powstania w Polsce, jednak bez rezultatu.

dowej polskiej w Batignolles pod Paryżem i *O wychowaniu dzieci wychodźców w szkole narodowej polskiej w Batignolles pod Paryżem*. Obie książki ukazały się w Poznaniu i traktowały o problematyce szkolnictwa polskiego na uchodźctwie we Francji i wychowaniu dzieci. We wstępnie do nich czytamy[22]:

> Po tęsknej o Ojczyźnie myśli, która tkwi ciągle w duszy każdego wygnańca – jeżeli oprócz tego jest ojcem – nic troskliwości jego więcej nie obudza, jak publiczne wychowanie dziatek. Są zaś w życiu ludzkiem chwile, iż głos odzywający się wewnątrz jest tak silnym, takiego udziela nam przekonania, że nawet największą przemaga nieśmiałość, – daje pióro do ręki nawet nienawykłemu niem władać, i myśli swoje głośno objawiać rozkazuje. W podobnej i ja znajduję się okoliczności[23].

W zakończeniu przytoczonych opracowań Jedliński poruszył istotne kwestie mentalności przyszłego pokolenia Polaków, a tym samym ewentualnych następstw Wielkiej Emigracji[24]:

> Wiem też i to, że wielu może zarzuci mi deklamatorstwo. Tym oświadczę, iż nie umiem ozięble bronić zasady, która mnie wiąże jako katolika, ojca i Polaka. […] Ale wy, bracia wygnańcy, zwłaszcza Ojcowie! Wy, którzy znacie wszystkie zawody, wszystkie poniżenia i wszystkie boleści wygnania – wy, którzyście już do dna ten kielich goryczy wychylili! – do was jeszcze jedno słowo: chcieliżbyście, aby dzieci wasze były kiedykolwiek w podobnem położeniu? A jednak gdyby Opatrzność w miłosierdziu swojem postanowiła wkrótce położyć koniec niedoli naszej, albo gdyby w skutku jakich bądź okoliczności synowie wasi w Polsce się znaleźli, powiedzcie, czyby w ów czas tak mało z nią i językiem naszym oswojeni, niedoznani tyle trudności do zarobienia sobie kawałka chleba na ziemi ojczystej, ile my tu ich doznajemy? Powiedzcie, czy jesteście pewni, żeby ci młodzi Polacy, w Polsce nawet nie byli Emigrantami?

Wspomniane powyżej opracowania stały się w roku szkolnym 1853/1854 powodem do zaciętych i licznych dyskusji w wielu kręgach społecznych. Był to zarazem jeden z najbardziej burzliwych okresów walki o wpływy

22 J.D. Jedliński, *O szkole narodowej polskiej w Batignolles pod Paryżem*, Poznań 1853, s. VII; Tenże, *O wychowaniu dzieci wychodźców w szkole narodowej polskiej w Batignolles pod Paryżem*, Poznań 1853, s. VII.

23 Cytaty w niniejszym tekście poddano modernizacji, ograniczając się do niezbędnego minimum.

24 Tamże, s. 139–141.

w batignolleskiej placówce oświatowej oraz o dobór nauczycieli. Była ona już ustabilizowaną instytucją, w której uczył Juliusz Jedliński, ojciec jednego z uczniów. W tym okresie atakował on władze placówki, zarzucając im uleganie libertynizmowi[25]. Twierdził, że cały program nauczania powinien być przepojony „duchem Chrystusa" i w tym też kierunku formował swoje uwagi. Proponował, aby z religii uczynić element programu języka polskiego, a więc wprowadzić opowiadania religijne kosztem opowiadań „o koniku", „o kotku Filusiu" lub „o pannie Kokosznickiej". Apelował, aby zwrócić się do arcybiskupa poznańskiego o przysłanie do szkoły duchownego na 10–15 dni w celu przeprowadzenia konferencji religijnych, nawet gdyby oznaczało to przedłużenie roku szkolnego. Jedliński w swoich pracach zapytywał, dlaczego program śpiewu nie uwzględniał kompozycji kościelnych Mikołaja Gomółki z XVI w., które znajdowały się w posiadaniu polskich kapituł. Miał świadomość pewnych trudności z tym związanych, takich jak np. brak odpowiednich książek do nabożeństwa. Ale znalazł rozwiązanie również tego problemu – wydanie ich nakładem szkoły. Wspomniane pozycje o objętości 50–60 stron miały zawierać modlitwy, akty wiary, maksymy, żywoty świętych itp.

Jedliński przeprowadzając generalny szturm na kierownictwo szkoły, wyrażał swoje zadowolenie z uczęszczania uczniów do kościoła w sposób zorganizowany na Wielkanoc i Boże Narodzenie. Dziwił go jednak fakt, że młodzież nie śpiewała tam pieśni *Alleluja*, *W żłobie leży* itd. Twierdził, że słyszał z ust młodzieży pieśni Jeszcze Polska nie zginęła, ale nigdy żaden uczeń nie śpiewał pieśni nabożnej. Jego zdaniem wyłącznie religijna strona wychowania usprawiedliwiała istnienie szkoły polskiej we Francji. W ramach przygotowania młodzieży do dorosłego życia proponował stypendia dla polskich uczniów w szkołach francuskich. Tym samym wyrażał swoje niezrozumienie dla rodziców dzieci, którzy kierowali swoje pociechy do polskiej szkoły w Batignolles aż z Korsyki[26].

Opublikowane drukiem prace Jedlińskiego doczekały się wkrótce polemiki. Autorem jej był ukrywający się pod inicjałem „K-o" Julian Klaczko, człowiek blisko związany ze szkołą, z przewodniczącym Rady Szkolnej dr. Sewerynem Gałęzowskim oraz z Adamem Czartoryskim. Dla „K-o"

25 Libertynizm – francuski laicki ruch umysłowy w XVII w., skierowany przeciw autorytaryzmowi religijnemu, ideałom ascetycznym i tradycyjnej obyczajowości.

26 N. Gruss, *Szkoła Polska w Paryżu*…, s. 88–89.

rozprawy na wzniosłe tematy, jak filantropia, religia itd., których chwytał się Juliusz Jedliński, były tylko zasłoną dymną, za którą krył się jasny cel – podporządkowanie szkoły wpływom hr. Władysława Zamoyskiego. W ten sposób Klaczko odkrył zamiary Jedlińskiego, wyraźnie sekundującemu Zamoyskiemu, którego celem była walka polityczna o wpływy poszczególnych ugrupowań na masę emigracyjną. Zdaje się, że Juliusz Jedliński walkę wygrał, gdyż w roku 1855 został dyrektorem batignolleskiej szkoły[27].

Wśród aktywności literackiej Juliusza Jedlińskiego na wyróżnienie zasługuje jego twórczość poetycka. Opublikował następujące utwory: *Wiersz na cześć i chwałę Marii Matki Boskiej w święto Jej narodzenia dnia 8 września 1847 r.* (1847), *Głos Polaka do Francji na początku 1849 r.* (1849), *Do Xięcia Władysława Czartoryskiego w dzień jego imienin dnia 27 czerwca 1855 r.* (1855), *Do Władysławów* (1858) i *Pacierz* (1858). Ostatni z wymienionych wierszy Jedliński dedykował w formie powiastki swojemu pierworodnemu synowi, Mieczysławowi. Swoje dzieła sygnował także skrótami T.D.J., co należy tłumaczyć Teofil[28] Damian Juliusz, bądź J.D.J. – Juliusz Daniel Jedliński[29].

PACIERZ
(POWIASTKA)

Raz mówił Ojciec do Mieczysława:
« Pamiętaj moje dziecię,
« Jeśli chcesz by na świecie
« Dobrze ci się działo,
« Niechże Boską chwałą,
« Każda się twoja zakończa sprawa. »
Mieczysław przyrzekł. — Było to w chwilę
Kiedy on z Ojcem bawił się mile
W całéj swobodzie,
W ładnym ogrodzie; —
Gdzie piękne kwiaty
Schlebiały oku, —
Choże kamraty
Ścigały w kroku, —

27 Tamże, s. 89, 91.

28 Niektórzy mylnie rozwijają skrót jako Tadeusz, tymczasem skrót T.[ofil] używany był z szacunku przez autora do ojca. Zob. *Słownik pseudonimów pisarzy polskich*, t. 3, R-Ż, E. Jankowski (red.), Wrocław 1996, s. 304.

29 *Słownik pseudonimów pisarzy polskich*, t. 2, J-Q, E. Jankowski (red.), Wrocław 1995, s. 33.

Gdzie mu gry, huśtawki,
I inne zabawki
Tyle uciechy dały przyjemnéj,
Że nie chciał odejść aż nocy ciemnéj.
A więc zmęczony, wrócił do domu.
Zaledwie przybył; — w brew zwyczajowi,
Bo nic nie mówiąc wcale nikomu,
Daléj do łóżka, ku spoczynkowi.
Lecz nazajutrz rano,
Skończywszy śniadanie,
Gdy chłopca wołano
Z xiążką na czytanie:
Chociaż biegł z ochotą,
Nic wcale nie umiał;
Tak że Ojca zdumiał
Tą swoją głupotą!…
Myślicie pewno, że to jest próżniaczek,
I nigdy Ojcu lepiéj nie czytuje;
Otóż przeciwnie. — Mieczysław, chłopaczek
Zwykle pojętny, dobrze się spisuje.
Czemuż więc pamięć, utraca tą razą?
Czemu pojęcie mu się przeniewierza?
Oto dla tego: że Boską obrazą
Wilją zakończył, nie mówiąc pacierza.

T.D.J.

Był również autorem krótkiego utworu literackiego *Synowie i przyjaciel Wygnańca. Powiastka* (Paryż 1855). Utwór zadedykował uczniom Szkoły Narodowej Polskiej w Batignolles, a jego bohaterami byli sam Juliusz Jedliński oraz jego dwaj synowie – Mieczysław i Witold. Jako że znał język francuski, dokonał również przekładu wiersza Hymn dziecka do Boga autorstwa francuskiego poety, pisarza i polityka Alphonse'a de Lamartine'a. Został on opublikowany w antologii poetyckiej (1882)[30].

Juliusz Jedliński na emigracji utrzymywał rozliczne kontakty z wieloma Polakami, szczególnie zaangażowanymi w sprawy polityczne, gospodarcze i patriotyczne kraju. Niektórych z nich poznał w czasie nauki i działalności na ziemiach polskich. Jednym z nich był Karol Szulczewski (1813–1884),

30 *Antologia poetów obcych*, Lwów 1882, s. 47–49.

powstaniec i działacz emigracyjny, z którym przyjaźnił się i znał jeszcze z lat młodzieńczych. Tak samo jak on po upadku powstania listopadowego trafił do Francji. Szulczewski w 1838 r. podjął decyzję o wyjeździe na stałe do Wielkiej Brytanii. Innym znajomym Jedlińskiego był Leonard Niedźwiecki (1810–1892), publicysta i polityk[31]. Po upadku powstania listopadowego i po zwolnieniu z niewoli wyjechał do Anglii, gdzie uzyskał pracę w kancelarii ks. Adama Czartoryskiego, a następnie w biurze angielskiego Towarzystwa Literackiego Przyjaciół Polski. Pod koniec 1839 r. osiadł na stałe w Paryżu i związał się do końca życia z Hotelem Lambert.

Znajomości z rożnymi osobami oraz tęsknota za własną ojczyzną sprawiały, że Jedliński angażował się w działania na rzecz środowiska polonijnego. Był współzałożycielem paryskiego klubu ludu polskiego, działającego od 20 marca 1846 r., w którym pełnił funkcję kasjera. Po niecałych dwóch miesiącach klub jednak został rozwiązany[32].

Juliusz Jedliński jako kierownik zakładów graficznych borykał się bez przerwy z problemem braku pracowników. Mimo to udało mu się wspólnie z prof. Léonce Élie de Beaumontem wydać w 1873 r. pierwszą część mapy geologicznej Francji, na którą składało się 12 arkuszy, 30 dokumentów, a także tablice przekrojów i perspektyw oraz ryciny skamieniałości, tabele ogólne i noty objaśniające. Jedliński miał zdolności manualne i wyczucie estetyki. Był szczegółowy oraz gorliwy w swojej pracy, a przy tym dobrze wykształcony i posiadający sporą wiedzę i doświadczenie, nabyte przez kilkadziesiąt lat pracy nad kartografią i geologią państwa francuskiego. Dodatkowo wykładał w Paryskiej Szkole Górniczej. Cieszył się popularnością wśród studentów za sprawą prowadzonych przez siebie kursów geologicznych. Widząc to Élie de Beaumont, wystąpił tuż przed swoją śmiercią w 1873 r. o nadanie Jedlińskiemu najwyższego odznaczenia francuskiego – Legii Honorowej – jako wyraz uznania i nagrody za 30 lat wspaniałej pracy na rzecz kartografii Francji i badań geologicznych. Odznaczenie jednak nie zostało przyznane.

Po śmierci prof. Élie de Beaumonta i wydania w 1876 r. drugiej części szczegółowej mapy geologicznej Francji, liczącej 12 arkuszy, w skali 1 : 80 000,

31 *Leonardowi Niedźwieckiemu w dowód szacunku i życzliwych uczuć Autor*. Zob. Autografy / Dedykacje w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Krakowie (w układzie chronologicznym), sporz. M. Truszczyńska, mps, poz. 10.

32 *Żywot Adama Mickiewicza podług zebranych przez siebie materiałów oraz własnych wspomnień opowiedział Władysław Mickiewicz*, t. IV, Poznań 1895, s. 45.

Jedliński przeszedł na emeryturę[33]. Jej autorami obok niego byli: Edmund Fuchs, Alfred Potier, Albert de Lapparent, Henryk Douvillé, F. Clérault, Léonce Élie de Beaumont i Alexandre Émile Béguyer de Chancourtois.

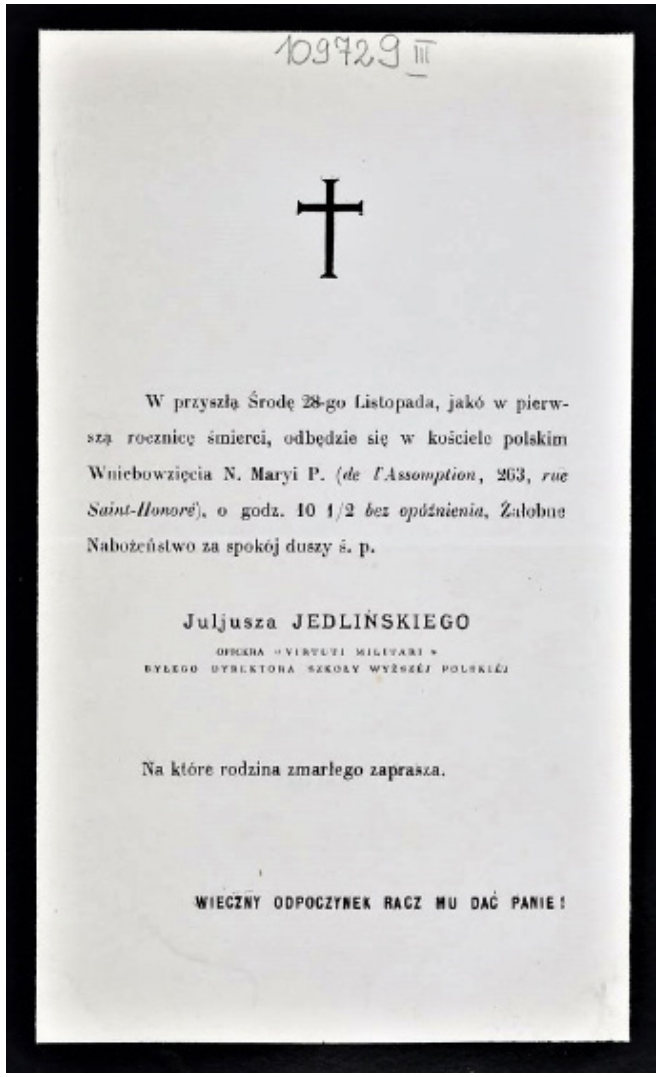

109729 III

†

W przyszłą Środę 28-go Listopada, jako w pierwszą rocznicę śmierci, odbędzie się w kościele polskim Wniebowzięcia N. Maryi P. (*de l'Assomption*, 263, *rue Saint-Honoré*), o godz. 10 1/2 *bez opóźnienia*, Żałobne Nabożeństwo za spokój duszy ś. p.

Juljusza JEDLIŃSKIEGO

OFICERA »VIRTUTI MILITARI«
BYŁEGO DYREKTORA SZKOŁY WYŻSZEJ POLSKIEJ

Na które rodzina zmarłego zaprasza.

WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ MU DAĆ PANIE!

Ryc. 1. Zawiadomienie o nabożeństwie w pierwszą rocznicę śmierci Juliusza Jedlińskiego
Źródło: Muzeum Narodowe w Krakowie – Biblioteka Książąt Czartoryskich, Nekrolog – incipit, wyd. nieznany, 1883

33 A-É. Béguyer de Chancourtois, *Notice nécrologique sur M. Jules Jedlinski*…, s. 4–5.

Juliusz Damian Jedliński zmarł 29 listopada 1882 r. w Paryżu[34]. Jest on przykładem jednej z tysiąca osób, które musiały po upadku powstania listopadowego w obawie o własne życie emigrować i pozostać na stałe na obczyźnie. Emigracja popowstaniowa nazywana jest „wielką", nie tylko z powodu liczby uchodźców, ale również ze względu na olbrzymią rolę, jaką emigranci odegrali w życiu kulturalnym, naukowym i politycznym Francji i Polski. Przypadek Juliusza Jedlińskiego jest tego niezaprzeczalnym potwierdzeniem.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Szadku, sygn. 1691.

Źródła publikowane

Autografy / Dedykacje w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Krakowie (w układzie chronologicznym), sporz. M. Truszczyńska, mps.

Opracowania

„Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu" 1991, t. 1.

Almanach Historique ou Souvenir de l'Emigration Polonaise, Paryż 1847.

Antologia poetów obcych, Lwów 1882.

Béguyer de Chancourtois A-É., *Notice nécrologique sur M. Jules Jedlinski*, „Association amicale des élèves de l'École des mines", styczeń 1883.

Biesiada krzemieniecka w Paryżu dnia 5 października 1857, Paryż 1858.

„Bulletin de la Société Géologique de France" t. 16, 1859.

Gadon L., *Z życia Polaków we Francyi. Rzut oka na 50-letnie koleje Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu 1832-1882*, Paryż 1883.

Gembarzewski B., *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925.

Gerber R., *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808–1831. Słownik biograficzny*, Wrocław 1977.

34 S. Konarski, *Materiały do biografii genealogii i heraldyki polskiej*, t. 7–8, Paryż 1985, s. 188.

Gruss N., *Szkoła Polska w Paryżu*, Warszawa 1962.

Jak giną instytucye narodowe na emigracyi. Wyższa Szkoła Polska w Paryżu, Paryż 1896.

Jedliński J.D., *O szkole narodowej polskiej w Batignolles pod Paryżem*, Poznań 1853.

Jedliński J.D., *O wychowaniu dzieci wychodźców w szkole narodowej polskiej w Batignolles pod Paryżem*, Poznań 1853.

Konarska B., *Polskie drogi emigracyjne. Emigranci polscy na studiach we Francji w latach 1832–1848*, Warszawa–Łódź 1986.

Konarski S., *Materiały do biografii genealogii i heraldyki polskiej*, t. 7–8, Paryż 1985.

Mazanek A., *Towarzystwo Historyczno-Literackie* [w:] *Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. II, Warszawa 1985.

„Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1866", Paryż 1867.

Słownik pseudonimów pisarzy polskich, t. 2, J-Q, E. Jankowski (red.), Wrocław 1995.

Słownik pseudonimów pisarzy polskich, t. 3, R-Ż, E. Jankowski (red.), Wrocław 1996.

Smoleński W., *Towarzystwo Patriotyczne*, „Przegląd Historyczny" 1909, t. 8, z. 1.

Spaizier R.O., *Historja powstania narodu polskiego w roku 1830 i 1831*, t. II, Paryż 1833.

„Wiadomości Polskie" 1854, R. I, cz. 2, nr 2.

Żebrowski J., *Szkoła polska na Batignolles w Paryżu w służbie polskości i wychowania narodowego (geneza, rozwój, struktura)*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" 2013, t. 10.

Żywot Adama Mickiewicza podług zebranych przez siebie materiałów oraz własnych wspomnień opowiedział Władysław Mickiewicz, t. IV, Poznań 1895.

Źródła internetowe

https://paryz.orpeg.pl/historia-szkoly/o-szkole/ [dostęp: 8.05.2022].

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.09

COPE
Member since 2021
JM15099

ZDZISŁAW WŁODARCZYK*

Mieszkańcy powiatu szadkowskiego w końcu 1796 r. (zestawienie landrata Ernsta von Pannwitza)

Po zajęciu ziem polskich w wyniku II rozbioru (1793 r.) Prusacy rozpoczęli dokonywanie gruntownych przeobrażeń administracyjnych. Szadek, w okresie staropolskim stolica powiatu, znalazł się w obrębie tzw. Prus Południowych (*Südpreussen*). Nazwa nowej prowincji określała jej położenie względem obszarów zagarniętych przez monarchię Hohenzollernów w 1772 r. Na niespotykaną dotąd skalę rozbudowano administrację lokalną. Zwierzchnictwo nad departamentem sprawowała kamera wojenno-ekonomiczna, której podlegali landrat, jako zwierzchnik powiatu ziemskiego (*das platte Land*), oraz radca podatkowy (*commissarius loci*) nadzorujący miasta. Istotny dla poznania lokalnych realiów był fakt, że władza landrata ograniczała się jedynie do obszarów wiejskich, nie podlegały mu natomiast miasta i to zarówno prywatne (*Mediatstädte*), jak i królewskie (*Immediatstädte*) – nadzór nad nimi sprawował wspomniany radca podatkowy (*Steuerrat*). Stąd też wszelkie pruskie dane liczbowe, ze względu na wspomnianą dychotomię, dostarczają odmiennych informacji w odniesieniu do obu tych zbiorowości. W środowiskach tych – miasto, wieś – obowiązywały odmienne systemy podatkowe, w pierwszym przypadku była to akcyza, w drugim kontrybucja, co stanowiło istotną różnicę.

Początkowo powiat szadkowski, bezpośrednio po akcie zajęcia przez Prusy, jako jeden z 27 znalazł się na obszarze departamentu kamery piotrkowskiej (1793 r.). W wyniku zmian administracyjnych, które nastąpiły po III rozbiorze, zlikwidowano sąsiedni powiat lutomierski i część jego obszaru włączono do szadkowskiego. W tym przypadku należy przypuszczać, że główną rolę odegrały względy finansowe: starano się ograniczać wydatki na administrację,

* Zdzisław Włodarczyk, prezes Wieluńskiego Towarzystwa Naukowego.

Received: 7.03.2022; Accepted: 21.03.2022; Published: 15.09.2022.
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

choćby przez likwidację czy też łączenie poszczególnych jednostek. Jeszcze w początkach 1797 r. miejscowości położone na terenie współczesnej Łodzi (część zachodnia): Retkinia, Brus, Chocianowice, Łaskowice i inne, wchodziły w skład powiatu lutomierskiego. Po jego likwidacji znalazły się na terenie powiatu szadkowskiego. Tym samym obejmował on rozległy obszar rozciągający się między peryferiami dzisiejszych miast Sieradza (Woźniki) i Łodzi. Stan taki przedstawia powstała na początku XIX w. tzw. mapa Gilly'ego. Dodatkowo zostało to utrwalone przez statystyka Augusta C. Holschego[1].

Nowe władze za priorytet uznały poznanie miast i wsi w Prusach Południowych. Było to dla nich ważne, choćby ze względu na to, że przejęły one część długów ciążących na Rzeczypospolitej. Jednocześnie fakt, że obciążenia podatkowe wynosiły w Polsce tylko 0,60 talara na głowę mieszkańca, podczas gdy przykładowo w Marchii Elektorskiej (*Kurmark*) było to 2,18 talara, stwarzał okazję do znaczącego zwiększenia przychodów z „nowych akwizycji"[2]. Służyć temu miały między innymi *Indaganda* wysyłane do wszystkich miast prowincji[3]. Obszary wiejskie również postanowiono objąć w tym samym czasie szczegółowym spisem. Ankiety „wiejskie", czyli „Indaganda albo pytania topograficzno–statystyczne o położeniu i stanie wsi…" („Indaganda oder Topographisch–statistische Fragen über den Zustand und der Beschaffenheit des Dorfs… in dem Kreiße des…") zawierały pytania podobne do tych, które dotyczyły miast (liczba mieszkańców oraz ich wiek i płeć, liczba domów, pokrycie dachów, liczba studni, stosunki własnościowe itd.). Siłą rzeczy wyraźny akcent położono na sprawy specyficzne dla wsi,

1 A.C. Holsche, *Geographie und Statistik von West–, Süd– und Neu– Ostpreussen*, Berlin 1804, t. 2, s. 464–465. Ostatecznie (do 1806 r.) w departamencie kamery kaliskiej znalazły się powiaty: sieradzki, wieluński, ostrzeszowski, częstochowski, piotrkowski, wartcki, radomszczański, szadecki, kaliski, odolanowski i koniński (trzy ostatnie poprzednio w departamencie kamery poznańskiej). Jeszcze w początkowym okresie funkcjonowania kamery w Piotrkowie (maj 1793) uznano, że podległy jej obszar jest zbyt duży – olbrzymie odległości wykluczały sprawne administrowanie. Postanowiono utworzyć trzecią kamerę w Płocku – co miało nastąpić 1 sierpnia 1794 r. Początkowo jako komisja kamery piotrkowskiej, następnie jeszcze w tym samym roku jako samodzielna jednostka, vide: Z. Włodarczyk, *Siedziby kamer wojenno–ekonomicznych w Prusach Południowych* (*1793–1806*), „Poznański Rocznik Archiwalno–Historyczny" 2001/2002, t. 8/9, s. 83–89.

2 A. Simsch, *Die finanziele Situation der Provinz Südpreussen im Jahre 1793* [w:] *Gospodarcze przesłanki historii społecznej*, B. Miśkiewicz, W. Szulc, J. Topolski (red.), Poznań 1982, s. 137–141.

3 J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793–1794*, cz. 1–2, Poznań 1962.

zwłaszcza wielkość produkcji rolnej (roślinnej i zwierzęcej) w poszczególnych segmentach własności: szlacheckiej, kościelnej czy wreszcie w użytkowaniu samych poddanych[4].

Niezależnie od tego landraci jako zwierzchnicy terenów wiejskich zobligowani byli do ustawicznego składania raportów ilustrujących stan podległych ich władzy terenów. Dotyczyło to różnej kategorii zestawień – ze spisami wszystkich osób płci męskiej (od pierwszego roku życia) wciąganych na listy poborowych włącznie. W tym przypadku landrat objeżdżał swój powiat wraz z oficerem werbunkowym pułku, do którego kantonu należeli mieszkańcy danego powiatu. Zebrane dane przesyłano do kamery, skąd drogą służbową trafiały do Berlina.

Jednym z przykładów wspomnianej sprawozdawczości jest spis mieszkańców (chrześcijanie, żydzi) oraz budynków w poszczególnych wsiach pochodzący z końca 1796 r., wykonany na polecenie kamery piotrkowskiej. Dane zebrane przez landrata zostały zapisane w jednolity sposób. Służył do tego stosowny druk „Verzeichniss der im… Kreise befindlichen Häuser, Kirchen, und Menschen am Ende der Jahrs 1796", w którego tytule ręcznie wpisywano nazwę powiatu. W tym czasie nie wszedł jeszcze w życie nowy podział administracyjny związany z likwidacją powiatu lutomierskiego. Świadczy o tym brak wspomnianych wyżej miejscowości, które z czasem znalazły się na terenie powiatu szadkowskiego[5].

Jak dowiadujemy się z pisma przewodniego[6] landrata powiatu szadkowskiego Ernsta Wilhelma von Pannwitza (1755–1821)[7], ostateczna wersja interesującego nas zestawienia powstała 27 marca 1797 r. Według jego obliczeń na terenie powiatu (bez miast!) zamieszkiwało w tym czasie, czyli

4 Polskie tłumaczenie 54 pytań zawartych w kwestionariuszu: J. Wąsicki, *Pruska literatura urzędnicza z końca XVIII i początku XIX wieku, opisująca ziemie polskie zaboru pruskiego*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza" 1958, t. 4, z. 2, s. 266–268. Występowała również wersja kwestionariusza z 52 pytaniami.

5 Jeszcze w grudniu 1799 r. olędrzy zamieszkali w Rydzynach (obecnie gm. Pabianice) pisali do władz w sprawie założenia w ich miejscowości szkoły – podali, że miejscowość należy do amtu Pabianice, powiat lutomierski (*Ressiner Holland gehörig zum Pabianicer Amte in Lutomirschen Kreyse*), vide AGAD, GD SP VII, sygn. 433, bp.

6 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Generalne Dyrektorium Prus Południowych (dalej: GD SP) I, sygn. 1745, k. 321, Łask 29 III 1797, pismo landrata von Pannwitza do kamery w Piotrkowie.

7 O landracie: Z. Włodarczyk, *Na przełomie wieków – Szadek pod panowaniem pruskim (1793–1806)*, „Biuletyn Szadkowski" 2013, t. 13, s. 81–100.

w 1797 r., 20 119 osób w 211 miejscowościach. Na obszarze tym znajdowało się 3198 budynków mieszkalnych i 22 kościoły. Kilka lat później według Augusta C. Holschego liczba mieszkańców wzrosła do 23 895[8]. Tak wysoki przyrost można po części wytłumaczyć powiększeniem o część powiatu lutomierskiego.

Tablica. Mieszkańcy powiatu szadkowskiego w końcu 1796 r.

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
1.	Starostwo Szadek	4	–	17	14	31	4	5	9	40
2.	Probostwo z Bobownią	12	–	32	27	59	–	–	–	59
3.	Wielka Wieś	9	–	17	14	31	4	5	9	40
4.	Kobyla	10	–	37	33	70	–	–	–	70
5.	Kromolin	5	–	12	13	25	–	–	–	25
6.	Prusinowice	34	–	110	112	222	–	–	–	222
7.	Wilamów	38	–	118	112	230	2	2	4	234
8.	Szadkowice	12	–	35	33	68	5	4	9	77
9.	Sikucin	11	–	28	38	66	–	–	–	66
10.	Kotlinki	6	–	18	12	30	–	–	–	30
11.	Reduchów	8	–	29	17	46	–	–	–	46
12.	Kotliny	6	–	9	15	24	2	3	5	29
13.	Dziadkowice	9	–	31	28	59	–	–	–	59
14.	Suchoczasy	12	–	35	34	69	4	2	6	75
15.	Przatów	28	–	81	74	155	–	–	–	155

8 A.C. Holsche, *Geographie und Statistik…*, s. 46–465.

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
16.	Wola Przatowska	15	–	41	32	73	6	6	12	85
17.	Rzepiszew	30	–	102	90	192	2	2	4	196
18.	Bugaj	5	–	22	19	41	–	–	–	41
19.	Górna Wola	17	–	52	51	103	–	–	–	103
20.	Tarnówka	12	–	43	40	83	–	–	–	83
21.	Karczówek	5	1	6	13	19	3	2	5	24
22.	Dobroń	46	–	206	191	397	–	–	–	397
23.	Ldzań	20	–	94	71	165	–	–	–	165
24.	Mogilno	23	–	70	70	140	–	–	–	140
25.	Róża	12	–	41	32	73	–	–	–	73
26.	Kolonia Chechło	31	1	84	78	162	–	–	–	162
27.	Wierzchy	17	–	54	52	106	4	4	8	114
28.	Chodaki	20	–	43	42	85	6	10	16	101
29.	Kraszyn	15	–	43	42	85	–	–	–	–
30.	Iwonie	19	–	57	62	119	8	7	15	134
31.	Piotrów	14	–	42	42	84	8	2	10	94
32.	Dzierżązna[9]	9	1	23	25	48	–	–	–	–
33.	Glinno	48	–	118	117	235	–	–	–	–
34.	Bugaj Pustkowie (razem z Glinnem)	–	–	–	–	–	–	–	–	–

9 Parafia Wierzchy (wł. szlachecka).

Tablica (cd.)

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
35.	Dzierżązna[10]	19	1	78	53	132	–	–	–	–
36.	Rossoszyca	32	–	48	91	139	–	–	–	–
37.	Rożdżały	15	–	27	39	66	–	–	–	–
38.	Lipiny	9	–	24	24	48	–	–	–	–
39.	Kobyła Chmielowa	14	–	39	34	73	3	5	8	81
40.	Boczki	13	1	35	34	69	–	–	–	–
41.	Męka	31	–	91	89	180	–	–	–	–
42.	Ruda	25	–	68	64	132	–	–	–	–
43.	Woźniki[11]	65	–	177	148	325	6	7	13	338
44.	Polków	13	–	37	28	65	1	1	2	67
45.	Wola Męcka	38	–	153	116	269	4	6	10	279
46.	Podłężyce	13	1	34	33	67	–	–	–	67
47.	Strońsko	21	–	46	62	108	9	8	17	125
48.	Kalinowa	24	–	77	70	147	–	–	–	147
49.	Branica	17	–	53	53	106	2	3	5	111
50.	Pstrokonie	30	–	106	82	188	–	–	–	188
51.	Woźniki	16	–	51	57	108	–	–	–	108
52.	Świerzyny	17	–	31	38	69	–	–	–	69
53.	Rembieszów	25	–	96	105	201	–	–	–	201

10 Parafia Glinno.

11 Obecnie część Sieradza.

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
54.	Zapolice	12	–	45	41	86	1	3	4	90
55.	Beleń	10	–	28	31	59	–	–	–	59
56.	Zwiasty	3	–	12	8	20	–	–	–	20
57.	Zagórzyce	21	–	33	46	79	–	–	–	79
58.	Ptaszkowice	14	1	59	54	113	1	2	3	116
59.	Rzechta	28	–	100	94	194	–	–	–	194
60.	Chałupki	4	–	11	14	25	–	–	–	25
61.	Piaski	32	1	95	8	183	–	–	–	183
62.	Zduńska Wola	47	–	114	115	229	44	43	87	316
63.	Kawęczyn	10	–	35	32	67	–	–	–	67
64.	Czechy	20	–	92	77	169	6	4	10	179
65.	Paprotnia	18	–	46	45	91	2	3	5	96
66.	Haulenderei[12]	10	–	23	29	52	–	–	–	52
67.	Marcinek	12	–	25	23	48	2	2	4	52
68.	Osmolin	7	–	24	28	52	4	2	6	58
69.	Swędzieniejewice	10	1	32	33	65	–	–	–	65
70.	Marzenin	15	–	48	54	102	2	5	7	109
71.	Brzeski	19	–	56	47	103	7	5	12	115
72.	Dobra	17	–	61	58	119	3	2	5	124
73.	Dąbrowa	5	–	18	19	37	–	–	–	37

12 Zapewne chodzi tutaj o Paprotnię Holendry – miejscowość zaznaczoną na mapie Gilly'ego (pocz. XIX w.).

Tablica (cd.)

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
74.	Krobanów	30	–	100	94	194	4	3	7	201
75.	Krobanówek	12	–	48	40	88	4	3	7	95
76.	Kustrzyce	7	–	29	27	56	4	3	7	63
77.	Wrzesiny	5	–	22	11	24	2	4	6	30
78.	Przymiłów	13	–	19	30	58	4	3	7	65
79.	Niecenia	10	–	9	33	67	1	3	4	71
80.	Karsznice	13	–	11	14	95	3	4	7	102
81.	Tymianka	9	–	53	20	70	2	1	3	73
82.	Olbrachty[13]	4	–	28	9	25	–	–	–	25
83.	Wsto[14]	3	–	24	9	12	–	–	–	12
84.	Grabia	12	–	30	49	71	2	2	4	75
85.	Zielęcice	10	–	32	29	52	4	3	7	59
86.	Bilew	13	–	17	26	87	1	–	1	88
87.	Okup Wielki	8	–	58	30	44	–	–	–	44
88.	Okup Mały	7	–	22	14	36	2	3	5	41
89.	Rojków	8	–	19	20	39	4	2	6	45
90.	Rojków Holendry	6	–	44	65	18	–	–	–	18
91.	Stypuły	4	–	13	82	20	–	–	–	20

13 Obecnie część Karsznic. Nazwa pochodziła od jednego z właścicieli – Olbrachta z Karsznic.

14 Według SGKP wieś dziś nieistniejąca pod tą nazwą, w parafii Marzenin, t. XIV, s. 65.

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
92.	Pruszków	17	–	40	86	102	–	–	–	102
93.	Wola Marzeńska	10	–	28	39	57	1	2	3	60
94.	Rososza	9	–	67	11	50	–	–	–	50
95.	Młodawin Dolny	8	–	12	33	60	–	–	–	60
96.	Młodawin Górny	8	–	35	28	61	1	2	3	64
97.	Młodawin Wygiełzów	5	–	48	45	35	–	–	–	35
98.	Sięganów	7	1	15	16	123	–	–	–	123
99.	Sędziejowice	34	–	39	33	174	–	–	–	174
100.	Luciejów	42	–	60	45	181	–	–	–	181
101.	Żagliny	22	–	44	39	83	–	–	–	83
102.	Pustkowie Źródło	4	–	13	11	24	–	–	–	24
103.	Stare Kozuby	12	–	40	33	73	–	–	–	73
104.	Nowe Kozuby	11	–	28	28	56	2	1	3	59
105.	Lichawa	13	–	67	45	112	3	3	6	118
106.	Brody	3	–	12	16	28	–	–	–	28
107.	Sycanów	12	–	35	33	68	4	2	6	74
108.	Kamostek	15	1	48	45	93	2	5	7	100
109.	Grabno	5	–	15	17	32	1	2	3	29
110.	Sobiepany	10	–	39	38	77	3	2	5	82
111.	Górki	20	–	60	65	125	5	3	8	133
112.	Zamość	6	–	16	13	29	–	–	–	29

Tablica (cd.)

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
113.	Podule Większe[15]	13	–	37	38	75	3	4	7	82
114.	Podule Mniejsze	8	–	25	22	47	–	–	–	47
115.	Grabica	18	–	51	60	111	–	–	–	111
116.	Wola Wężykowa	14	–	44	44	88	1	3	4	92
117.	Patoki	18	–	70	61	131	1	1	2	133
118.	Siedlce	20	–	65	54	119	2	3	5	124
119.	Osiny	13	–	46	44	90	2	2	4	94
120.	Ligota	17	1	52	55	107	4	2	6	113
121.	Restarzew	46	–	81	73	154	2	4	6	160
122.	Goreń	4	1	9	7	16	–	–	–	16
123.	Wygiełzów	10	–	31	24	55	4	1	5	60
124.	Łęki	12	–	28	34	62	4	3	7	69
125.	Zalesie	10	–	36	36	72	–	–	–	72
126.	Przecznia	20	–	56	60	116	2	4	6	122
127.	Krześlów	13	–	25	27	52	17	18	35	87
128.	Wypychów	9	–	34	28	62	–	–	–	62
129.	Podlesie	12	–	28	28	56	–	–	–	56
130.	Poczta Stara	5	–	10	15	25	4	3	7	32

15 W oryginale Podole Większe, Podole Mniejsze. W SGKP, t. VIII, s. 475 podano określenia Górne i Dolne (1886), wcześniej Podolie superior, P. inferior – par. Grabno.

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
131.	Kurów	20	–	57	53	110	–	–	–	110
132.	Wola Pszczółecka	21	–	75	64	139	5	3	8	147
133.	Chajczyny	11	–	38	21	59	4	2	6	65
134.	Jawor	12	–	34	31	70	3	2	5	75
135.	Korczyska	7	–	27	20	47	2	2	4	51
136.	Prusinowice	8	1	25	20	45	2	1	3	48
137.	Pożdżenice	17	–	46	37	83	1	2	3	86
138.	Nowa Wola	7	1	24	21	45	3	4	7	52
139.	Buczek	50	–	138	142	280	2	2	4	284
140.	Pustkowie Krupa	1	–	3	2	5	–	–	–	5
141.	Kowalew	10	–	31	32	63	–	–	–	63
142.	Wola Buczkowska	20	–	45	47	92	–	–	–	92
143.	Lgów	5	–	15	14	29	–	–	–	29
144.	Bachorzyn	10	–	25	24	49	3	4	7	56
145.	Brodnia	30	–	89	94	183	–	–	–	183
146.	Pust. Tarczanka[16]	2	–	8	4	12	–	–	–	12
147.	Sowińce	10	–	30	25	55	–	–	–	55
148.	Grzeszyn	7	–	20	19	39	–	–	–	39

16 Inne określenie: Truszczanka.

Tablica (cd.)

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
149.	Wilkowiec[17]	10	–	39	33	72	–	–	–	72
150.	Czestków	37	–	128	136	264	5	2	7	271
151.	Malenia	7	–	19	25	44	–	–	–	44
152.	Zelów	24	–	79	68	147	4	4	8	155
153.	Bujny	7	–	21	19	40	–	–	–	40
154.	Folwark Łask	6	–	13	12	25	2	2	4	29
155.	Wola Łaska	17	–	33	29	62	–	–	–	62
156.	Ostrów	17	–	56	47	103	3	3	6	109
157.	Barycz	17	–	44	35	79	–	–	–	79
158.	Rokitnica	6	–	11	13	24	–	–	–	24
159.	Poleszyn Stary	14	–	44	49	93	3	2	5	98
160.	Wierzchy	3	–	7	6	13	–	–	–	13
161.	Wronowice	16	–	53	49	102	–	–	–	102
162.	Orchów	15	–	40	41	81	–	–	–	87
163.	Wiewiórczyn z Utratą	16	–	64	49	113	–	–	–	113
164.	Łopatki	20	–	58	65	123	2	1	3	120
165.	Gorczyn	14	–	46	34	80	–	–	–	80
166.	Polesin Orpelowski	10	–	29	36	65	2	2	4	69

17 Na mapie Gilly'ego – Wilkowia, położona na zachód od Brodni. Współcześnie występuje Wilkowyja, przed rokiem 2008 część wsi Brodnia Górna.

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
167.	Polesin Średni	5	1	18	12	30	4	2	6	36
168.	Borszewice	31	–	105	90	195	–	–	–	195
169.	Kopyść	14	1	37	38	75	1	2	3	78
170.	Wrzeszczewice	21	–	40	40	80	–	–	–	86
171.	Karszew	12	–	33	35	68	2	5	7	75
172.	Bałucz	19	–	40	59	99	1	2	3	102
173.	Wydrzyn	13	–	36	40	76	2	2	4	80
174.	Stryje Paskowe	14	–	51	35	86	2	3	5	91
175.	Stryje Księże	16	–	37	55	92	3	3	6	98
176.	Wola Bałucka	10	–	27	34	61	–	–	–	61
177.	Gajewniki	19	–	73	68	143	–	–	–	143
178.	Kłady	3	–	11	14	25	–	–	–	25
179.	Wola Stryjewska	12	–	28	29	57	2	2	4	61
180.	Krzucz	14	–	59	60	119	–	–	–	119
181.	Wesółka	6	1	18	15	33	–	–	–	33
182.	Korczew	19	–	49	53	102	–	–	–	102
183.	Wojsławice	26	–	97	85	182	2	3	5	184
184.	Wólka Wojsławska	8	–	43	31	74	–	–	–	74
185.	Stradzew	12	–	41	40	81	–	–	–	81
186.	Pratków	15	–	49	44	93	–	–	–	93

Tablica (cd.)

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
187.	Tymienice (Stęszyce Tymieńskie)	19	–	53	57	110	–	–	–	110
188.	Rębieskie	16	–	51	52	103	3	2	5	108
189	Zamłynie	14	–	52	35	87	1	–	1	88
190.	Stęszyce Opiesin	11	–	35	38	73	–	–	–	73
191.	Stęszyce Średnie	14	–	45	41	86	–	–	–	86
192.	Janiszewice	20	1	80	82	162	–	–	–	102
193.	Zadzim	17	–	85	89	174	–	–	–	174
194.	Zalesie	15	–	43	54	97	3	3	6	103
195.	Wola Zaleska	17	–	51	40	91	–	–	–	91
196.	Otok	8	–	28	24	52	–	–	–	52
197.	Otoczek	8	–	23	20	43	–	–	–	43
198.	Wola Flaszczyna	14	–	41	34	75	2	2	4	79
199.	Wola Sipińska z folwarkiem Rościeszyn[18]	9	–	24	18	42	–	–	–	42
200.	Pietrachy	6	1	19	15	34	–	–	–	34
201.	Zygry	27	–	99	92	191	2	1	3	194
202.	Górki	16	1	41	40	81	3	1	4	85

18 Folwark występował wielokrotnie jako jedność z Pietrachami. Zapewne w momencie dokonywania spisu dotyczyło to Woli Sipińskiej (wcześniej Sypińskiej).

Lp.	Miejscowość	Domy	Kościoły	Mieszkańcy						Razem
				Chrześcijanie			Żydzi			
				Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
203.	Rzeczyca	12	–	36	42	78	2	2	4	82
204.	Ralewice	23	1	64	61	125	2	3	5	130
205.	Kwiatkowice	34	–	119	118	237	9	10	19	236
206.	Dobruchów	23	–	71	79	150	3	2	5	155
207.	Leśnica	30	–	62	61	123	2	3	5	128
208.	Wola Czarnyska	17	–	44	33	77	3	2	5	82
209.	Wrząsawa	6	–	20	23	49	–	–	–	49
210.	Włyń	29	–	119	115	234	4	2	6	240
211	Kamionaczyk	8		30	27	57	–	–	–	57

SZADEK NA STAREJ FOTOGRAFII

BIULETYN SZADKOWSKI | tom 22 (2022)
https://doi.org/10.18778/1643-0700.22.10

C O P E
Member since 2021
JM15099

Wybory do Sejmu PRL (18 października 1985)

ZEBRAŁ I OPRACOWAŁ | Jarosław Stulczewski

Wybory do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, które odbyły się 13 października 1985 r., były ostatnimi wyborami przeprowadzonymi w naszym kraju pod rządami komunistycznej władzy. Mandaty w Sejmie zostały przydzielone organizacjom należącym do Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego (PRON) według ustalonej puli. Podobnie jak w poprzednich kadencjach Sejmu PRL w parlamencie miejsca uzyskali jedynie przedstawiciele mającej większość Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), pozostałych koncesjonowanych partii – Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL) i Stronnictwa Demokratycznego (SD) oraz nominowane zostały osoby bezpartyjne.

Z perspektywy czasu wybory te były ważnym wydarzeniem dla społeczności lokalnej Szadku, gdyż posłem został wybrany mieszkaniec tego miasta i znany działacz ludowy Stanisław Zięba. Otrzymał 233 353 ważne głosy. S. Zięba od 1984 r. był członkiem Prezydium Wojewódzkiego Komitetu PRON w Sieradzu, a po uzyskaniu mandatu poselskiego z ramienia ZSL w okręgu wyborczym nr 59 Sieradz zasiadał w latach 1985–1989 w Komisji Przemysłu oraz w Komisji Rynku Wewnętrznego i Usług .

W 1985 r. ZSL w wyborach parlamentarnych IX kadencji uzyskało w całym kraju 106 mandatów poselskich (23%) i uplasowało się na drugim miejscu za PZPR. Szadek w swojej długiej i bogatej historii po raz drugi miał w polskim parlamencie swojego reprezentanta. Wcześniej, w czasach II Rzeczypospolitej Polskiej, przez dwie kadencje w Sejmie RP zasiadał spółdzielca i działacz społeczny Franciszek Bartczak (1935–1939). IX kadencja Sejmu PRL (skrócona o kilka miesięcy na mocy Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji PRL) trwała od 13 października 1985 r. do 3 czerwca 1989 r.

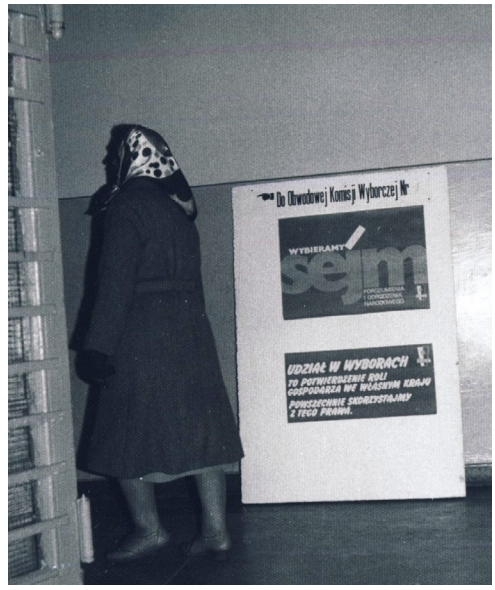

Fot. 1. Lokal wyborczy w gminie i mieście Szadek (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 2. Zorganizowane przez PRON spotkanie kandydata na posła Stanisława Zięby z wyborcami w budynku Ochotniczej Straży Pożarnej w Szadku, 1985
Przemawia Roman Malinowski – wicepremier PRL i prezes Naczelnego Komitetu ZSL, obok Stanisław Zięba
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 3. Spotkanie przedwyborcze z mieszkańcami Szadku w budynku Ochotniczej Straży Pożarnej w Szadku, 1985. Na pierwszym planie Zygmunt Fagasiewicz
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 4. Spotkanie przedwyborcze zorganizowane przez PRON z mieszkańcami Szadku w budynku Ochotniczej Straży Pożarnej w Szadku, 1985
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 5. Spotkanie przedwyborcze zorganizowane przez PRON z mieszkańcami Szadku w budynku Ochotniczej Straży Pożarnej w Szadku, 1985. Na pierwszym planie Marek Niedźwiecki, prezenter Programu Trzeciego Polskiego Radia
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 6. Przemawia miejscowy aktywista i działacz społeczny Antoni Kolad, 1985
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 7. Przemawia kandydat na posła Czesław Zięba, 1985
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 8. Mieszkańcy Szadku w Obwodowej Komisji Wyborczej (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 9. Głos w wyborach parlamentarnych do Sejmu IX kadencji oddaje naczelnik Miasta i Gminy Szadek Stanisław Mielczarek wraz z małżonką, 13 października 1985
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 10. Pobieranie kart do głosowania w Obwodowej Komisji Wyborczej w Szadku (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

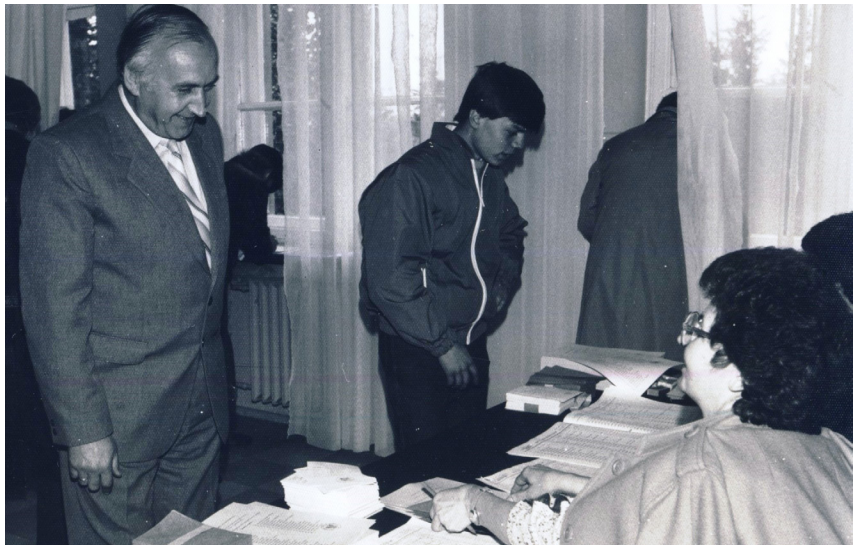

Fot. 11. Czynności członków Obwodowej Komisji Wyborczej w lokalu wyborczym na terenie Szadku sprawdza Seweryn Szewczyk, sekretarz Miasta i Gminy Szadek, (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 12. Głosuje przyszły poseł Sejmu PRL Stanisław Zięba wraz z małżonką Anną Ziębą (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 13. Głosuje I sekretarz Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Szadku Bogdan Buda (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 14. Przed Obwodową Komisją Wyborczą w Szadku stoją od prawej: Seweryn Szewczyk (sekretarz Miasta i Gminy Szadek), Stanisław Zięba (przyszły poseł Sejmu PRL), Bogdan Buda (I sekretarz Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Szadku), Anna Zięba (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 15. Wyborcy w Obwodowej Komisji Wyborczej w Szadku (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 16. Naczelnik (Stanisław Mielczarek) i sekretarz (Seweryn Szewczyk) Miasta i Gminy Szadek z członkami Okręgowej Komisji Wyborczej przed lokalem wyborczym w Przatowie (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 17. Członkinie Koła Gospodyń Wiejskich z Krokocic przed lokalem miejscowej Okręgowej Komisji Wyborczej (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 18. Członkinie Ochotniczej Straży Pożarnej z naczelnikiem Miasta i Gminy Szadek Stanisławem Mielczarkiem przed lokalem Okręgowej Komisji Wyborczej w Krokocicach (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 19. Członkinie Ochotniczej Straży Pożarnej w drodze do lokalu wyborczego w Prusinowicach (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 20. Zarząd i członkinie Ochotniczej Straży Pożarnej w Prusinowicach przed Okręgową Komisją Wyborczą w Prusinowicach (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985). Od lewej: Tadeusz Rudecki, Stanisław Pawłowski, Marek Kowalski, Jan Pawelec (naczelnik), Józef Szlendak, Józef Kowalski, Hieronim Śliwiński, Jan Maciaszczyk (prezes), Ireneusz Sójka
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 21. Głosy w wyborach parlamentarnych oddają członkowie Ochotniczej Straży Pożarnej (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

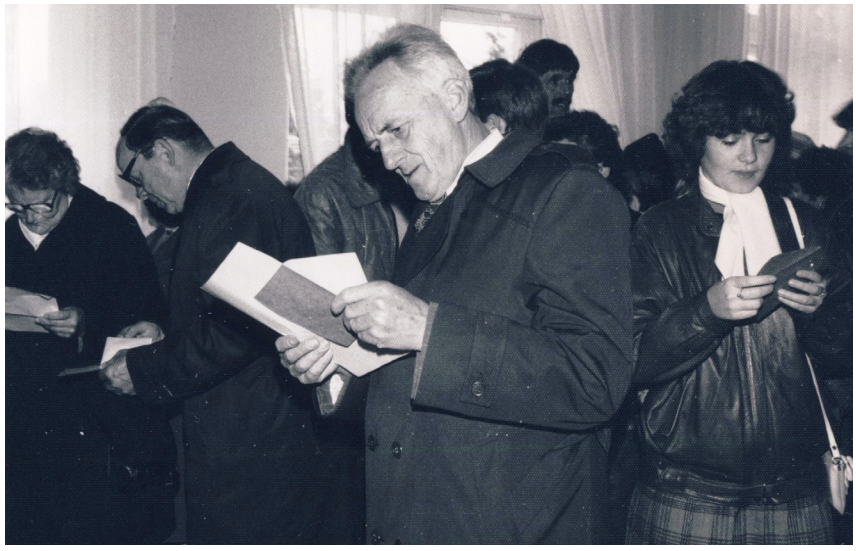

Fot. 22. Mieszkańcy Szadku po pobraniu kart do głosowania w lokalu wyborczym na terenie miasta (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985)
Źródło: ze zbiorów autora

Fot. 23. Głosowanie w lokalu wyborczym w Szadku (wybory do Sejmu IX kadencji, 13 października 1985). Od lewej siedzi Marek Kowalski – członek Obwodowej Komisji Wyborczej
Źródło: ze zbiorów autora

Received: 23.04.2022; Accepted: 3.05.2022; Published: 15.09.2022
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)